

EESTI LOOMING

S i s u:

Saateks. **Juhan Sinimäe:** Teema variatsioonidega, poem. **Aino Kallas:** Kassari väike ümmardaja, memuaarikatkend. **E. V. Saks:** Tuulekindel mees, novell. **Raimond Kolk:** Kaks luuletust. **Arvi Moor:** Kingsepp Kat-tai, grotesk. **Arvo Mägi:** Eesti kirjanduse teed, artikkel. **Karl Ristikivi:** Kõik, mis kunagi oli, romaanikatkend. **Hilda Esko:** Kaks luuletust. **Johannes Pärk:** Muhu lau-likut mälestades. **Valev Uibopuu:** Tugev rusikas, jutustus. **Raimond Kolk:** Kaks luuletust. **Ev. Joh. Voitek:** Teenrid ja isandad, novell.

R i n g v a a d e:

Eesti kirjandusturg. **Lilli Kaelas:** Sten Kar-ling: Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland. **Ants Oras:** Sojaaegset inglise- ja rootsikeelset kirjandust Eesti üle. **Sulo Haltsonen:** Ülevaade soome kirjandusest pärast 1938. a. Soome kirjandust sõjaaegses Eestis. Kaas-aegne inglise kirjandus. Varia.

KIRJANDUSLIK KOGUTEOS

HELSINGI 1944

RESERVEERITUD

EESTI
LOOMING

KIRJANDUSLIK KOGUTEOS

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

2-96-9060 k

Toimetanud:
A. ORAS, K. RISTIKIVI,
E. V. SAKS, G. SUITS,
V. UIBOPUU.

Saateks.

Eesti loomingu teed ei ole kunagi olnud laudtasased ja vabad tõketest. Eesti rahva kultuuriline eneseteostamine on käinud pidevalt läbi kõige suuremate raskuste ja iseenele teed murdes, just niisama nagu kogu eesti rahva ajalugu on olnud karmi võitluse ajalugu, vaheldumisi heledamate ja süngemate ajajärkudega. On üsnagi normaalne, et eesti loomingu areng sellisena on tihedalt seotud Eesti poliitilise ja ühiskondliku võitluse arenguga, et selle tõusud ja mõõnad, valguse- ja varjupooled üksteisega kokku langevad.

Kultuuriline eneseteostamise tahe aga on kaheldamatult üheks teguriks, mis rahvast on kihutanud ka ühiskondliku ja poliitilise võitluse teele. Ilma kultuurilise eneseteostamise tahte loova jõuta ei oska me ette kujutada ühtki vaba või vabadusele pürgivat rahvast. Kultuurilise eneseteostamise tahte tugevus on mõõdupuu, mille järgi võib hinnata rahva küpsust iseseisvaks elukorralduseks — ka siis, kui tema käsivarre ramm ei ole alati küündinud seisma vägivalla õiguse vastu. Kuid on tähelepannev, et just neil aegadel, kui õnnetud olukorrad on hävitanud rahva kõik ühiskondlikud ja poliitilised eneseteostamise võimalused, on kultuuriline eneseteostamise tahe kõige kiuste näidanud üles suurt sitkust, otsides endale avaldamis- ja ilmnemismorme. Nõnda on sündinud eesti kõrgetasemeline rahvaluule ja rahvakunst, arenedes ja kasvades kõige primitiivsemates ja mahasurutud oludes ning kandes ja hoides elus neid eeldusi, mis sellele rahvale juba siis paremat ja õnnelikumat tulevikku töötasid.

Vaadeldes eesti rahva kultuurilise eneseteostamise tahte ilminguid loominguks küpsenult, näeme, et need kuuluvad tihedalt ühte Eesti maa ja rahvaga, vaatamata, et sellest maast on puhunud üle palju võõraid tuuli. Igal tervel rahval ongi vaid üks pühapaik. See on tema sünnimaa. Iga rahvas, kellel on erk

ja terve enesesäilitamise tahe, peab kõik oma vaimsed ja füüsilised jõud mobiliseerima selleks, et ta sünnimaa jääks ta enese valdusse, enese valitseda ja korraldada. Hoolimata mitmete riikide valitsejate lippudest, mis on sajan-dite kestel lehvinud Tuulemaal, on see maa senini tõeliselt olnud vaid eesti mehe enda käes künda ja külvata. Tänu sellele olukorrale on sadade tuhandete talupoja perede kaudu eesti vaimne selgroog ammutanud üha uut jõudu. Endisaegse Eesti vaimne kultuur rahvalaulude, ornamentika ja kõrgeklassi-lise käsitöö kaudu viimistles rahva ilumeelt ja andis aluse moodsale kultuuri-lisele loomeperioodilegi. Hoolimata sageli karjuvalt kitsastest oludest püsis rahval elu- ja loomingu-jõud. Janu kultuuriliseks eneseavalduseks võttis iseseisvuse lühikesel perioodil sellised mõõted, et sellele on vaevalt võimatik kõrvutada maailma kultuuriajaloo ühtki võrdset näidet.

Ühe rahva maale ja saatusele kaaluva tähtsusega otsuseid ei langetata mitte ainult selle maa pinnal, vaid sageli kaugel teiste rahvaste juures. On põhjust siin kohal meelde tuletada mehi, kes kaugest minevikust alates on võidelnud teiste rahvaste juures oma isikliku panusega eesti rahva ja ta hõimude elamis-õiguse eest. Napid järelejäänud allikad kõnelevad 13. sajandi algusest eesti soost munkadest, eesti delegatsioonidest, kes ei kartnud pikki retki Sarmaatia vürstide juurde või Rootsi kuningate linna, eesti kunstnik-meistritest, kelle käeosavus keskaja lõpul juba voolis kivi ja nikerdas puud, Ignati Jaagust, kes 17. sajandil käis Rootsi kuninga ees tõendamas eesti rahva õigust kul-tuursele elule, Peterburi patriootidest, kes oma ajast üle elavate kunstnike ja kujuritena püstitasid Eesti lipu tollaegsel Ida-Euroopa impeeriumi par-nassil. Ei saa ka unustada 1905.a. võitlejaid, kes pagulastena kogu maailma kandsid teatetunglad eesti rahva elujõulisusest, suurerevolutsiooniaegseid ja iseseisva Eesti loomispäevade mehi ja nüüdki neid tuhandeid eestlasi, kes paljudes maades võitlemas sõna ja nõuga või rindel relva jõuga, et tuua sel-lestki rahvaste suurheitlusest eesti rahvale tervelt tagasi ta püha Maarjamaad. Tuhandaastase ajaloo kestel jõudis eesti rahvas oma iseseisvuse aja viimasel dekaadil tasemeni, kus tema majanduslikud võimed koos vaimse küpsusega andsid aluse õitsvaks kultuuriperioodiks. Saatus aga tahtis, et meie idapoolne põlisvaenlane selle arengu järsult katkestas. Sunnitud ooteaeg, mis kahjuks jätkus ka hiljem, ei murra eesti rahva usku enesesse, vaid on jõukogumise ja ettevalmistuse perioodiks nagu paljudel muudelgi Euroopa väikerahvastel.

Impulsid iseelamiseks ja loomiseks on praegu niivõrd elavad, et talve vägivaldne arengu katkestus peab taas viima uuele kevadele.

Hetkel aga tuleb eesti kultuurilisel eneseavalduse tahtel võidelda suurte tõkete ja raskuste vastu. Õieti on välised olukorrad surunud eesti loomingu tagasi kõige primitiivsematesse ja hämaramatesse tingimustesse. Kodumaine kirjandusturg on muutunud nii ahtakeseks, nagu ta seda pole olnud enam aastakümneid ning vabast loomingu selle sõna endises tähenduses pole olnud enam juttu bolševistlikust vägivalla sissemurrust saadik.

Nendes tingimustes on eesti kultuurilisel eneseteostamise tahtel tulnud otsida ja leida avaldumisteid, niipalju kui see antud olukordades võimalik. Üheks selliseks omaalgatuslikuks teemurdmiseks vaba trükisõna lähteile tuleb pidada ka käesolevatki koguteost, mis, ilmudes Soomes, on ühtlasi juba Kalevipoja trükkimise ja Lõnnroti saja aasta eest toimunud Eesti küllaskäituga alatud vennasrahvaste vaimse üksteise aitamuse traditsiooni jätkamine. Koordineeritud kultuurielu pikemaajaline puudumine ja ebasoodsad toimetamis-olud on sellegi teose valmimisel olnud peamiseks raskusteks. Kuid igal juhul ta on üheks eestlaste teotakte ja loomekihi tunnuseks kõigi nende paljude kirjanduslike pisipalade ja artiklite kõrval, mis eesti autoritelt praegu ilmuvad Soome, Rootsi ja teiste maade ajakirjanduses. Tema ilmumine on saanud erakordsetele aegadele vaatamata võimalikuks Soome avaramates ja lahedamates oludes, kui praegu valitsevad paljukannatanud Eestis. Kuid teame, et sealgi praegu vaikselt sadades tubades ja ateljeedes sõnas, helis ja värvis küpseb ja valmib palju aineid, mis kord elava loomingu aegade hämarusest kõrgemale kerkivad.

Kord oodatavatel uutel ülesehitusaegadel vajatakse eesti kultuuri kõigil aladel selle viljelejailt kibeid tööd. Juba üksi tühjaks ammendatud ja pideva lisandusega jäänud raamatuturu täitmine on hiigelülesanne, mis vajab tööks kõiki allesolevaid ja samuti uusi kirjanduslikke jõude. Niisamasuguseid raskusi on teistelgi aladel. Nende võitmisel on seekord aga üks suur lohusus — kui meie eelmised generatsioonid eesti kultuuri pidid hakkama looma peagu mitte millestki ja ilma vajalike kodumaiste eeskujudeta, siis on see kõik praegu hoopis teisiti. Eesti kultuuriline ja vaimne loomine on omariiklaste saavutustega võitnud endale niivõrd väärika koha, et tema loojate nõu järelkasv ei pruugi suundadeta ja sihtideta maailmameredel purjetada, vaid

võib eelkõige õppida kodumaistel allikatel. Seda olemasolevat kultuurilist taset on alati iseloomustanud humaansus, hea maitse ja joone viljeldamine, vabaolek väiklasest kitsarinnalisusest ja pimedast šovinismist. Mitte asjatult ei ole eesti kultuur oma tippsaavutusi näinud just rafineeritumais kunstivormides — nimelt graafikas ja luulekunstis. Sajandi algul nooreestlaste poolt püstitatud loosung — olgem eestlased ja saagem eurooplasteks — on praeguse põlve juures iseenesest arenenud mõisteks: oleme eestlased ja eurooplased. Sellele pinnale toetab end eesti looming kõigil võimalikel headel ja pahadel päevadel.

Praegune periood vajab igalt eestlaselt valvsust, põhjalikku järelemõtlust, sõbra ja vaenlase vahel teravat vahetegemist, oma rahvusliku löögijõu kõikide vahendite — eelkõige kultuuriliste — ärkvelhoidmist ja relvade kõnelemise kõrval sõna ning sule jõuga ja loominguliste saavutustega kõikide juures oma iseseisva olemise ja eluõiguse rõhutamist. Seda ülesannet püüab jõudumööda täita ka käesolev väljaanne.

Helsingis, juulis 1944.

Teema variatsioonidega.

1.

Kuu vaikides ja kahvatumal kumal
nüüd igal öhtul astub üle mäe,
kui külmast hõögav, pronksist ebajumal.

Veel hämaruses kaugele ei näe
ja loori ta ei luba võtta suult,
kuid tunnevad kõik valitseja väe.

On, nagu ohkaks metsas tuhat huult,
kuu jalge alla määratumal vaibal
puud orjadena kummardavad truult.

Jõe kärestiku kaldal vastu taevast
on rivis nõtketüvelised kased
ja nagu kurbusest või miskist vaevast

kuusk eemal oma okkaid alla laseb.
Üks männioks lund õlalt puistab hange
kord-korral tugevamaks saavas vases,

mis hääletult ja nägematult rangelt
pronkspalgelt loori kadumise järgi
maailma valgustavaks kumaks langeb.

Siis kaunistab pääd veretut aupärgi
kuldpuhas viirg ja nagu suures majas
vastsaabuv vaikus valvelseisu märgib.

Ning äkki pikki tiivalööke kajab
mu kohal madalal, kui lendaks öös
röövlind, kes armutult mind taga ajab.

Ma kummardun, et nokk mu pääd ei lööks,
kuid sama ruttu, nagu saabus, kustub
see rütmiline sõud vaskkuldses öös.

Veel hetke, lühikese hetke mustab
mu sünge külaline kohal mäe,
siis vaikiv kuu on jälle ainus ustav

ning vaikides ka mina tõstan käed.

Hang sädeleb ja sinakas on lumi,
mil koerakelgu järgi jookseb kelk,
ja nõõre kiskunud veokarja sumin

saab kuuldavaks, kui püüsti tõuseb telk.
Siis kuiva põdraliha nuga lõikab
ja rõõmsalt pragiseva lõkke helk

või see, kuis lapi tüdruk koeri hõikab,
et igale neist oma osa heita,
mind minevikust äratama põikab

ööpäevi neid, mis kunagi ei leita.
Tusk valdab meelt, kui iilid tundra harja,
ja emalikult hella sülle peita

pää tahaksin, et kaitsvad käed mind varjaks.
— Kui olla võiksin vasekarva kuu
ehk haljas jää, mis magab tundra harjal!

Ööpimeduses palvet loeb mu suu.
Ent nagu ikka, nagu ikka tean,
et päev küll koidab päeva järgi uus,

kuid mina aina sama koormat vean.

Ma tean, kord saabub aeg, mil läänest puhub
veeaurust niiske tuul ja kevad tuleb Lappi.
Üks kosk ja oja teise järgi uhub

maailmast minema mürkkollast sappi,
päev nooreks saab ja päikest täis on öö.
Kuid minu pimedasse riidekappi

jääb sünge talv, kus miski lund ei söö,
vaid aina tuleb tusk ja südant vaevab.
Tuisk alati seal teed kõik umbe lööb.

Ma olen näinud võõrast maad ja taevast
ning väsinuna mõõtnud paatjat mulda,
kus purustav granaat vaid põldu kaevab;

seal olen hoidnud naeratuste kulda
ja korjand võõra silmapaari sinet,
kust tihti enam tagasi ei tulda;

siin tundra lõpmatuste udust vinet
aohämaruses lõikab suusapaar,
kuid sihti teadmata on sinu minek

ja ainus paradiis ja kuld on maa,
mis kunagi meid sünnitas ja toitis.
Ei seda iial unustada saa!

Seal hoopis teine kuu ja päike koitis,
seal vilja kandma olid muudet sood
ja lühikene õnn kui leek meis loitis.

Nüüd möödunud on kaunid päevad nood
ja Sinu lõunamaiselt õhkuv kuju —
kuld meie poolt on priisatud ja jood.

Bianka, päike hea, kas juhustuju
veel kord meid kokku viib, ei kumbki tea
ja kõige üle vastik udu ujub,

kuid võta vastu, enesele pea,
mis meeldib Sul' või mida anda suudan,
sest see, mis Sina teed, on mulle hea

ja iial-iial ma ei ennast muuda!

4.

Bianka, need Su head ja mõttes silmad
on päevadest, mil olime kui lapsed,
ja nagu kaugest, unustatud ilmast

saab olevikuks mälestuste kapsel.
Ah! see Su armsalt soe ja pehme käsi,
mis nagu kergelt, kergelt mänglev haspel

näo juure tuleb siis, kui olen väsinud.
Aeg see, mil igast tunnist meil on rõõm
ja naeran ma, kui oks Su juukseid räsib,

või käies higipiisad päikselõõm
Sul palge toob, kui läbipaistvad marjad,
kus puudub värv ja jahukaste kõõm.

Siis jälle saadetakse koju karja,
pruunvalgeid lehma, vasikaid ja voone
poolhämärukes, mis meid kahte varjab.

Kõik pilved taevas täis on ruskeid toone
ja kaugelt kuulduv põuaäkse kumin.
Su pihku nopin põllult metsikmoone

ja hiljem kambris, milles kärbesesumin,
öösorr ja laulu ümisedvad huuled,
peenleiva lõhn ja kerge lõkke humin,

Sa äkki paned käe mu kuivand suule.
Nüüd kumbki sõnagi ei räägi meist
ja pimeduses kuumad hingustuuled

vaid pikalt kõrvetavad teineteist.
Kell seisma jääb ja seisab hommikuni
ning vaikselt siiras jaa saab igast eist,

kui õnneküllasena tuleb uni.

Veel kodumaiselt kaunid uned meeles,
kui öösel valges lumionnis ärkan
ja omad pilgud juhin linnuteele.

Kuutaldrik sellest üle künka kärka
on vajunud ja ääretule soole
silm ühtki rada minevat ei märka.

— Tuisklumi sügav on, kõik selles koaleb!
käib läbi aju poolik mõte rangelt,
kui meenub see, et eile suusk läks pooleks.

Ning lagedas ja sünges tundras kaugelt
ma lähenemas kuulen otsivaid
ja näljast laulvaid hundikarja huikaid.

— Nii hea on siis, kui kõnnid üksi vaid.
Ei ole vaimul tarvis manduda
kaastunde ees ja pilkeist trotsivaist

võid metsatihnikusse taanduda,
kui raskeid haavu saad või oled nõder,
et tuleb surm ja tuleb määnduda!

suus sõnadeks saab kätteõpit tõde.
Siis väljun ma, et jahimeeste malev
näeks varakult, kus tagaaetav põder,

ja ümber igal pool on lumi valed,
nii valged, valged, pehmed udu suled
ning nende üle taeva mustav kalev,

mis põleb virmaliste külmas tules.

Lapimaal, 1944.

Kassari väike ümmardaja.

Marie Vetsi oli keskmise kasvuga, kleenuke, kõhn kui roigas ja väle kui värten, ta ei kõndinud harilike surelike viisi, vaid tatsutas joosta väikeste nobedate sammudega. Halliksminevale juuksele vaatamata tal olid lapselikud helesinised silmad. Millal ta magas, ei tea, tal oli linnu kerge uni ja ta tõusis koos päikese esimeste kiirtega. Minu ärgates oli ta alati jõudnud lüpssta lehmad, saata nad koos küla karjaga saare päikesest kõrvetatud karjamaale, sööta kanad, koerad, kassid, kitkuda umbrohtu lavadest.

Meie esimest kord Kassarisse tulles elas veel ta ema, kes päevade kaupa istus oma akna taga voki ääres, nagu Moira, igivana, poolpime, kedrates halli villalõnga saare lammaste villadest. Marie ei olnud ta ainus laps, oli veel teinegi, poolvend, aga temast ei kõneldud, ta ei käinud ka oma ema vaatamas. Ema oli vallaline, ja lastel kummalgi eri isa. Kui ta järgneval talvel suri, oli Marie paar aastat täiesti lohutamatu ja käis saare väikesel kalmistul ema hauda hooldamas; oli juttu isegi ristist, aga sellest ei saanud siiski asja.

Marie oli olnud võõraste juures lapsetüdrukaks juba oma seitsmendast eluaastast alates, ja neist kogemustist ta harilikult jutustas minu juues voodis hommikukohvi. Suurima palumisegi peale ta ei nõustunud istuma, seisis vaid ukse vahel, koer kõrval. Teda oli peetud näljas ja ihunuhtluse all, ja lukutatud uste taha — last kiigutama. Toitu oli väga napilt, ja sellegi vähese ta haledusest söötis lapsele. Kord linnas käies ta sattus leidma rahakoti täis ilusaid kirjused pabereid, mida ei teadnud pidada rahamärkideks, ja perenaine võttis need pikema jututa oma hoolde.

Kasvanud suuremaks ja targemaks, Marie pääsis teenima nõudepesijana Haapsalu hotellidesse, magama vanemate teenijatega ühises toas, sageli ühises voodiski, ja kuulama roppe jutte nende armukesist. Ta pidi perenaise käsul korjama kokku toidujäätmed taldrikuilt ja viima need jälle

teise reisija tupp. Olles keetja abiliseks, ta hoidis silmad lahti ja pikapeale arenes ise eeskujulikuks keetjaks. Kassarlased kasutasid teda pulmadeks, ristseteks ja matusteks, aga raha sai ta vaid harva, — palka maksti moonas, kui üldse maksti, ja sageli ununes seegi. Tema ei muretsenud selle üle suuremat, elas vaid oma elu niisama muretuna homse päeva eest kui pardipesakond Kassari rannavees.

Ta oli parimaid keetjaid, keda minul on kunagi olnud, — tal oli see vääramatu vaist, mis tagab keedukunstis — nii kui igas teiseski kunstis — õnnestumise, ja mida ei anna ükski õppimine. Aga ta ise ei söönud peaaegu mitte midagi, — kas oli ta lapsepõlve nälgimisaastail unustanud söömise harjumuse? Ta elas leivast, kartulitest ja mustast viljakohvist. Eriti sellest viimasest. Páris kohvi tegi talle peavalu ja südameklõppimist, aga oma viljakohvi võis ta lirpida terved päevad.

* * *

Olin leidnud Kassari, nagu sagedasti leitakse siin mõistatuslikus maailmas kõik hea ja kõik parim — juhuslikult. Korjasin sel suvel aineid mitte kunagi valminud romaanile Hiiu-Ungrust, muinasjutulisest parun Ungern-Sternbergist, kellest väideti, ta olevat valetulede abil meelitanud laevu Näckmansgrundi karile, röövides siis nende laadungi. Olin lasknud jäljendada Tartu arhiividest temasse puutuvad kohtuprotokollid, — ta mõisteti eluaegsele sunnitööle Siberisse, kuhu surigi, — ja viibisin kahel suvel Reigi kiriklas Hiiumaal, tehes uurimusi kohapeal. Aga Hiiu-Ungru asemel jõudsingi Paavali Antero Lempelius'e, Reigi soome sünnipäraga kirikhärra jälgile, ning tema ja Catharina Wycken'i traagiline saatus sidus järgnevaiks aastaiks minu meelegujutuse, romaani Hiiu-Ungrust jäädes kirjanduslikuks kivivaremeks, milliseid vist igal sulekasutajal leidub oma elutee eri käänakuil.

Paaritunnisel laevareisil Haapsalust Hiiumaale olin saanud jutule ühe Kassari naisega. Ta teadis jutustada endisest tsaariaegsest rannavahtide majakesest, kus olid varem suve veetnud eesti maalijad vennaksed Paul ja Kristjan Raud ja lauljanna Paula Brehm-Jürgenson. Kõige muu hea lisaks pidi seal veel olema suurepärase keetja, õige »sakste kokk».

Niihästi inimeste kui maastiku suhtes olen alati lasknud vaistul valida, ja vaist on osutunud targemaks teadlikust arutlusest, — väga harva olen oma elus eksinud esimese mulje suhtes. Kui esimest korda Kassarit läbivalt liivaseljäandikult nägin kadakaid ja teravaid ohakaid kasvatavat endist merepõhja, mis varem oli ulatunud seljäandiku jalani, siis tundsin teatavat jälleenägemisrõõmu. Oli nagu oleksin juba kord, kaua tagasi, näinud kõike

seda unes, — põgenevat vett, lühikest kuluks kõrbenud rohtu ja kadaka-põõsaid närivaid lambakarju. See ei olnud mingi suur, saatuslik tundmus, vaid rõõmus, tervitav kojujõudmine.

Madalal rannaribal, mis jätkus merde sukelduva neemena, kükitas laialipaisatult ehitatud külake, õle- ja samblakatustega elamuid võrgu-aedade ja kivitaradega. Elanikud olid peamiselt kalurid, kes oma peameti kõrval harisid kiviseid põllulappe. Aga suurim osa noortest meestest oli meredel, kaugetel vetel, ja vahete-vahel saabus võõraste postitemplitega mängitud kirju igatsusega ootavaile noorikuile. Oli neidki, kes väga kergesti leidsid lohutust meeste eemal olles, ja meeste peale mõneaastase äraoleku viimaks koju saabudes puhkes sageli ilmne riid samblakatuste all, kui tulija ei tunnustanud maja pesamuna omaks.

Liivaseljandiku teises otsas oli Stackelbergi parunliku suguvõsa Kassari mõis, mille häärpäri maareform oli muutnud algkooliks. Aed, mille katkises triiphones oli kunagi katsetatud viinamarjakasvatusega, oli hoolitsemise puudusel täielikult metsistunud.

Ronisin iga õhtu sellele liivaseljandikule, et näha kahekordset päikeseloojangut. Esimese nägin juba meie suvemajakese trepil istudes, kui päike kadus seljandiku taha ja rannik ühes küladega vajus sinisesse hämarusse. Aga üles jõudes nägin päikese paistvat veel täies hiilguses, justkui viivitades magamaminekuga. Oleks võinud arvata kuulvat hõõguva sõe sihinat, kui ta viimaks hääbus merelahte. Kusagil ma ei ole näinud nii imeliselt uhkeid pilvemoodustisi kui siit Kassari liivaseljandikult.

Ja kogu see ilu kuulus nüüd meile, sest juba järgneval suvel peale esimest külastamist olime ostnud Tamme talu, ja Marie oli nüüd meie suvine keetja.

* * *

Mitu korda olen teadlikult sõitnud Londonist Kassarisse kohe hoovi-pidule järgnenud hommikul, võttes õhtul seljast kulla- või hõbeläikelise hoovikleidi ja vabastades juustest need kolm valget sinna juurde kuuluvat jaanalinnusulge — Wales'i printsi vapist, milliste pärast sain omal ajal kannatada kuulsakssaanud skandaali Eestis.

Korraldasin tahtmisega reisi nõnda, et viibisin vaid päeva või paar Helsingis ja Tallinnas. Armastan järske vastandeid, ja midagi ei paitanud nõnda mu närvisid kui siirdumine Inglise kuningakojust otse Kassari saunalavale või ujuma päikesest soojakskõetud rannavees.

Siiski, ma ei tulnud Kassarisse puhkama, — vastupidi, suvekuud olid noil aastail minu ainuke tõeline tööaeg, ja seetõttu pinevaimad. Päevakava oli järgnev: hommikul võimlemine, pooletunniline jalutuskäik, töö

kuni varajase lõunaeni, puhkus võrkiiges, suplus, töö õhtueineni, tund jalutuskäiku. Õhtul lugesin kirju ja ajalehti.

Kirjutasin neil suvedel oma Eesti ajaloolisi aineid käsitlevad teosed: «Reigi õpetaja», «Hundimõrsja» ja «Püha Jõe kättemaksu». Olen kirjutanud nad Marie Vetsi abil, ja tunnustan seda igaveses tänumeeles.

Marie oli võtnud oma elutööks minu töörahu kaitsmise, — kümme Kerber-ost ei oleks võinud seda paremini teha. Ta ei kaitsnud seda ainult inimeste pealetungimisürituste, vaid ka loomade eest. Kuulsin teda akna all ajavat kukkesid ja kanu, kasse ja koeri, seega kõiki temale alluvaid sosistava, sihiseva häälega:

»Kas olete vait seal, — proua kirjutab!»

Ta oleks vist oma hinge hinnaga võidelnud minu töörahu eest. Marjalapsed ja kalatoojad pidid ootama või viidi kaugele õuenurka, et nad mind ei häiriks. Raamatute kirjutamine oli tema meelest nähtavasti väga salapärane toiming, peaaegu midagi nõidumise taolist.

Muide, Mariest oli vähehaaval kasvanud tähtis isik, ja ta tundis oma võimu. Tema seisukoht külaelanike hulgas ja Kassari kahes võistlevas kaupluses oli muutunud kui nõiakepi väel. Tal oli nüüd raha kasutada, seevastu et tal varem oli olnud vaid võlgu — natuke igaühele. Nüüd oli tal krediidiusaldust igal pool. Tema määras marjade ja kalade hinnad, küsides enne moepärast nõu minult. Ja minu vastus oli alati ühesugune:

»Looja pärast, — makske, makske kõige kõrgemat hinda, nii et nad rahul oleksid, aga mind ä ge eksitagel!»

Arvan, ta läks isegi natuke upsakaks oma uuest võimust, tema, kes oli olnud alati teiste käskida ja tõugata. Igal juhul, ta muutus endisest valivamaks ja nõudlikumaks, mitte midagi ei olnud »tema prouale» küllalt hea.

* * *

Marie käis üpris harva kirikus, kuigi järjekindlalt iga pühapäeva hommikul tegin ettepaneku: »Kas te täna kirikusse ei lähe, Marie?» »Mida ma seal teen, — kes siis keedab prouale lõunat?» »Võin ju süüa hiljem.» »Aga kes söödab kanad?» Jätsin ta rahule.

Kassari kuulus abikogudusena Käina kogudusse, tal oli oma kalmistu merekaldal ja väike musta katusega valgekclubjatud palvela.

Lahkusulistest, keda Hiiumaal oli üliohtralt, Marie kõneles üleolekuga, mis lähenes juba halvaks pidamisele. Ta nimetas neid lühidalt vaid »pühadeks», olid nad siis baptistid või nelipühisulised, ja ehmatas, kui ütlesin talle, et sooviksin näha nende ristimistalitust.

Ta nõustus siiski minuga sellele retkele kaasa tulema. Võtsime mõisast

hobuse ja vankri, sõitsime piki saare läänerannikut, kuni saabusime vaiksesse lahesoppi. Öhtu oli kesksuvine, helge ja soe, ja rannarohul, suurtel kividel ja halupinudel istus rahvast igas vanuses, tudikestest rinnalasteni. Naised olid siiski suures enamuses. Ranna lähedale oli püstitatud paar telgitaolist varjendit. Keegi keskealine, kikkhabeme ja kavala näoga mees kõndis ühe rühma juurest teise juurde, kõnetades igaihte. »See on see peapapp, — päris kelm», sihistas Marie. »Ütlevad, ta võtvat alati oma jaoks kõige nooremad ja nägusamad.»

Istusime ja ootasime, ja päike hakkas juba vajuma veepiiri poole. Siis algas imeline näidend, — justkui nõiduse väel oleksime siirdunud kuhulegi Jordani kaldale, ristiusu algaegadesse.

Varjendite tagant ilmus kaheksa naist ja kaks meest, kõigil valged pikad rüüd seljas, ja naistel juuksed vallali. Rannal istujate vaimuliku laulu saatel nad hakkasid jutlustaja juhtimisel sumama päikesest punaseks värvitud vees, kuni see ulatus vööni. Jutlustaja peatus, haaras lähimal seisva naise õlgadest ja vajutas ta võimsa, äkilise liigutusega üleni vee alla.

Laulmine tõusis kumedaks kisaks, saates talitust, mis oli kaugel kõigest nüüdisaja karmist tõelikkusest.

Ristimise saanud naine hakkas jälle sumama tagasi ranna poole, isäralik, joovastunud ilme näol, vesi valgumas valgest rüüst, mis oli nii tihedalt liibunud keha külge, et vormid paljastusid. Ta nuuksus kuuldavalt.

Rannal ootavad naised ümbritsesid ta ruttu, mässisid sooja vaiba sisse ja viisid telgi varju.

Sõitsime Mariega koju ja jõudsime oma majakesse enne pimedat tulekut.

* * *

Kõueilma Marie kartis, — tema sügavaimas sisemuses oli veel kogu looduselapse võitmatu hirm piksemürina ja välgusähvatus eest, just kui ta oleks aimanud nendes kättemaksuhimulist jumalust. Tõsi küll, Kassari kõrge liivaseljandik paistis sageli hajutavat kõuepilvi, nii et nad viisid oma vihmasagarad teistele saartele. Aga päevade viisi oma raevu kogunud, nad puhkesidki Kassari üle hirmuäratava jõuga. Seesugust välkude risttuld ja majade aluseid vapustavat mürinat olen kogenud vaid Kassaris.

Marie hiilis seesugustel kõueöödel minu tuppa ja kõssitas kükakil ukse kõrval ahjunurgas. Valvasime mõlemad ja vahetasime aeg-ajalt sõnakese teineteise lohutuseks. Ja järgneval hommikul koiduajal külas ja mõisas käinud, oli Mariel uudiseid jutustada, mida ta oma kombe kohaselt pakkus

mulle hommikukohvi ja selle juurde küpsetatud soojade saiakuklite kõrval. Külal oli välk löönud majja ja põletanud selle tuhaks, — viimisel hetkel oli põlevast kambrist päästetud tüdruk, kes lapsest saadik oli olnud vigane ja jalgadest halvatud, ja ta oli langenud maha ning kiitnud Issandat imelise pääsmise eest.

Mõisa õues oli välk tabanud suurt vana hõbepaju. Läksin samal päeval sinna vaatama ja kirjutasin temast luuletusegi: ta lamas maas, justkui veriseks lihaks lõhestatud, ja must, söestunud viirg jooksis piki südant.

* * *

Kuuel suvel ei ole ma enam Kassarit näinud. Tõved sidusid mind haigeveodisse, — kommunistid võtsid mu madala katusega suvemajakese. Ma ei ole kõrt kõrre peale pannud, et teda uuesti tagasi saada, — olen vaid lasknud päeval õhtusse vajuda ja ööl avaneda hommikuks. Reisimis-lubagi oleks olnud raske saada: saared on sõjalised eesmärgid, kuhu eraisikuil asja ei ole.

Kas tahaksingi enam sinna? Ei tea. Liialt mitu mälestust, liialt mitu mineviku varju rändaks seal minu seltsis kadakastel karjamaadel . . .

Aga Mariele saadan tänulikud tervitused. Usun, õieti olen kindel, et ta kord ka taevases õndsuses meelsamini askeldaks Issanda väikese ümardajana, kui istuks jõude käed rüpes taevase au keskel.

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud

Virve Kallas.

Tuulekindel mees.

Täna selgi sügisselgel õhtupoolikul seisatus ringkäigul olev Vana jõge aheldaval tammil, pani kaks kätt nagu hobuse silmaklapid võidunud sonimütsi noka äärde ja vahtis veele. Nii see oli sündinud kolmkümmend aastat peaaegu iga päev. Ja need »Ühendatud kalevivabrikute» meestest, kes parajasti jõe käredas voos kas tagusid silmuvaui kivisesse põhja või vedasid siianoota, sülgasid vette ja kirusid:

»Näe, Vana jälle luurab saaki.»

Jändrik Põdralõppe Kristo — kuulsamaid lõhepüüdjaid kogu vesikonnas — teades, et Vana vastu tuult ta sõnu ei kuule, praalis:

»Igal aastal olen talle pidanud kalu tassima. Seekord ei vii. Saagu mis saab! Tema põrguline pani mul kõige paremal kala-hooajal puhkuse nahka. Püüan kasvõi öösel, aga kala ei vii.»

»Selle ahnus on ju nii suur, et võtaks kasvõi kirbu teise seljast ära, kui vaid saaks», täiendas Lillevälja Ats.

Mehe noogutasid nõusolevalt. Nad olid kõik vabrikutöölised ja kunagiste mõisamoonakate järeltulijad. Igaüks omast kohast pahatahtlik ja kaval. Üks neist koguni ümises:

»Oleks ta kuradi pidanud ikka sokutama pikale teekonnale.»

Kõik mõistsid, mida sellega mõeldi. Ei olnud kaua tagasi, kui loomavagunites paljud eesti perekonnad rändasid pikale Siberi-teekonnale.

Vana tundsid nad kõik, kes lapse-, kes noorukieast alates. Ja kes ise ei olnud ta käppa tunda saanud, selle isa, vennad, ema või õed oskasid temast ikka midagi rääkida. Oli neidki, kes mäletasid, kuidas Vana poolteist inimpõlve tagasi »Ühendatud kalevivabrikutes» jooksupoisina oma elukäiku algas. Juba siis oli ta sõnakehv, umbusklik, omaette nohiseja ja selget vastust ega töökorraldust polnud temalt küll keegi kuulnud. Kuid direktorid teda siiski hindasid ja isegi stipendiumi sai ta Peterburis tehnilisel alal edasiõppimiseks. Selline ta oli — suure revolutsiooni päevil

värava taha visatu, bolševike viimase võimutsemise ajal väikeseks meheks surutu, kuid ta püsis ja ajas ruttu võrseid nagu vana jändrik paju. Paljud tuuled olid Vana sasinud ja ühtlasi talle kõik elutarkuse peensused kätte õpetanud. Ta võis endast alamaid taga kiusata kui elus saatan, kummarduda härrade ees nõnda, et rinna all valus hakkas, kuid alati ta oskas otsustavaist tegudest kõrvale põigelda, teiste teeneid tasahilju oma kontosse kirjutada ja mis peaasi — ta ei unustanud soodsal juhul isegi inim-põlv tagasi temale tehtud ülekohut kätte maksmast. Just sellepärast teda kardetigi. Varem või hiljem sai iga vastane Vana küüsi tunda ja need polnud just puhtad ning valutud.

Saja-aastase ea kestel olid »Ühendatud kalevivabrikud» näinud oma müüride vahel palju andekaid inimesi. Need olid tulnud, helendanud nagu komeedid, andnud edasiviivaid ideid ja siis läinud. Kas isiklik tusk läpastanud õhkkonnast või mõni saatuslik viperus ning salakaval intriig olid tõuganud neid teovõimelisi taas laia maailma. Vana aga kuulus nende hulka, kes igasuguses olukorras truuks jäi soodest piiratud kalevivabrikute villahuntidele, selfaktoritele ja logisevaile telgedele. Ta oli visa ja maa küljes kinni nagu talupoeg. Kõigis uutes ja noortes oli ta haistnud oma vastaseid ja väljasõojaid. Ta oli nagu vana kanakull lakkamatult valvel ja keerlemas Riusa aleviku kohal. Saatus ise tahtis, et Vanale pidi veel raugaeas eriline au osaks saama. Bolševike-aeagne puhastustöö oli täieliselt eemaldanud vabriku vana juhtkonna. Jälle oli aja lainetus kandnud eemale erksavaimulisi ja tulihingelisi. Tehaste juhtimine läks isenesestmõistetavalt Vana kätte.

Alev ei juubeldanud, kuid hellitas teatud lootusi.

»Küllap Vana nüüd muutub», mõlgutasid tudisevad pensionärid töö-liskasarmute ees.

»Sai ka korra härraks oma küla mees. Eks veri ole ikka paksem kui vesi», räägiti villapesust kuni kanganoppijateni.

Selle minuti kestel, mis Vana veetis jõujaama tammil seisatudes, oli ta kobrutaval veel kiikuvais paatides kõik mehed ära tundnud. Tal polnud vajagi nende nägusid näha. Ta tundis neid liigutuste ja kuju järgi.

»Kõrgesaare Juks, viinanina Lillevälja Ats, maohaavade tõttu tööst vabastatud Siiraku Juss. Ja muidugi Põdralõppe Kristo...»

Vana uises kuuldavalt. Segased ajad olid tavasid lõhkunud. Enam kui aasta polnud ta neist meestest ühtegi kuulnud oma kõõgiuksele koputama. Raskel sammul ning hingeldades tõusis ta treppi mööda jõujaama, heitis pilgu voolutahvlile ja küsis meistrilt:

»Millal mehed jõete tulid?»

»Hommikust peale, härra.»

»Mh.»

»Kuuldus, et olla teistel täna vaba päev. Said ka hea noosi siigu.»

»Mh.»

Vana pöördus kannapealt ringi ja väljus. Ta oli nii erutatud, et ei märkanud teel tervitusigi vastu võtta. Alles siis, kui vabriku väravast oli telefoni juurde kutsutud töösakonna juhataja, hakkas Vana rahunema.

»Ütled, et käitise vahendaja laskis nad puhkusele», käratas ta telefonitorru.

»Mis . . ! Uus direktor — minu abi — tegi sulle korralduse. Miks sa minu juurde ei tulnud? Ah, otsisid mind! Otsi teinekord nõnda, et kätte saad . . . Kas sa mõistad korra — ilma minu isikliku loata ei tohi ühtki töölisi kuhugi saata. Ah, puhkuse arvel ja töölistöögi tarvis . . .»

Laud kõnises Vana sõrmenuki all.

»Uus direktor on vaid kaubanduse peal. Mina määran puhkused. Mis puutub töölistööki, siis nende meeste käest te kalu küll ei näe. Mina tunnen oma riusalasi paremini kui mõni uus inimene või kaupmees!»

Vana kortsuline nägu vajus pikaks, vaid ta suur nina jäi kangekaelselt oma kirvekujulisse asendisse. Sekeldused ja pahandused iga päev. Naine oli kirjutanud, et saatku puid ja lasku tõld ta tuleku puhuks korda seada, peakontorist lebas laual kiri, milles kurjustati toodangu programmi mittemäitmise üle, metsatöölise nimekirja ei saadud kuidagi »viilijate» tõttu kokku seada, käitisevahendaja oma uute ideedega ja tööliste eest hoolitsemise innuga tekitas aina segadust ja lõpuks — kellele oli õieti vaja seda uut kaubanduslikku direktorit!

Kolmekümne aasta kestel, mil Vana istus tehnilise juhataja kohal, oli ta osanud Riisa inimestesse sisendada arusaamise, et kõik hea saab tulla ainult tema kaudu. Kes kana, kala või mune tõi, sügisel kartuleid võtma tuli või kaugelt juba mütsi kergitas — vaid see võis midagi loota. Ninatarku, tõrksaid ja altkulmuvahtijaid oskas ta juba sobival hetkel vabriku värava taha nihutada. Paljudki peremeestest olid selles vabrikus maadeldud oludega, kulutanud oma närve ratsionaliseerimise ja moderniseerimisega, kuid riusalaste tee väikeste maiste hüvede ja eesõiguste juurde oli ikka käinud Vana uksetaguse kaudu. Vana võis häbenemata nagu mõni pastor emeritus öelda, et ta pole viimase kahekümne aasta jooksul ühtki uue aja raamatut lugenud ja väljaspool maa piire käis ta siis, kui elas õnnis tsaar. Iga mõjuka võõraga kohtumisel olid tal sõnad neljakümneaastasest praktikast ja staažist löögivalmilt huulil. Vabrikus ta tõeliselt ka teadis igat kruvi või mutrit, mis ühel või teisel puhul oli sinna või tänna pandud. Kõik, mis oli tema näpunäidetel ehitatud, pidi ka paigale jääma, sest seda kaitses vanaduse auväärus. Uuendused olid ta südamele võõrad nagu

usklikele ilmalikud laulud. Kuid käitisevahendaja näol oli vabriku ühiskonda lülitunud isik, kes töötajate huvide eest hoolitsemise nimel kippus isegi nende tabude kallale, mis olid seni vaid Vana ainuvalitsuse hõlmas. Uus kaubanduslik direktor paistis olevat samast mesilasest nõelatud. Alev aina rääkis käitisevahendajast Enn Reasest ja vahtis neiulikult erkka uudishimuga igapähele täit lahkust osutavat kaubandusteadlast Sigurd Uustalut. Esimene oli kiiresti lahendanud vabriku personaali ühistoitlustamise probleemi ja teise uatusiikud kavad töötasid eelolevaid kütteainete hankimise muresid tunduvalt kergendada.

Vana oli tõsiselt häiritud. Kõik need sekeldused nende uute inimestega pidid just nüüd tulema, mil aedviljad nõudsid koristamist, usaldatavaid töölisi oli vaja metsa saata linnas asuvale perekonnale puud raiuma, talumeestelt tuli lehma tarvis heinu muretseda ja oma korteri remont kiiremas korras lõpetada. Pealegi nõudis viimane, mis teostus õieti ta naise soovil, nüüdsel materjalnappuse ajastul äärmist pingutust. Lisaks oli naine ta veel saatnud rätsepa juurde, sundinud väärilisi nimekaarte tellima ja nõudnud kategooriliselt saalimööbli uue siidiga katmist — kõik sellepärast, et ollakse peadirektor. Koguni kunstniku juurde pidi ta kaks korda nädalas sõitma, sest kuuekümne viie aasta juubeliks oli perekonnal kavatsus talle ta enda portreed kinkida. Väikesed mured nagu takjad hingerahu küljes oli Vana uinunud ja ärkas alles siis, kui ukse tagant kostis aastakümnete jooksul koduseks muutunud Raoma Peetri kõhatamine, õigemini rinna kergitamine. Vana toppis voodi äärel veel tuhvleid jalga, kui juba Raoma Peetri väike kühmas kogu otsivate nirkisilmadega ilmus ukseavausse.

»Mh.»

»Tere hommikut, härra», sõnas töösakonna juhataja. Erutust oli ta hääles. Sellest ei vabanenud ta kunagi, kui seisis endast ülemate ees.

»Mis siis on?»

»Uustalu härra ja käitisevahendaja sõitsid Perapõhja.»

»Kes neile hobused andis?»

»Mina.»

»Sina oled igal pool. Jahile läksid?»

»Sõitsid metsalanke vaatama, kust talvel hakkab töölisperekondadele puude raiumine.»

Vana muheles.

»Kohe Perapõhjast otse Riusale.»

»Jah, härra. Uus direktor ütles mullegi, et vabriku veopark olla äärmises lohakuses ja seepärast olla õige puud kevadise suurveega kohale parvetada.»

»Maailmasõja aegu me vist korra parvetasime.»

Raoma Peeter kostis teenistusvalmilt:

»Nii see oli. Vett oli aga vähe ja puud jäid kõik Suurde murdu kinni. Pärast püüdsid talumehed neid kogu suve.»

»Egas sa sellele uuele mehele seda seletama hakanud?»

»Kus nüüd sellega, härra. Küllap minagi tean, kus ja mis asjas on riisastel õige kokku hoida.»

»Ega maksagi rääkida. Las' teevad. Kui neil on õnne, läheb number läbi, kui ei — eks siis saavad elult natukene õpetust.»

»Või murravad kaela», lisas Peeter irvitades.

»Oli sul veel midagi?»

»Pödralõppe Kristo näikse Uustalu härrale kalu viivat.»

»Võta siis tema ja Kõrgesaare Juks, Lillevälja Ats ning Siiraku Juss vabriku metsaraiumise meeskonda.»

»Käitisevahendaja tahtvat hakata seltsimaja korda seadma. Koguduse eestseisus palunud uuel direktorilt samu ruume jumalateenistuseks.»

Vanal tuksatasid suunurgad ja ta toonis oli tehtud tähtsust.

»Mina ei tea sellest asjast midagi, pole kuulnudki... Sina võiksid neile aga omalt poolt nõu anda, et seltsimajale on ka uus põrand hädapärast vajalik ja vabrikul praegu laudu jätkub.»

»Saeveski seisab ju.»

»Egas' siis tühjade laudade pärast või jumalale meelepärast tööd takistada. Oli sul veel midagi?»

»Kevadel olin haigevõitu. Ei saanud ise kartuleid maha panna. Kas härra ehk annaks tagaaiast tallitaguse nurga mulle ülesvõtmiseks?»

»Vabriku köögi jagu.»

»Seda ei tea ju keegi, milleks need kartulid maha pandi.»

»Saad. Kuidas neil kasvumaja ehitamine edeneb?»

»Rease-poiss on direktor Uustalule augu pähe rääkinud, et hõlpsam viis olla omaabi ja talgute korras ehitada.»

»Ah - nii. Tehnilisel osakonnal pole siis vaja plaane teha ega neid esitada.»

Vana noogutas, mis tähendas, et Raoma Peetril on aeg minna. Tal oli tšekkki valmis kirjutatud ja oleks hea meelega küsinud laost tehniliseks otstarbeks kakssada grammi piiritust, kuid Vana meeleoluga arvestades oli põhjust karta äraütlemist. Kuigi südames oli heameel, et Vana saatis Lillevälja Atsi palumata metsa, valutas tal pea endiselt ja kõri otse õhetas janust. Alles eile õhtul oli Ats teda »vanaks sarvedeta jäägriks» sõimanud ja seda pealegi tüdrukute kuuldes. Hiljem oli poiss teda veel lükanud porisesse kraavi. Sai oma jao rutem kui võis oodata.

Veel oli veerand tundi vabriku esimese vileni. Vana seisatus nõutult

köögi uksele. Kõikjal oli pesemata nõusid ja osa neist isegi lõhnas. Peale proua ja laste lahkumist polnud siin ühtegi naishinge koristamas käinud. Toiduga sai Vana ise kuidagi hakkama, sest ta menüü koosnes kolm korda päevas paksudest kapsastest, silgust ja leivast. Muret tegi vaid piimapuudus, sest lehm tõotas jõuluks vasika tuua. Nagu igal hommikul nii sõi Vana tänagi püsti laua ääres. Võttis lusikaga suurest nõust kapsaid, väänas silkudel näpuga pead otsast ja ja kasutus-suurätina näppude puhastamiseks ajalehte. Kui mõni vanadest sõpradest poetas märkuse ta primitiivse eluviisi kohta, siis Vana mõkitas naerda, katsus demonstratiivselt oma katkiseid särgikäise ääri ja kostis:

»Mul pole siin maailmas mingit muud soovi, kui oma väikeste poiste ja naise eest hoolitseda. Mis vaba aja veetmist inimesel vaja on. Peale päevatööd tublisti süüa . . . õhtul mängin poistega malet, aitan neid koolitöös ja siis magama.»

Teel vabrikusse pöördus ta oma õunaaia-tagusele porisele kõrvaltänavale. Vana oli astunud vaid mõnikümmend sammu, kui rabin aias äratas ta tähelepanu. Kõrgeima antonovka-õunapuu otsast hüppas üks poiss alla ja teine karjus heleda häälega:

»Künka Hata poeg tuleb! Tehke sääred!»

Ei millegagi võinud Vana raskemini haavata kui sellise hüüdega. Neis sõnades oli tema isikliku elu traagika salajase haava puudutamine. Ta oli kasvanud töölistüdruku vallaslapsena, abiellunud vana mehena noore naisega ja õnne osas end ikka tundnud elu võõraslapsena. Puhkides nagu vihale ärritatud isalind tormas Vana aia värava poole. Haaras maast umbes meetripikkuse kaika ja karjus:

»Ma teid . . . ma teid koerapoegi . . .!»

Poiste ärevat kilkamist kuulus peagi aia teises otsas. Enne kui Vana suutis värava avada, olid poisid töölikasarmutepoolsest aiaplangust üle roninud. Mõnikümmend allapillutud õuna ja mahajäetud katkine kartulikorv olid poiste kavatsuste tunnistajaks. Vana toetus puu najale ja hingeldas. Kael ärevusest veel plekiline, jõudis ta vabriku kontori. Post ootas avamatult laual ja korrespondent oli blokilehele kritseldanud, et järgmisel hommikul saabuvad peakontori direktorid vabrikut vaatama.

Vana istus oma võidunud kirjutuslaua taga nagu kivijumal, kui kõverjalgne, paljulugemisest punaste silmadega Enn Reas ta kabinetti astus.

»Pidite ju metsas olema,» käratas Vana vastuseks käitisevahendaja tervitusele.

»Direktor Uustalu sõitis üksinda.»

Kuulanud ära Rease ettekande tööliste korteriolude viletsuse kohta, kostis Vana järsult:

»Ümberehitusteks pole materjali.»

»Kuhu on, kuhu ei ole», ei jäänud vahendaja vastust võlgu.

Vana silmakulmud tõmbusid kipra.

»Mõtlete minu korterit. Väikese remondi teeme küll härrastemajas direktor Uustalu tubades. See pole aga kõne väärt. Seal ajame vaid teenija-toast lutikaid välja.»

Reas ohkas vaevaltmärgatavalt.

»Ma ei mõtle midagi. Ümberkorraldused koridori valgustuse osas nõuavad vaid vana traati ja seda vedeleb vabrikus küllalt. Klosetikaasi võib aga meie puusepatöökojas ise teha.»

»Tehke, tehke. Tulevikus oleks aga igatahes parem, kui teie kõik omad suured kavad enne tööliste ette viimist minuga läbi arutate.»

»Olen kõikidest kavadest rääkinud direktor Uustaluga. Ma arvan, härra direktor, et selle sõja järel kogu maailmas sotsiaalne hoolekanne suuresti tõuseb. Kõikides maades tehakse selleks ettevalmistusi. See on aja arengu märk.»

Vana tõusis püsti.

»Ärge tulge mind vana meest õpetama. Rahmeldage palju tahate. Ei riuosalased hakka teile selle eest mett leivale määrima. Mina olen nende seast ja tunnen neid. See on tänamatu rahvas. Teie noormees õppige elust, aga mitte raamatutest. Sealt te kõik need rumalad mõtted triiphoonetest, seltsimajadest ja klosettidest välja nuhite.»

»Härra direktor, ma ei luba end nõnda kõnetada.» Rease hääl tõusis vähemalt kvardi võrra. Vana seiras teda altkulmu, võttis siis laekast ühe paberi ja viskas lauale.

»Keegi on peakontoris kaebanud, et vabrikus on palju vargusi ja nende kõrvaldamiseks ei tehtavat midagi. Nüüd siis nõutakse läbiotsimiste korraldamist. Ma arvan, et see asi sobib käitisevahendajail korraldada.»

»Härra direktor, meie kodukorras pole selliseid ülesandeid ette nähtud.»

»Aga klosettide parandamine küll!»

Rease hääl värises märgatavalt, kui ta ütles:

»Kui mina hakkam siin vargust likvideerima — siis ei saa ma kindlasti ühtegi varast kätte. Nii palju ma tunnen teie valvemeeskonda. Kui teie, härra direktor, seda ise korraldate — siis võib-olla mõni, keda just püüda tahetakse, satubki lõksu.»

»Mida te sellega mõtlete?»

»Mõtlen seda, et kahjuks on selle alevi au varastamine. Täitsa ausaid inimesi siis polegi. Ja kui mõni tõesti ei näppa — siis ta lihtsalt ei viitsi.»

Vana laskus oma tugitoolis üleolevalt seljakile.

»Siin on enne teidki olnud mehi, kes on täiesti asjata oma küüned ja hambad murdnud.»

Reas pöördus sõnagi lausumata ja väljus. Vana järgnes talle vabrikusse. Ruumis, kus kaltsu- ja takuhundid töötasid, seletas silm vaevaliselt läbi tiheda tolmu elektritulesid. Õhus lendles niivõrd palju ebemeid, et siin askeldavad vanad naised näisid jõuluvanadena, kellel ripuvad vatitordid kulmukarvadeski.

»Naised ei taha kaitseprille kanda. Näod hakkavat neil kipitama ja kirvendama,» meldis meister.

»Egas' sundida saa. Tolm ei tapa kedagi.» Vana ronis kitsast õlitunud treppi pidi üles kraasmasinate ruumi. Nähes seal naisi akna ääres kobaras lobisemas pöördus ta kiiresti ja et ka selfaktorite ruumis töö seisis ja kõik näisid masinaid puhastavat — suundus ta otse peameistri tuppa.

»Kaugel see siidikangas on?»

»Visalt läheb. Lõngad katkevad.»

»Homme on meile võõraid tulemas — korraldage siis nõnda, et ette ei jää.»

Peameister kummardus.

»Kõrvalsaalis töötab ju ainult siiditelg. Paneme ruumi lihtsalt lukku.»

Ringkäigu kestel oli Vana kohanud juba kolmandat korda Raoma Peetrit. Omaette turtsuvana ja kõhatavana, kõike nägevana ja kuulvana ja eriti oma käbeda oleku tõttu jättis töösakonna juhataja endast palju noorema mulje, kui seda lubasid ta aastad.

»Uus direktor tahab härrastemajja võõrastetubasid sisse seada,» sosistas ta vanale.

»Seda on hädasti vaja — eriti siin maakohas,» ja küsis siis uurivalt, »Kas lõhe said?»

»Soola vastu ei taha nad enam anda, nõuavad seebikivi.»

»Palju?»

»Kilo kilo vastu.»

»Tule õhtul minu poole.»

»Põdralõppe Kristo on enesele arstitähe sokutanud ja naeris mulle näkku.»

»Seda meest me veel vaatame.»

Vabriku suur toru hakkas huugama, kuulutades lõunatundi.

*

Peakohal oli ilusat sügispäikest ja hobuse kabjad kopsisid maantee sillutist uinutava monotoonsusega. Sigurd Uustalu ümises üht tuntud

lauuviit, mida aega-ajalt katkestasid kõrval istuva hobusemehe nõõtamised. Uustalul oli hea meel ilusast päevast, nähtust ja iseendastki. Ta viibis esimest korda nendes avarates piirisoodes, mis olid kohati nagu niidetult tasased, mis kõmisesid vastu vabrikuviledest ja kümnete kilomeetrite taga asuva linna kivilõhkumise paukudest ja mida lõhestasid nagu vere-sooned ürgmetsadest võõtatud sügavmustja veega jõekesed. Need vaiksed, kõrkjatest äärestatud ja valgetest ning kollastest vesiroosidest täistipitud haudjõed, millede liivakivist põhjad olid kohati siledaks ihutud nagu kivi-vaagnad, sigitasid suviti miljardite viisi sääski ja kevadeti paisusid hüügel-järvedeks, ujutades üle ümbruskonna küladki. Siinne ürgne loodus, peites oma rüpes haruldasi ulukeid, imetades aamjämehaid tammesid ja kasvatahes sääraseid haabu, milledest osavad käed vaid kirve, tule ja kuuma vee abil raiusid ja koolutasid kuuemeetripikkusi lootsikuid, ei kandnud enese pinnal veel kuigi palju inimese käevarre lõõgijõu arme ega näpujälgi.

Kui aga Sigurd Uustalu metsaraiumise artell siia maapinda oma juured puurib, siis kaastub sellega kära, kirvelööke, vandumist ja naerugi.

Siinsete soode õmbluskohtadel elavad inimesed olid hästi kasvanud ja terved oma eluviisides. Nad teadsid või aimasid kõike, sageli nagu naised vaid vaistu abil. Määrasid sõrme abil tuule suunda, ennustasid uskumata täpsusega vihma, mäletasid aastaid, kus rohututis linask lobistab, missuguses hauas purikas vett laksutab, kus turvas ja säinas vargsi hernesööta ootavad, ja liikusid kottpimedaski tundmatutel metsaradadel vääradata kindlusega. Nende inimeste ees oli looduse salakirja raamat lahti.

Kõrvalistuva hobusemehe jutt parvetamise raskusist oli ainsam täpp, mis tänase päeva helgust rikkus. Uustalu oli aga tulvil energiat ja ideid. Korralikult järele mõeldes tundus see raskus üsna tühisena, eriti kui veel võrrelda nende probleemidega, milliste lahendamisel ta peakontoris oli kümne aasta jooksul kaasa istunud. Visa ja süstemaatilise töö viljana omas ta nüüd peremeeste täieliku usalduse ja selle tõttu ka erilised võimupiirid, millest aga vabrikus keegi ei teadnud — isegi mitte too kasimatu tehniline juhataja — peadirektor. Varaste jälgimised, kohtumõistmised tülide asjus, palkade kärpimised ja muud sellised ebamugavad käitisprobleemid oli Uustalu otsustanud jätta riusalaste endi lahendada. Ta oli siin uues kes-kuses täiesti õieti startinud. Astunud oma sissejuhatavad sammud nagu peremees, andes töölislastele riiderestide näol kingitusi ning pühendades erakordset huvi vabriku sotsiaalse heaolu korrastamisele. Õnneks leidis siin ees Rease näol tulihingeline idealist, mis oli ühtlasi määrava tähtsusega Uustalule teetasandamiseks tööliskonna juurde.

»Mis mees see Raoma Peeter õieti on», pöördus ta hobusemehe poole.

»Naljamees.»

Mõne kilomeetri järel jätkas vanamees juttu:

»Küll ta oli noorena naiste peale maias. Ei ta kurat jätnud kedagi rahule, kes tööle tahtis tulla. Ripsutas teine minu kadunukesegi juures. Alles siis, kui mu käest korra paar vastu vahtimist sai, hakkas kaugele hoidma.»

Uustalu naeris laginal.

»Niisugusest nässakast ei võiks küll seda uskuda.»

»Katsub nüüdki plikat põlvest, kui aga juhus avaneb.»

Kui kõvast sõidust üsna märg hobune kalessiga vabriku õue pöördus, kohtusid nad Vanaga, just nagu oleks neid oodatud. Direktorid surusid teineteise kätt ja Vana küsis eriliselt viisaka tooniga:

»Kas reis läks ka ilusti korda?»

»Haruldaselt. Omapärane loodus. Ilusad metsad. Kui me meeskonna korralikult varustame, siis on nii vabrikul kui ka rahval kütteained kindlustatud.»

»Tahate ehk ise tööde käiku jälgida. Minu seisukohast oleks see teretulnud, kuna olen remontidega kõvasti koormatud ja peale selle veel produktsioon . . .»

»Hea meelega.»

»Korraldasin nõnda, et töösakonna juhataja toob vajalikud nimekirjad otse teile. Ah -ja, esmaspäeval algab härrastemajas remont. Ja et on juba korra tegemine, siis anname ka teie korterile pisut siledama välimuse.»

»Sellega pole ju kiiret. Enne kaalume, kas vabrikul pole ehk hädalisemaid töid teostada.»

»Siin juba toetuge minule. See vana vabrik peidab endas mõndagi. Säärase väikese töö viime nõnda läbi, nagu seda pealinna meistridki ei oska.»

»Täna Teid väga», sõnas Uustalu, »selline abivalmisus on otse üllatav. Ma tahan ühtlasi loota, et üksteist mõistev koostöö jääb meil alatiseks. Siin vabrikus jätkub meile mõlemaile tööd ja jääb üle veel teistelegi.»

»Kindlasti, härra Uustalu. Asju on siin ikka aetud tasa ja targu. Kiiresti küpsetatud praad kipub kõrbema minema.»

Jõudes jalutades jõujaamani, heitis Uustalu pilgu tammile ja sõnas:

»Ma pole küll insener, kuid mulle tundub, et teisel pool palkide allalaskmise väravaid on pais nii lagunened, et kevadine suurvesi võib selle hõlpsasti ära viia.»

Vana vaikis, vaatas ainiti enese kõrval sammuvat noorusvärskusest õhetavat meest ja ütles siis sõnu rõhutades:

»Mina olen selle paisu iga kivi kohalepanekut juhtinud. Ei see lagune, ega seda puutu võõrad käed niikaua, kui mina siin elan.»

»Peakontoris on ka seda asja arutatud ja vist koguni krediitki määratud

paisu kõrgemaks ehitamiseks, et tulevikus siin püstitataval jõujaamal oleks enam veenergiat.»

Vana vastas järsult:

»Minuga pole seda veel räägitud.»

Järgneval hommikul oli vabrik täis elevust. Peakontori direktorid saabusid kahes sõiduautos mõnede sõjaväevõimude esindajate saatel ja nii Vana kui ka Uustalu olid neid vabriku väravas tervitamas. Vana kohtles külalisi oma rutiinse, kuid hästi õpitud taktika kohaselt. Ta hoidus lakkaamatult kompanii presidendile lähedale ja kasutas iga masina puhul võimalust selle ehitamislugu ette kanda. Kuid juhus tahtis, et just suletud kudumissaali ukse ees pöördus president Uustalu poole:

»Oleme siis ringkäiguga lõpul. Eakas ja auväärne vabrik, generatsioonide kogemused on siin talletatud. Kahjuks aga vananenud, taseme hoidmiseks tuleks seda tublisti moderniseerida.»

»Meie uusi Jackard-telgi pole me veel näinudki», vastas Sigurd Uustalu pahaaimamatult.

Vana pomises midagi külmadest ruumidest, kuid laskis siiski suletud saali ukse avada. Tagumisele teljele ülesveetud oraanž-kirju kangas, hoolimata varjavast katestest, avastati peatselt.

Järelepärivale küsimusele vastas Uustalu kogeldes, et ta produktsiooni detaile veel küllaldaselt ei tunne. Vana säilitas aga täieliku rahu.

»Tükk on juba üle aasta telje peal. Poolelijäänud proovitöö», sõnas ta selgitavalt.

»See on lihtsalt haruldane juhus», pöördus president täie armastusväarsusega Vana poole. »Teil on muidugi lõngad veel alles. Meil on ühele juhtivale isikule vajalik lähemal ajal kingitust teha. Lihtsalt suurepärane. Kingime talle salongimööbli. Laske riie kohe valmis kududa ja viimistleda ja saatke peakontori.» Heites pilgu telje küljes rippuvale töölehele, lisas ta: »Kakskümmend viis meetrit ketet peal — see sobib oivaliselt.»

Vana kummardus sõnatult ja sügavalt, kuid ta silmad hetkeks välgasid. Ringkäik lõppes puusepa-töökojaga. Asjalikult ja viisakalt, nagu oli sobiv sellisele seltskonnale, tõi käitisevahendaja ühe lõvikäpaks nikerdatud lauajala nähtavale ja lausus:

»Kui on juba riie, siis saame me natuke mööbli asjuski kaasa aidata. Siin on osad ühest varemast ajast poolelijäänud proovitööst.»

»Suurepärane! Kas see nikerdustöö on tõesti siin Riusal tehtud?» Vana nohises kuuldavalt. Pisut kõrgendatud häälega sõnas ta vahele: »Härra president, siin on eksitusega tegemist. Need jalad on minu abikaasa poolt toodud materjalist tellitud laua osad. Laud on määratud üheks juubelingiks . . .»

»Kellele?» küsis president.

»Minule.»

Mehine naer mitmest kõrist lahendas piinliku olukorra ja Vana isegi naeris kaasa. Et järgnes eine, siis ununes peagi kogu vahejuhtum. Kuid Vana oli vestlusest osavõtus tavalisest palju sõnakehvem. Isegi uue jõujaama ehitamise kavatsuse osas olid ta vastuväited väheveenvalt esitatud. Uustalu aga vaevalt jõudis naeruturtsatusi tagasi hoida, kui tal meenus käitisevahendaja vastuataak. Hakkaja ja südi poiss, kuid pisut veel tormakas, mõtles ta endamisi.

Presidendi külaskäigust polnud veel nädalatki möödunud, kui mööbli-gobelääni kangas viidi kudumissaalist apretuuri, kuid telg jäeti edasi töötama. Vabriku argipäevas polnud vahepeal, välja arvatud metsameeskonna töölesaatmine, mis tõi Uustalule esimesed ebamugavused, midagi erilist juhtunud. Mitmeks nädalaks andis küll kõneainet Pödralõppe Kristo lugu.

Eks Kristo olnud ärevust tekitanud varahommikulgi nagu tavaliselt tammi all oma valveputkas, kust oli eriliselt soodus jälgida lähemängu. Sealt ta nägigi, kuidas vabriku kanaliäärse plangu lauad eest nihkusid ja keegi mees, raske pamp turjal, ronis tuikudes vastu mäge üles. Kristo oli puhastverd riusalane ja ei pidanud vabrikust väljatoomist mingiks varguseks. Ent ta uudishimu oli siiski niivõrd tugev, et ta seiras meest äratundmise huvides. Kandam paigutati ühte lagununud kalaonni — just sinna, kust hobusemehed Raoma Peetri käsul prahti vedasid. Võib-olla Peeter ise mängus, muheles Kristo. See mõte tegi talle niivõrd nalja, et ta jättis õnged vette ja hakkas hiljem kalda varjus onnile lähenema. Uudishimu uuristas teda nagu putukas krae vahel. Tea, mis nad kuradiid õige näppasid? Raskel sammul nagu õige mees kunagi astus ta lõpuks onni. Talle järgnesid mõnikümmend meetrit eemal olevast onnist Raoma Peeter ning politseinik.

Kristo kokkus, kuid saavutas õige ruttu tasakaalu.

»Nägin hommikul enne aoaega varast. Oli liiga pime. Nägin vaid, et ta koti siia pani. Passin teda nüüd kogu aja nagu teiegi.» Politseinik ütles lihtsalt:

»Ära keeruta. Võta aga komps õlale ja lähme. Kui sul kaaslane ka oli, siis anna see kohe välja — pääsed kergemalt.»

Pödralõppe Kristo suu venis imestusest päris pikerguseks.

»Mis sa seletad», käratas ta, »ma olen üle viiekümne aasta mees ja pole mulle veel keegi näpuga näidanud.»

»Ma ei tee siin sinusugusega nalja», nähvas mundrimees. »Kui vastu hakkad — saad lisakaristuse.»

Raoma Peeter lisas troostivalt:

»Eks sa jaoskonnas seleta.»

»Sinu käpad on siin kindlasti mängus. Hoi a oma nahk!»

»Kuulsid», pistis Raoma Peeter politseile. »Lööb su pimedas veel sandiksi.»

Et Põdralõppe Kristo kaassüüdlast välja ei andnud ja oma süüd kangekaelselt salgas, siis kohtunik, arvestades küll ta senist laitmatut elu, ei saanud anda karistust tingimisi ja mõistis ta kaheks kuuks aresti.

*

Ehkki polnud maal suuri sündmusi, tõi möödunud talv Riisale palju ärevust ja jutuainet, nii et seda jätkus kevadelgi, kui pensionärid istusid esimeses päikese-soojas kivikasarmute ääretel pinkidel, mis asusid just samadel kohtadel, kus inimõlv tagasi seisid uriini kogumise tünnid. Polnud villavärvimine tollal muidu mõeldav, kui tööliskasarmud ei andnud toda nii vajalikku kemikaali. Kogu äreva talve kestel oli Vanagi tavalisest hoopis erksam. Juhtus üsna harva, et ta õhtupoolikul oma kabineti tugi-toolis istudes tukkuma jäi. Sündmused õieti algasid sellega, et ühel pärastlõunal sõitsid vabrikusse töö ja töötajate järelevalve asutuse ametnikud, palusid enesele ühe väikese kabineti ja asusid mitmesuguseid andmeid koguma ja koguni ülekuulamise toimetama. Ka Vana käis paaril korral suurt uudishimu äratanud kabinetis, kuid jäi vaid mõneks minutiks. Revidentide huvi tema isiku vastu oli erakorraliselt tagasihoidlik. Käitisevahendaja istus seal aga korduvalt ja oli alati ärevusest tulipunane, kui astus koridori või läks oma tuppa mõningaid pabereid tooma. Direktor Sigurd Uustalu suitsetas sellel ning järgmisel päeval üsna närviliselt. Ta viis revidente oma äsja remonteeritud korterisse, andis seletusi kasvumajade vundamentide juures, oli kaasas, kui vaadeldi seltsimaja, ja pidas päevas peakontoriga vähemalt kuus kaugekõnet. Kuid uurijate kabineti ust kulutasid ka naised, kes olid riiderestidest lastele vajalikke esemeid valmistanud, ja lõpuks metsatöölisedki ja mõned praakerid, keda arvati olevat eksperdid. Metsatöölised olid uurijate juures just need mehed, keda tunti üpris laialt kui hangeldajaid ja kelle arvele ka kirjutati asjaolu, et meeskonnast tunduv osa oli salaja naturaaltasu eest lihtsalt talupoegadele riiginormi metsa raiunud. Loomulikult olid metsameeskonna kõrvalärist teadlikud ka kümnikud. Vabriku kontoris jõudsid aga andmed vist hiljem kui kohale sõitnud revidentidele. Uurimiskomisjon lahkus vabrikust niisama käratult, nagu oli tulnudki.

Oli just jäälagunemise aeg, kui juurdlustöö tulemusena otsus saabus.

Käitisevahendaja vabastati oma kohalt ja nõukogu liikmed kästi uuesti valida. Enn Reas oli kogu loo järeldusel niivõrd ägestunud ja vihane, et esitas teate saamise päeval vabriku juhatusel teenistusest lahkumise palve. Direktor Uustalu juhtis küll endiselt temale alluvaid osakondi, kuid oli sõnakehv ja hajameelne. Ta rääkis vähe ja unustas osa võtmast tööjõudude omaabi ringide koosolekuist, milliseid ta varem erilise innuga juhatas. Vana juures ei muutunud aga midagi. Ta oli isegi reipam ja tema kabinetis hakkas märgatavalt rohkem ametnikke ja töölisi käima kui varematel kuudel. Ta kõnnak, kõneviis ja välimuski ühes sinna juurde kuuluva määrdunud krae ja katkise lipsuga jäid endiseks.

Kogu uurimise ja sellele järgnenud sekeldused oli põhjustanud üks ulatuslik kaebekiri, milles üksikasjaliselt näidati ära terve ahel direktor Uustalu ja käitisevahendaja eksimusi just sõjaaegsete pisikorralduste ja arusaamade vastu. Siin oli kinni naelutatud korteri remont, sõjatähtsa tooraine — värnitsa põrandate värvimiseks kasutamine, võimalike eksportlaudade tarvitamine seltsimaja kordaseadmisel, töölislaste rõivaste valmistamiseks kasutatud restijuppide mitte määrusekohane registreerimine ja tosinat viisi veel muid piasasju. Direktor Uustalu eest astus peakontor niivõrd resolutselt välja, et tema suhtes ei saanud järeldusi ollagi. Käitisevahendaja oli aga liialt tulihingeline ja uurimistegevuse pedantne tähenärimine viis ta seevõrd tasakaalust välja, et ta uurimiskomisjonile ütles oma arvamusel näkku ja nimetas neid totaalse ühiskonna tindiorjadeks, kes oma paberimäärimise üliagaruses kogu normaalse elu arengu seisma panevad. Et ka komisjoni liikmed kuulusid nende inimeste liiki, kes mitte-tegemises, nuhkimises ja targutamises tööd õieti näevadki ja tegusid alahindavad ning tegijaid kadestavad, siis leiti Rease kriitiline avameelsus olevat riikliku võimu solvamine ja järelduste tegemine anti juba kohtuliku instantsi kätte.

Kõiki neid uurimistegevusega ja ka vabrikus siiralt tehtud tööga seoses olevaid küsimusi, kui ka seda viimast uudist, et Vana ise oli laineid löönud kaebekirja autor, vaagis Uustalu jalutades puiesteed mööda paisule, et isiklikult jälgida paljukõneldud Riisa jõe jääminekut. Tänavu pidi see ennustuste kohaselt kujunema erakordselt võimsaks, sest jõe jääkate oli julgelt üle meetri paks.

Palju inimesi oli kohal, nende seas ka Vana.

»Ma olen hullemat jääminekut näinud kui see», lausus Vana, nähes Uustalut. »Minu ehitatud tamm ei saanud kriimustusigi.»

»Pealmise palkehitud viib seekordne jää küll surmkindlalt minema», kostis Uustalu õrritavalt.

»Seda võib juhtuda», oli Vana nõus. »Sügisel on suure vee tõttu võimatu

palkehitud kõrvaldada. Kolmekümne aasta jooksul on jääminek vaid kahel korral me palkseina läbi murdnud.»

»Pole aga võimatu, et palgilaske värava posti kõrvalt seekord tamngi sisse murdub», torkas Uustalu. »Kivid on seal nii lahti, et lapsedki võivad neid sisse veeretada.»

»Kes on tehnikas võhikud, need on arvustamises meistrid», pistis Vana. »Ma võin teie rahustuseks isegi posti otsas seistes jääminekut jälgida.»

Uustalu huuled vajusid muigest vaheliti.

»Nii see on õige. Kui ei aita kivi ja betoon, siis hoiate oma vaimujõuga tammi koos!»

»Ja, härra Uustalu, mina olen haldjas, kes selle vabriku vaimu kehastab ja hoiab.»

»Õiguis, kallis kolleeg. On tõesti raske leida teist vabrikut, kus üksteisele nii palju kaebatakse ja selle juures ise külmavereliselt varastatakse.»

Vana silmalaud hakkasid pilkuma ja siis ta alustas juttu ühe eemal seisva poolmeistriga.

Rahvas kuulatas. Eemalt kostis jää praksumist ja raginat. Võimsad pinged kiskusid lõhesid ja pragusid jäämassi sinihalli kattesse. Poisid tulid teatega, et maantee silla alla olla hiigelsulg tekkinud ja politsei palunud pioneere lõhkeainetega abiks tulla. Paar meistrit koos Vanaga läksid üle jää jõe teisele kaldale. Nad nõutlesid hetke tammi murenenud koha juures ja siis Vana kõndis müüri pidi palgivärava postini. Toksides kepiga jäärenni jäi ta kohale ka siis, kui jõujaamapoolisel kaldal rahvas kiljatas. Jää hakkas korruga mürisema ja tõusis tammi ees kummi, nagu oleks mõni veealune hiiglane teda äärtest painutanud. Inimesed võpatasid ja samal ajal tõusis vesi kümne sekundi jooksul üle meetri. Tõusis nii järsku, et ujutas jõujaama platvormigi üle. Üks hambuline jääpank viskus raginal murduva massi hulgast püsti ja laskus siis nagu kivimüür jõujaama kaitsetoele, purustades selle. Hetk hiljem varises osa tammi palkaiale kuhjunud jäämassist alla, kannul kohisevad veemassid. Looduse ürgjõuline purustamishoog oli rahva tähelepanu niivõrd enesele kiskunud, et ununes Vana erakordne jalutuskäikki joetammil. Uustalu aga jälgis teda pinguldatult. Hoolimata pahelisusest oli selles vanamehes visadust ja ranget kangust. Ta kummardus, võis roomatagi, kui nõudis seda olukord, kuid ta ei andnud end iialgi vastupanuta teise meeleva. Ta oli tuulekindel nagu kadakas nõmmemaastikus.

Vesi tõusis veelgi. Lapsed ja naised taganesid jõujaama platvormilt kaldale. Julgusega uhkeldanud meestest järgnes peagi suurem osa, sumades põlvini läbi jääkülma vee. Vana aga seisis oma tammil nagu võlutult.

Jõe alamjooksul murdsid jäämassid pilbastena pooleks paar jõkke ehitatud puust elektriliini abiposti. Taas tõusid inimeste hääled.

»Palgid tulevad!»

»Issand jumal, kust need on küll lahti pääsenud.»

»Ehk on Perapõhja küttepuid», irvitas keegi.

Siis seletas Uustalule üks kümnikke, et vool toob ja viib merre kõik need riigi propsid ja palgid, mis aktsioonikorras suure käraga veeti jõele ja hobuveokite nappuse tõttu sinna ka jäid. Palke oli tuhandeid, sest jõgi otse kolletas neist.

Üks jõujaama töölisi lausus:

»Praeguse hoovuse juures sellele palgivirnale meie tamm küll vastu ei pea.»

»Lähevad üle.»

»Kui on karta murdumist, küllap siis Vana ära tuleb», segas end kõnelse Raoma Peeter.

Esimesed palgid veeresid tõesti koos jääpankadega üle tammi palkaia. Mõni hetk hiljem aga rammis vägev vool kümneid palke tammi pealiskihutuse vahele. Need siiliokastena püsti olevad palgid hakkasid kogu pealesuruvat jää- ja puumassi pidurdama. Surve tõusis nii kohutavalt, et üksikud palgid murdsid kergelt nagu tulitikud. Kusagilt hõigati:

»Aed läheb!»

Palkaed murdus otse värava juurest ja hakkas siis tükk-tükilt pudenema, nagu oleks kogu ehitis raagudest ja kepikestest. Raoma Peeter jooksis Uustalu juurde.

»Vesi on juba tammipealsest kõnniteest üle. Härra ei saa enam posti otsast tulema!»

Õige mitmed olid nüüd märganud Vana ähvardavat ohtu ja tõstsid hädakisa. Üsikusid palgid libisesid nagu suured kalad üle betoontee. Tekkinud sulg aga ahnitses enese taha niivõrd palju materjali, et peagi palkide virn vähemalt inimese kõrguselt ulatus üle betoonvalli. Vana seisis endiselt liikumatult posti otsas ja ta polnud katsetki teinud lahkuda. Nüüd see oli juba võimatu, sest palkide sulg löikas ta taganemistee. Halvatuse sarnane tardumus oli tabanud kõiki kaldal seisjaid. Oodati, nagu peaks midagi juhtuma. Ja juhtuski.

»Palgivirn vajub!»

»Vesi viib nad alla!»

»Ei. Sa issanda nuhtlus! Tamm vajub!»

Nagu liivast müür, mida hiiglaslik jõud surub, libises betoonpostide ja teise kalda vaheline tammiosa palkide ja jäämassi surve eest ja pudenes siis sünge kõminaga allalangeva vee vahus. Raginaga, nagu variseks viie-

kordne elamu, järgnes kividele palgisulg. Uustalu oli sõnatu. Ta hingamine aeglustus, nagu hakkaks hanguma. Vana aga seisis oma posti otsa nagu kivist tahutult. Valvemeeskonna ülem oli esimene, kes pahvatas:

»Kes kurat selle Vana sealt nüüd ära toob?»

»Ta võib nõrkeda või külmab surnuks.»

»Äratoomine on praegu täiesti võimatu.»

»Kukubl!»

Vana ei nõrkenud. Kuidagi jõuetult viibutas ta kaldal olijate suunas kepiga ja istus siis maha.

Meeste nõupidamise tulemus oli järgmine: hommikuks on vool ehk niivõrd vähenenud, et võib katsetada palkide abil trossi laskmist postini ja siis peaks paatigi saata saama.

»Mis hullus seda härrat ometi tabas, et ta pidi sinna posti otsa vahtima jääma», rääkisid mehed ning naised ja vangutasid päid. Uustalu oli vist ainuke, kes hämaralt arvas mõistvat Vana teguviisi motiive.

Meestel oli õigus. Alles järgmisel hommikul peale mitmekordseid ebaõnnestunud katseid suudeti vaier posti külge kinnitada. Kerge paadiga, mis bloki abil tagasi vinnati, toodi siis Vana kaldale. Ta oli täiesti kaame, sisselangenuid näoga ja lõdises külmast. Ent see polnud veel kõige pahem. Vanal värisesid käed. Nädal hiljem värisesid need täpselt samuti kui sellel minutil, mil ta paadist kaldale astus. Temas oli üsna vähe säilinud endisest visast, jändrikust ja kurikavalast vanamehest. Ta oli nüüd rauk. Ta mõistis seda ise sama hästi kui peakontor ja rahvaski.

Haripunkt.

Alati mu meelepärast
tormi taltumatus.
Ometi kord öine rahu
pahinaisse mattus.

Puhang järjest suurduv hõise,
oigleb auklik katus.
Ootad, mida lammutab see
kirglik läbematus.

Midagi. Jõud haripunktis
olematuks hajub.
Uue purske veetlev tuhin
sama surma vajub.

Lõhkund lahti mõne laastu,
teiba väheldase,
haripunkti kiuslik kitsus
edasi ei lase.

Mind tuule-ema.

Mind tuule-ema talutab,
kui lumel sulamärgid,
mind tuule-ema talutab,
kui muinasjuttu järgid.

Kust kandub kõrvu vilistust,
kust kaugub karge müha,
kust kandub kõrvu vilistust,
mis raskub, paisub üha?

Kui hiiglaluuda õõtsutab
tuul taliraagus kaske,
kui hiiglaluuda õõtsutab
ja meelest kaob, mis raske.

Mis ütleb süda sumestund,
kui hüüdvad vilespillid?
Mis ütleb süda sumestund,
kui õide löövad lillid.

Jõel läikleb riba avavett.
ja laine loksus tasa,
jõel läikleb riba avavett
ja rõõmusteled kaasa.

Kingsepp Kattai.

Vanaldane keskmise kasvuga mees, peas läkiläki ja seljas kulunud poolpalitu, tõttab vilkate sammudega kiriku poole. Aprillisula on ujutanud üle külavahelise tee ja muutnud selle raskesti läbipääsetavaks. Kuigi mehel on jalas säärsaapad, hüppab ta ühest tee äärest teise, et hoiduda vette astumast. Kuid jalad saavad siiski märjaks ja mees kirub endamisi:

»Susi sind söögu! . . . Enam ei jää enda jaoks seda hetke, et saaks saabastele paigad pääle . . . Aina rühi ja rässa! . . .»

See on vaid ajutine meelepaha, mille ta peagi tõrjub sõnadega:

»Nojah, aeg kaob üldsuse huvides . . . Üldsusele ja isamaale peab alati ohverdama . . . Eriti aga sõjaajal . . .»

Need sõnad annavad talle hoogu ja ta otsustab lähemal võimalusel korrastada nii enda kui naise jalanõud. Esijoones. Sest on veel muidki jalanõusid, mis vajavad parandamist. Parandab needki. Ta on lubanud ja tahab täita, mis kord lubatud.

Ta tõmbab vestitaskust vanaaegse hõbekella ja avab küünega selle kapslid. Ei puudu enam palju kuuest. Kell kuus peab ta olema tornis, vähe varemgi. Täpselt kell kuus haarab ta kellanööri.

Ta ruttab ja jõuab õigeks ajaks torni. Sinna ei hiline ta kunagi. Kellalöömine on eriline kohustus. Nõuab erilist täpsust. On kiriklik kohustus.

Siis, täpselt kell kuus õhtul, kostab Kangvere kiriku tornist: pimm-pamm, pimm-pamm, pimm-pamm! Kõik torniluugid on avatud, et kellalöögid kostaksid kõikjale, kostaksid kaugemale. »Kuulutama tööpäevade lõppu ja vaiksuse algust. Ikka ühe olukorra lõppu ja teise algust. Elu lõppu ja surma algust . . .»

Nõnda arutleb kellalööja ja jätkab:

»Võin siit vaadata, kuhu iganes soovin. Miski ei ole takistamas . . . Seal on vallamaja, mille seinal igasuguseid reklaamsilte. Teiste hulgas seisib seal kord: »Kinksep Kattai teeb uusi ja parantab vanu jalanõusid. Töö

kiire ja otav. Asukoht Lantmanni majas küla lõuna sõrval.» Mõte selge ja sorav; ja see oli enne sõda, kui pidasin ainult üht ametit, olin kingsepp. Nüüd ei tarvitse enam kuulutada. Nüüd on üheksa ametit: kingsepp, kellamees, seltskonnategelane, näitleja, kuigi vähemtähtsate osade alal, ajakirjanik, kinnitusagent, kaitseliitlane, abilaekur valla hoolekande osakonnas, tuletõrjaja ...»

Vallamaja juurest rändab Kattai pilk edasi, peatudes koolimajal, vanal, kuid remonditud hoonel. Kased koolimaja ümber on raagus, nende oksad on sirutatud nagu õnnistaja käed hoone poole.

»Kas see pole looduse austuseavaldus vanale majale, kus on oma esimese hariduse saanud nii mitmed tähtsad mehed? Nagu Rudolf Reits, kes käis siin koolis ja oli hiljem riigikogus, siis vallakirjutaja Artur Uudam, vana Teet Kalbak, ametnik maakonnaavalitsuses, ja mina — Andres Kattai, olles jäänud truuks sellele haridusele, mis selles koolimajas omandasin, tookordses vanas hoones, ühe klassiruumiga ja suure lauaga keset seda, mille ümber me istusime, ka Rudolf Reits, pärastine riigikogu liige, nüüd surnud. Ega ma jõudnud küll Reitsiga edasiõppimises sammu pidada, sest olin seekord natukese kõva peaga. Kui kahju, et Rudolf Reits ei ela. Ta oleks veendunud, milliseid võimeid omab Andres Kattai nüüd, viiekümnekahekselt. Iga mees ei tule toime üheksa ülesandega ...

Ja seal on pritsimaja, mille torni püstitamise juures abiks olin viieteistkümneaastaselt. Ehkki noor, olin täis jõudu ja minust oli tookord palju kasu: neljasüülsed palgid hoovati üles neljakesi, kurat võtku, see oli juba midagi.

Kui hoone õnnistati, olin kuueteistkümnene ja tantsisin tookord esimest korda Katariina Valliga, olin temast aasta vanem, ja nüüd on ta minu naine ...

Seal on veel kauplused, milliste omanikud riidlesid rahuajal ja alandasid üksteise võidu hindu. Tahtsid suuremat ostjaskonda, kuni jäid pankrotti. Hiljem on nad leppinud ja nende lapsed, jumal tänatud, on abiellunud. Võib-olla poleks nad iialgi leppinud, kui poleks jäänud pankrotti. Rikkad ikka riidlevad, sest rikas kardab rikast. Vaene vaest ei karda ega tunne sellepärast kadedust, et teine on temast vaesem ja viletsam ...

Ja seal on siis pastoraat, kus elab pastor Nurmik, mees, kes kodus ja kirikus kõneleb sulaselget emakeelt. Ei ole nüisugune nagu endine, kes »õnnistas täid» ja kes hiljem kolis sinna, kuhu ta kuuluski — oma kõikvõimsale kodumaale, kus ta olevat õpetajaameti hüljanud ja hakanud voorimeheks. Kes teab.

Ja seal, pastoraadi lähedal, punase katusega kivimajas, asub pastori äi dr. Rossländer, nüüdne jaoskonna-, endine sõjaväearst, keda kooli-

lapsed kutsuvad mõnikord Joodi-, mõnikord Ihtiooli-onuks, millised aunimed on ta oma arstimisviisidest omandanud . . .

Ja nüüd on sõda ja endine kellamees Filip Orgus on surnud sangarina. Ja seal ta puhkab, valge rist peatsis, teiste sangarite keskel. On midagi suursugust surra sõjas. Sõjamehe au on igavene, muidugi sõjaajal. Jääb sangariks ka siis, kui sureb, ja haudki seisab aukohal. Kuid lihtsa sureliku, kasvõi rikka haud hoolimata kaunist ristist ja hauakivist seisab kord ikkagi tähtsusetuna kuskil surnuaia sapis, nagu seisab läbiloetud ajaviiteraamat kapi või sahtli nurgas. Nii ei tahaks mina, kingsepp ja kellamees Andres Kattai, mitte surra, unustatuna kui ajaviiteraamat. Ei, ei . . . Aga kas minagi ei sure kord sangarina? Kas pole minagi olnud võitlev kangelane, töösangar, kes peaks õigusega pääsema sinna, kus nad puhkavad — Filip Orgus, Jaan Kikas, Ants Tõnisson ja teised Kangvere mehed, kes on võidelnud isamaa eest ja saanud sangareiks. Nendel on au puhata otse kiriku külje all, seal, kuhu maeti kord parunid ja von'id, kõik need Kleinid, Eberhardtid ja teised, kellede haudu ümbritsesid läbipääsmatud raudaiad ja kullatud ristid hirmutasid kuuvalgel ööl inimesi. Nüüd on seal mõnikümmend valgeks värvitud puuristi, täpselt nelikümmend kolm, ja siin ma silmitsen neid au ja uhkusega ja olen tänulik kõigile, kes on süüdi sõja tekkimises. Muidu poleks ma olnud kellamees, ei abilaekur, ei seltskonnategelane, kui oleksid elanud kõik need Orgused, Kikkad ja Tõnissonid, kellede asemele olen nüüd astunud. Oleksin olnud vaid kingsepp, kelle kuulutus oleks seisnud ikka veel vallamaja seinal ja jäänud nii mõnelegi märkamata. Kes pidas siis lugu kingsepast, kui linnast saadi saapaid saiaraha eest . . .»

Oli terve seeria mõtteid, mis Andres Kattai pähe põikasid. Ta oligi liiga kaua mõtelnud ja mõlgutanud ja sealjuures iseenda unustanud. Oli tervelt kümme minutit tagunud kella rohkem kui tarvis . . . Ja imelik, ta ihu oli higine, nagu oleks ta mõnda eriti rasket tööd teinud.

Ta sulges ruttu torniluugid, et takistada tuuletõmbust. Siis hakkas ta aegamis mõõda kiviastmeid alla astuma. Täna oli tal aega, sest ta oli oma ülesanded sooritanud.

Kodus jättis ta peaaegu tähele panemata Kadri sõnad, kui see küsis:

»Mis sinu sisse tuli, et kella nii kaua kõlksutasid?»

»Too kuuma teed!» vastas ta küsimusele ja hakkas ennast riietest vabastama, et ruttu voodisse viskuda.

Ta tundis kehas külmajudinaid.

Ta ei teadnud isegi, millal oli õigupoolest külmetanud. Märkamatult oli haigus nagu jõumees tema juurde tulnud ja ta süngi seljatanud. Ta tegi endale vaikselt etteheiteid, et oli ennast igasuguste ülesannetega

koormanud. Tal oleks olnud kindlasti kergem, kui poleks olnud neid koosolekuid, harjutusi, pidu- ega prooviõhtuid. Ta poleks tohtinud ohverdada ennast sajabrotsendiliselt ühiskonnale.

Endasäilitamise mõte, mis polnud kunagi veel Andres Kattai pähe põiganud, hakkas äkki eksisteerima. Ta katsus tõusta, et päästa veel, mis päästa annab: paigata kõigepealt oma saapad, mis olid talle kõha ja külmetuse, haiguse ja häda toonud. Kuid silmade ees läks pimedaks, nagu oleks ootamatult öö tulnud. Polnud parata: paikamine tuli määrata ajaks edasi lükata nagu kõik muudki talitused ja toimetused. Välja arvatud kellalöömine, mida polnud võimalik edasi lükata. Seda polnud ka tarviski. Kadri tuli sellega toime. Näis, kui oleks Jumal ise oma asjade eest hoolitsenud. Kes siis muu oli andnud Andres Kattaile idee — õpetada Kadri kella lööma. Ta oli Kadri sageli viinud torni, kuigi see esialgu polnud kerge. Kadri kartis nagu kits kõrgust. Torni ronimisel kasutas ka käsi jalgadena ja üleski jõudnult ei usaldanud seista jalgadel. Ka ei julgenud ta ei üles ega alla vaadata. Ruttavaid pilvi vaadates näis, nagu oleks torn hakanud pikkamisi küljeli kalduma. Samuti oli lugu allavaatamisega: ka siis ähvardas torn ühes vaatajaga vajuda.

Kuid inimene harjub kõigega. Ka Kadri harjus pikapeale kõrgusega ja kellalöömist sooritas ta haruldaselt suure tõsidusega, vaade tõstetud nagu täheteadlasel taeva poole. See oli püha toiming ja see oli ülesanne, mille poolest võis nüüd Andres rahulikult põdeda. Kuid ka muude kohustuste pärast ei kestnud Andrese mure kaua. Kõrge palavik summutas kõik, mis oli ühenduses mõtlemisega.

Nii süvenes Andrese haigus. Ta oli tugev ega kurtnud oma häda. Ta kasutas kõik pulbrid, mida apteeker, hea tuttav, oli andnud. Ta jõi kummeliteed ja kannatas hapupiimakompressid, mis Kadri kopsupõletiku kartuses talle ümber kuuma rinna mässis. Kuid kõigest ettevaatusest hoolimata tõusis palavik veelgi, pisted rinnas ja seljas tihenesid ja hingamine oli raske, nagu lasuks kivi kõhul.

»Asi läheb kriitiliseks», kähises ta ühel hommikul. Ja Kadri ei jäänud teist teed, kui kutsuda arst. Ei aidanud enam ihnsus, kui inimesel oli hing minemas. Ta kutsus arsti, vana Rossländeri, kellest ta palju lugu ei pidanud; kuid ta tahtis täita Andrese soovi. Sest haige on nagu laps, kelle soovi on raske jätta täitmata.

Arst ei hakanud kaua aru pidama. Kuulas, koputas, katsus pulssi ja ütles siis:

»Kopsupõletik — üldisel kujul.»

»Kopsupõletik ... üldisel kujul?»

»Jah.»

»Jeesus . . . Ei hapupiimakompressid aidand.»

Arst, kes säärase koduste arstimistega harjunud, ei lausunud sõnagi. Polnud ju mõtet ei käskida ega keelata, sest viimases hädas joosti ikkagi tema abi järele. Ja mis sellest, et mõni inimene sel kombel hauda arstiti. Nii oli ju võimalus Rossländeri väimehelgi teenida.

Arst kirjutas retsepti ja käskis Kadri kohe apteeki joosta, ehkki olukord polnud just eriti hull, sest Kattai süda oli korras. Ta andis üksikasjaliku seletuse rohtude kasutamise kohta ja lahkus asjalikult, kaasas Kadriilt saadud kroonid.

Rohud ei teinud haigust hullemaks ega muutnud seisukorda paremaks. Kuid üheksanda haigusepäeva hommikul hoovas Andres enese istuli, vaatas hirmunud pilkudega Kadri ja ütles:

»Mul on niisugune tunne . . . et tund on lähedal . . . Elulõpp on lähedal . . . Nägin und . . . Oli tegemist inglitega . . . Nad kandsid mind kätel . . . ja ütlesid: »Sina, Andres, oled Kangvere sangar.»

»Sa oledki ju Kangvere sangar», ütles Kadri, et sellega anda haigele hingelist elamust ja peletada eemale sünged surmamõtted.

»Ma arvan ka, et ma olen», oli Andres nõus. »Olen ohverdand ühiskonnale oma terve elu . . . Ja kui ma nüüd suren, siis mitte vanaduse pärast . . . vaid ühiskonna eest . . . Inimene, kes nii palju oma energiat siia ja sinna jägand, ei pea kaua vastu . . . Kõik tähtsad tegelased . . . ka Rudolf Reits, on surnud noorelt . . . See on justku eluseadus, mille vastu ei saa midagi ette võtta . . . Kõik need mehed on töötand rahva kasuks . . . nagu minagi . . . Kangvere rahva kasuks . . . Ma suren rahulikult, sest ma pole jätnud täitmata ühtki kohustust . . . ja kui paljud kohustused jäävadki pooleli, siis pole see minu süü . . . Mälestus minust peaks kestma kaua Kangvere rahva keskel . . .»

Nõnda kõneles Andres Kattai. Ta oleks tahtnud kõnelda veelgi, kuid ei jaksanud. Ta muutus higiseks, hääl kähisevaks. Suuri vaevu suutis ta lisada:

»Kutsu, Katariina, õpetaja! Oleks häbi, kui kellamees sureb, ilma et ta enne kuuleks oma õpetaja häält.»

»Kutsun, kutsun kohe õpetaja», ütles Kadri ja lootis, et Andresel, tema heal mehel, on kindlasti kergem surra, kui ta enne saab Jumala armuandi.

Ja õpetaja tuli, pastor Nurmik, kaenlas kaks raamatut, et nendest Andresele lugeda ja laulda. Ta küsis esmalt Andrese tervise järele, kontrollis tema keelt ja palavikku, sest ta oli oma äialt mõndagi arstiteaduse alal õppinud. Tema arvates ei olnud Andrese olukord liiga katastroofiline, kuigi palavik oli kõrge. Sellest hoolimata oli ta valmis andma Andresele jumalaarmu. Ta laskis aga enne Andrest enesest jutustada, et siis Andrese

sõnadele omagi sõnavõttu seada, uskudes sel teel saada kergemini Andrese hingeeluga ühendust.

Andres jutustas oma unenäo inglitest, kes kandnud teda kätel ja kutsunud Kangvere sangariks. Rohkem ta ei tahtnud enesest jutustada, sest ta uskus, et kõik, ka õpetaja, peaksid teadma, mis mees Andres Kattai on. Ja kui siis õpetaja küsis, milline oleks Andrese viimne soov, mõtles Andres oma unenäole ja ütles:

»Minu viimne soov . . . on . . . et mind maetaks sinna . . . kus puhkavad kõik Kangvere kangelased . . . Seal kiriku külje all . . . Arvan, et väärin seda paika . . . Suren ju minagi . . . sangarina . . . isamaa ja rahva eest . . .»

»Seda, armas Kattai, ei saa ma mitte lubada», ütles õpetaja. »See on sõjasangarite surnuaed, kuhu maetakse ainult need, kes langevad lahingus või surevad seal saadud haavadesse. Kõik need aga, kes surevad normaalselt, maetakse suurde surnuaeda. Nii on, hea sõber.»

»Ega te ometi mõtle, et mina suren normaalselt . . . viiekümnekaheaastaselt . . . terve ja tugev inimene, nagu olin . . . Kui keegi peaks surema sõjaohvrina, siis olen see mina — Andres Kattai . . . Mõistate, üheksa ametit ja kümnes nälg . . . Nälg, jah, on olnud kümnes, sest kui inimesel on üheksa ametit, siis pole tal aega süüa ja ta sureb, kui mitte nälga, siis nõrga tervise tõttu . . . Sõda, just sõda on see, mis mind teind üheksa ülesande orjaks ja ka isandaks . . . Ja teie julgete ütelda, et ma pole sõjaohver . . . Teil on asjast vale arusaamine . . . Mina olen niisama sangar kui see, kes sureb sõjaväljal . . . Minul on õigus pääseda kiriku õuele puhkama . . . Ma palun, härra õpetaja, anda mulle enne surma lubadus, et ma sinna pääsen . . . See oleks mulle Jumala armuanniks ja muud armuandi ma ei tahagi . . .»

Kuid õpetaja ei saanud sellega nõustuda, mida Andres Kattai tahtis. Ta poleks toiminud korralduste kohaselt, mis seda keelasid.

Nõnda ei tulnud ka jumalaarmust midagi välja ja õpetajal tuli lahkuda, avamata raamatuid, mis ta kaenlas kandis.

Siis kutsus Andres Kadri, käskis võtta paberi ja pliitsi ja kirjutada üles kõik, mis ta kõneleb. Suriija soovi peab täitma, ja Kadri tegi nii, nagu Andres käskis. Kadriil tuli kirjutada »In memoriam» ajalehele, mille kaastööline Andres oli. See pidi olema Andrese tahtmise järgi tehtud, et oleks kõik öeldud, mis iganes öelda oli.

Andres algas ja Kadri kirjutas sõna »memorandum», mille ta pidi aga kohe »memoriamiks» ümber muutma, sest Andres ei tahtnud mingisuguse »memorandumiga» tegemist teha. Andres käskis edasi kirjutada:

»Andres Kattai on surnud. Andres Kattai ei ela enam. Ta on surnud ajal, mil kogu meie rahvas peab kandma suuri ohvreid. Andres Kattai

oli asendamata mees, mees, kes oli sündinud suurte ülesannete jaoks. Ta teenis oma maad ja rahvast suure usinusega elu lõpuni. Vähe leidub meil selliseid mehi. Säärase inimese kaotus on võrdne ohvriga rindel. Kattai külmetas tagala lugematute kohustuste täitmisel ja sai kopsupõletiku, mis elujõulise ja suurte annetega mehe murdis. Andres Kattai ohverdas oma energiat sinna, kuhu iganes tarvis. Ta oli peale kingseppmeistri veel kellalööja, kaitseliitlane, seltsi- ja näitetegelane, tuletõrjuja, abilaekur valla hoolekandeesakonnas, kinnitusagent. Meie lehe lugejaskonnal on aga eriti põhjust leinata teda vilka sulemehena ja kaastöölisena, kes Kangvere rahva elu-olu on igakülgsest meie lehe veergudel valgustanud ja sellega lehe levikut oma koduümbruses tunduvalt laiendanud.

Andres Kattai oli tõsine töösangar, keda kogu Kangvere sügavalt leinab ja soovib, et tema viimne puhkepaik oleks sangarite surnuaial, Kangvere kiriku õuel, nagu seda auväärt lahkunu oma elupäevil sagedasti soovis. Ainuke tänu, mida Kangvere oma parimale pojale võib osutada, on see, et tema soovi matmispaiga suhtes täidetaks ja et ka kohalik kirikuõpetaja sellele soovile arusaamisega suhtuks.

Puhka rahu, tubli töömees!»

Kadri täitis korralikult oma ülesande, kirjutades »In memoriami» lõpule. Polnud seda sugugi kerge teha. »See on Andrese viimne kirjatöö ajalehe jaoks», mõtles ta. »Ta on kogu aeg kirjutanud teistest, kiitnud ja laitud inimesi, arvustanud nende tööd ja tegevust, ütelnud häid ja kibedaid sõnu. Ja nüüd on ta lasknud enesest kirjutada luigelaulu — nii kaunite ja kõlavate sõnadega: Puhka rahu, tubli töömees!»

Nõnda mõteldes purskasid Kadri pisarad silmist, mida ta kogu kirjutamise kestel oli suuri vaevu tagasi hoidnud. Talle tundus, nagu olekski juba Andres surnud ja nagu seisaks ta tema haua juures, lugedes need sõnad hauakivilt.

Kuid, Jumal tänatud, nii kaugele polnud olukord veel mitte arenenud. Kadri istus laua taga, kiri käes, ega teadnud, mis sellega peale hakata. Kas panna ümbrikku ja lasta veel täna postkasti või oodata homseni? Ta ei saanud selle kohta vastust Andreselt, sest Andres oli vajunud sügavasse unne, väsinud kirja etteütlemisest. Ta kuulatas Andrese hingamist. Hingeldamine, mis ennist oli olnud tugev, oli vähenenud. Andrese olukorras oli muutust märgata, kuid Kadri ei teadnud oletada, mis suunas haigus areneb, kas elu või surma suunas. Ta oli viimase suhtes hingeliselt ette valmistatud ja jäi rahulikult arengut ootama. Jättis kirja ettevaatuse pärast posti viimata. Võib-olla ei sure siiski veel Andres. Oleks aga imelik, kui enne Andrese surma ilmuks ajalehes: ANDRES KATTAI †. In memori- am. — Oleks veider lugeda ning isegi häbi.

Ta jättis kirja lauale, peites piibli ääre alla, nagu kartes, et keegi võiks seda lugeda, ja heitis vanale nagisevale süngile, mille oli Andrese haiguse ajal enda jaoks lakast tuppa toonud.

Kui ta mõned tunnid oli maganud, hüüdis Andres:

»Kadri, ma külmetan! . . . Jalad on kui jäätükid.»

Kadri läks ja katsus Andrese käsi ja jalgu. Need olid tõepoolest külmad. Ta tegi ruttu tule pliiti, et kuuma vett keeta. Kuumaveepudelitega ja tulise teega lootis ta Andresele jälle elu sisse ajada. Ta talitas kiirelt, teades, et Andresest saab veel asja. Saaks ainult vere soontes kiiremale käigule. Ta oli juba varem kuulnud, et mõnikord kopsupõletik lõpeb järsku haiguse üheksandal päeval. Palavik langeb ja haige hakkab jahtuma. Siis on tarvis inimene nõnda ütelda uuesti «üles soendada».

Ka Andreski oli varsti «üles soendatud» ja ta vahtis Kadrile vastu kirkate silmadega ja küsis süüa. Ütles, et tal olevat justkui terve inimese tunne, kuid jõud olevat kasin.

»Küllap sind täitsa terveks toibutan», ütles Kadri rõõmsalt ja oli endale tänulik, et oli Andrese poolt etteüteldud kirja jätnud posti panemata. Samuti tundis ta head meelt, et Andres oli jäänud ilma jumalaarmuta.

Andres toibus ruttu ja sooritas juba lühikesi retki, kuid kellatorni ei pääsnud ta veel mitmel nädalal. Jalad olid ronimiseks liiga nõrgad ja süda hakkas kergesti kloppima. Nelipühiks oli ta aga juba täitsa terve ja võis oma üheksast ülesandest kinni haarata. Ta oleks küll meeleldi mõnest kohustusest loobunud, kuid sõda vajas edasi sõdureid ja tagala tublisid töömehi.

Andres oli ikka veel pahane õpetajale, kes ei tahtnud lubada talle viimset puhkepaika sangarite surnuaial. See teadmine nõrgestas ta töötahet. Ta ei näinud rähklemises mingit mõtet, kui ta pärast surma ei pääse teiste kangete Kangvere meeste keskele. Andres Kattai oli inimene, kes ei sallinud, et tema au ja uhkust oleks pärast surma alandatud. Selle vastu tahtis ta võidelda . . .

Andres Kattai imelik soov — saada maetud sangarite surnuaiale — ei jäänud saladuseks. Õpetaja oli sellest kõnelenud oma äiale, dr. Rossländerile, äi oli kõnelnud apteekrile, apteeker oma naisele, naine ämmaemandale ja nõnda edasi. Nõnda oli lugu naiste keskel lahti läinud ja oli peagi teada kogu Kangverel. Kadri kaudu jõudis see Andresegi kõrvu. See polnud sugugi hea uudis ja see hakkas nüüd igast kandist kõrvu kostma ja kujunes peaaegu pilkesõnaks. Sellest leelutasid isegi lapsed, kui nad küla vahel «kekskasti» mängisid või palli pildusid. Kõikjal hakati kingsepale kui kehkadiveile vaatama. Kirikukelladki oleksid nagu tagunud: king-sepp san-gar, king-sepp san-gar!

See oli muidugi ainult sugestioon, mille kõrvaldamiseks oleks olnud tingimata tarvis hingearsti. Mida teadis aga Rossländer inimese hingest. Hinge ei saanud ometi arstida nagu paistet joodi või ihtiooliga.

Nõnda jäigi Andres Kattai hing arstimata ja Kattai tundis, et teda naerdi ja tema arvel heideti nalja edasi. Ja kui ta haridusseltsi aastapeakoosolekul uuesti juhatusse ei pääsnud, kus ta seni oli abiesimehena istunud, oletas ta, et temast lugupidamine oli langenud. Ta pahameel pastor Nurmiku vastu paisus. Kes siis muu kui pastor Nurmik oli kõige kurja juur. Tema ometi oli lasknud jutu lendu, et kingsepp soovib saada sangariks. Ja kõik need, kes tundsid Kattai edust kadedust, irvitasid.

Andres mõtles ajalehele kirjutada artikli, et säärase nõökamiste eest anda mõnele nina pihta, kuid leidis lõpuks, et sellesisuline kirjutus polnud sõjaajal sobiv. Ka poleks kirjutuse autor jäänud tundmata ja seda Andres ei tahtnudki. Tema pidas alati nime artikli all tähtsamaks kui artiklit ennast. Nii ta oleks võinud aga hoopis suuremal määral pilkelauaks sattuda. Selles mõttes oli ka Kadri temaga ühisel arvamisel.

Ta reageeris lõpuks nõökamistele sellega, et ei võtnud vastu enam »Nõmme kingseppades» kingseppmeister Tobiase osa, mida ta ükskord ennem oli hea eduga mänginud. Selle-eest aga pilgati teda piduõhtul. Lasti Tobiast laval ütelda: »See on vale ja kadedusest tõusnud vihahoog. Kas olen mina sangar, olgugi et mind sangariks hüütakse?» Tegelikult oleks pidanud Tobias ütleva: »Kas olen mina hull, olgugi et mind hulluks hüütakse, lauldakse Sionis».

Säärased seigid vihastasid Andres Kattaid lõplikult. Ning ta hakkas vastulööke tegema. Ta saatis kõigepealt katkised jalanõud omanikele tagasi, ütles lahti tuletõrjetegevusest, teatas õpetajale, et ta pole enam kõlblik kella lööma ja loovutas abilaekuri koha sellele, kes seda juba aastaid igatses.

Kattai loobumine kõigist kohalikest ülesannetest, välja arvatud tegevus kaitseliidus, mida ta pidas sõjaliselt eriti tähtsaks, äratas suurt imetust. Ja kui temalt tuldi küsima, miks ta nii tegevat, nüüd, mil tervis kõigiti korras, vastas Kattai:

»Just sellepärast teen seda, et tervis on korras. Tubli tervisega väärin paremat paika. Astun vabatahtlikult sõjaväkke.»

»Sõjaväkke sina ... selles eas?»

»Iga pole oluline. Oluline on siht», ütles ta iseteadvalt. »Lähen täpsuslaskjaks», täiendas ta ja vaatas uhkusega auhindadele, mis ta oli esilaskurina kaitseliidu võistlustel omandanud.

Ning ta astuski sõjaväkke, et sealt ükskord saabuda, kas siis elavana või surnuna, kuid — sangarina ...

Eesti kirjanduse teed.

Mõninga aasta eest pühitsesime eestikeelse raamatu 400 aasta juubelit. Seda on nimetatud ka eesti kirjanduse juubeliks. Lahendamata on küsimus, kui palju *eestikeelne* kirjandus langeb kokku *eesti* kirjandusega. Otseste tõlgete kõrval on ju kirjandusuurimus avastanud hulga mugandusi, mis oma olemuselt kahtlematult lähenevad enam tõlgetele kui algupäranditele. Ning algupärandeidki ei saa ilma pikemata lugeda eesti kirjandusse, eesti loomingu hulka, kui nende tunde- ja mõttelaad ning miljöökujutus on võõras ja põhineb enam võõrastel kirjanduslikel eeskujudel kui otsestel kunstilistel elamustel, mis on saadud nendes piirkondades, mida ebateaduslikult ja seni kindlapiiriliselts määritlematult võiksime nimetada rahvuslikuks selle sõna laiemas mõttes.

Soomlastel on juba pikemat aega kujunenud traditsiooniks alata soome kirjanduse käsitlust selle sõna kitsamas mõttes Aleksis Kivi loominguuga. Kõik eelnev soomekeelne kirjandus oleks siis enamvähem soomekeelne rootsi kirjandus, kaasa arvatud ka Kivi range arvustaja A. Ahlqvist-Oksase loomingu. Meil puudub selline markantne piiripost, nagu on seda soomlastel Kivi, ja puuduvad teosed, mis asetavad kirjandusliku vaatevälja võõrapärasest miljööst otse niivõrd rahvalikku ja rahvuslikku keskkonda, nagu seda teeb Kivi oma »Nõmmekingseppades» ja »Seitsmes vennas». Kuid teatavaid äärjooni tõmmata ja piiriposte asetada peaks meilgi olema võimalik.

Et enamikus võõrrahvusest autorite eestikeelset vaimulikku ja sellega paralleelselt kulgevat õpetlikku rahvavalgustuskirjandust ei saa lugeda eesti kirjanduseks kitsamas mõttes, on selge. Eesti kirjanduse algmärke otsides jääbki meie pilk kõigepealt peatuma »esimesel eesti luuletajal», tähelennuliselt eesti luuletaevast valgustanud ja kuulsusetult kustunud *Kristjan Jaak Petersonil*. Võõrsil sündinud, kasvanud ja surnud, lühikest aega Tartu võõrkeelses ja -meelses ülikoolis viibinud luuletajal ei saanud

olla mingit sügavamat kontakti oma rahva vaimsurega ja meelelaadiga. Ja tema loomingust hõngub meile vastu siiski üsna võõrast, kaugetel eeskujudel põhjenevat hingelaadi. Eesti keeles luuletamine ja kohatine rahvalaulu vormi kasutamine ei suuda seda muuta. Looduspildidki on pärit sootuks lõunamaisemast keskkonnast — kaljud, kosed ja orud oma värvikuses on võõrad meie maa tagasihoidlikule loodusvormile. »Selle maa keel» ei suuda »taevani tõustes üles» veel mitte igavikku otsida autori eestikeelsetes antiikvärssides. »Esimese eesti luuletaja» värvikas värsikimp jääb varanärtsinud kevadlillekeseks, mis alles ligi sajandi pärast leitakse kuivanult kuskilt mälestusraamatu vahelt — oma ajas jääb ta hoomamata taimena, mis oma pinnalt on lahti juurdunud, kuid uude keskkonda kunagi ei jõua.

Suve Jaani ja võõrast rahvusest Peeter krahv Manteuffeli võime selles seoses kergesti ületada. Nii ühele kui teisele ongi leitud otseseid kirjanduslikke eeskujusid väljastpoolt, kõnelemata sellest, et nende poolt kujutatud eesti keskkond ei pea sammu reaalsusega.

Siis seisame eelärkamisaegse kolmiku juures — Faehlmann, Kreutzwald, Jannsen. *Faehlmanni* müütide ebaeestipärasust on laitud juba ta kaasaegsed nii Eestis kui mujal kuni Lönnotini. Tartu andeka arsti lillisel luulel on vähe hingesugulust eesti rahvaluule toimse koega. Ja uuem kirjandusuurimus on arvamisel, et »Kalevipoja» oleks enne Kreutzwaldi veelgi ebaeestilisemaks kujundanud ei keegi muu kui Faehlmann. *Kreutzwaldi* enese loomingut on kirjanduslooliselt vist küll enam analüüsitud kui kellegi muu oma. Selle tulemusena saab ta suure tõlkija ning mugandaja aukoha eesti kirjanduses, alates õpetlike ja rahvalgustuslike teostega kuni »Paari sammukeseni» ja luuletusteni, kõnelemata muidugi »Lembitust». Tema sule läbi jõuab eesti lugeja kätte esmakordselt tõesti väärtuslikku väliskirjandust — kuid mitte enam. Suurele hulgale oma tõlgetest ning mugandustest on ta surunud peale oma isikliku pitseri, isiku, kes oma vaimses mitmekülsuses ja vastuoksuses on esimeseks individuaalseks kujuks meie kirjanduses (kui mitte arvestada Kristjan Jaagu fragmentaarsena säilinud isiksust). Kuid eesti rahvaga ja selle vaimsurega puudub veel side, ega ole see võimalik veel ajastul, kus eesti haritlasi võib sõrmedel loetleda. Seda tõestab kõige ilmekamalt just »Kalevipoja» saatus, kus napp rahvaluuleline algupära-aines kaotab oma algse ilme igasuguste võõrmõtjude ristluses. Kui »Kalevala» rahvaluulelise teosena kuulub juba enne Kivi soome kirjanduse põhiteoste hulka, siis jääb »Kalevipoeg» paratamatult tõeliselt eestilise kirjanduse kitsastest värvatest väljapoole ega ole ta ka järgnevaid põlvi suutnud vaimustada ei muusikas ega kunstis viljakale järeloomingule. Kristjan Raua muidu ehe ja läbituntud arhailine stiil

kaotab oma tõhususe »Kalevipoja» illustratsioonides, kuna aineala enesest on ebaehtne ja vastuoluline.

Isa *Jannseni* ladus ja mõnikord labanegi ajakirjanduslik stiil on pärit teatavasti saksa rahvakirjanike varaaitadest. Tema kõige algupärasemgi lugu »Maatargad» ei suuda meid vaimustada seda eestilise kirjanduse lahtrisse asetamiseks. Liiga ilmne on vaimne ühendus saksa rahvaraamatu-tega, kuigi ehk mõningaid motiive on laenatud koduümbrusest.

Oleme jõudnud ärkamisajani, perioodini, mida alles hiljuti veel on idealiseeritud rahvusliku meelsuse ideaalajastuna. Kuid lähem uurimus on osutanud, et ajastu rahvuslik kandepind on olnud küllaltki nõrk. Käputäis enamikus saksa kodukeelega haritlasi, hulk vaimustatud, kuid piiratud haridusega koolmeistreid ja salk jõukamaid ning erksamaid talumehi — see kujundab ärkamisaja juhtkonna. Puudub täiesti laiem hariduslik kandepind, puudub eesti linnakodanlus. Tõeliselt rahvusliku kirjanduse loomine on oludes, kus kirjanduslikeks eeskujudekski on ainult saksa romantiline ja biedermeierlik luule, küllaltki lootusetu. Pühapäevane eestimeelsus kipub kahvatuma argipäevale muganduva kadakluse kõrval. Mõtted ja tunded ei pääse veel valla väliskirjanduslikest eeskujudest, ihaletud isamaagi peegeldub saksa romantikutelt laenatud vormides. Selles on vähe eestilise keskkonna loodust ja otseseid tajumusi. Koidula ekslikult õnnetukspeetud abielu saksiku läti arstiga on võrdkujuks ärkamisaja reaalsusemedali teisele poolele.

Koidula, ärkamisaja juhtiva kirjandusliku kuju enese looming on oma vaimsuselt ilmselt ebaeestiline ka seal, kus me ei suuda leida otseseid kirjanduslike eeskujusid. Isegi ta loomingu algupärasemat ja paremat osa, Kroonlinnas loodud luuletusi, iseloomustab saksa järelromantika pitser. Proosakõnelised »Ainuke» ja »Enne ukse lukutamist» on pärit õieti samast keskkonnast, kust kohtame »Ojamöldri» otsese vaste. Kõige enam eestilisi jooni on küll »Säärases mulgis», kuid selleski on armastusemotiiv segavalt magus ning kirjanduslik. Jah, isegi Koidula peame asetama eesti kirjanduse algposti teisele poole.

Koidula kaasaegsed ja osalt epigoonid, *Kuhlbars*, *Reinvald* ja *Veske* kannatavad peamiselt samade puuduste all. Ainult *Veske* on mõnikord võimeline lahtiste meeltega haarama muljeid vahenditult oma ümbrusest, looma lihtsaid ja veenvaid looduspilte, mida võiksime pidada ehtsateks. Jakob *Pärna* »Oma tuba, oma luba» ei suuda ka veel küllalt veenvalt esitada meile eesti taluelu või eesti inimesi kaasajast — ikkagi kummitavad veel saksa rahvakirjanikud — nagu veel palju hiljem noore *Vilde* ja *Kitzbergi* juures.

Venestusaegse hilisromantika epigoonilises õhustikus on veel vähem

leida eestilisuse sugemeid. Ajastu «kirjanduslikkus» selle sõna halvas mõttes on selleks liiga valdav, et otsesed muljed pääseksid maksvusele loomingus. Selleaegsest silmapaistvast luulekolmikust — *Bergmann, Jakob Liiv, Tamm* — võime peale stiililiste edusammude leida eestilisuse sugemeid küll Tamme juures, kes teadlikult kasutab oma ballaadides eesti rahvaluulelisi aineid, päris võltsimatus ja ehtsas värvingus andes edasi »tondijuttude» müstikat. Tema puhul on selle kõrval olnud juttu ka vene mõjust. Ta kaasaegsete ballaadiluule on aga ilmselt veel saksa eeskujude kammitsas, kuigi eriti Jakob Liivi lüürikas on ka värsked ja siiraid toone.

Ajastu proosa — milles silmapaistvama osa moodustab ajalooline romaan — on oma sihilt ju üsna ilmselt rahvuslikult kasvatav, rahvusromantiline ja mõnes kohas otse ohtlikult terava poliitilise tendentsiga. Kuid nii *Bornhöhe, Saal* kui *Järv* on oma stiilis veel üsna ebarahvuslikud. Ajaloolisel taustal puudub reaalne alus vastavate uurimustulemuste näol ning skemaatiline siluettehnika psühholoogilises kujundamises on üsna ilmselt välismaa ajaviite- ja põnevusromaanidest laenatud.

Nii jõuame õieti üllatavale tulemusele, et eesti rahvusromantika ei oma eel-, kõrg- ega järelastmes pole kirjanduslikul alal suutnud luua teoseid, mida võiksime nimetada rahvuslikuks või eestiliseks selle sõna paremas ja sügavamas mõttes. Eesti möödunud sajandi rahvusromantiline kirjandus baseerub täies ulatuses väliseeskujudel, ennekõike saksa kõrg- ja järelromantika ja biedermeieriaegsel kirjandusel. Kirjanike silmad on olude sunnil kodumaa reaalsusest pööratud raamatulike eeskujude poole — ja juba see ainevalik otsustab. Kogu hariduse ning seltskonna veel arenemata rahvuslik mentaliteet, mida varjab meie eest pühapäevarahvuslikkuse mantel, suunab kõik vaimsed taotlused piki sama rada biedermeierliku rahvusromantika suunas. Oma kirjandusteostes pole sellest vaba ka selline tegelikult radikaalne reaalpoliitik nagu C. R. Jakobson.

On tarvis uut ühiskonna ümberkihistust, uut ja noort haritlaskonda, kes on suutnud vabaneda juba senisest ühekülgisusest kultuurimõjude otsimisel. Selleks on tarvis ka laiemat ja tugevamat majanduslikku alust, väljakujunemisastmel eesti soost kodanlust, hariduse levinemist ja süvenemist ka maal. On tarvis esimesi tõesti eesti haritlasi seniste eestikeelsete haritlaste asemele. Eesti rahvusliku keskuse nihkumine väikelinlikust Viljandist akadeemilisse Tartusse ja uue võimsa keskuse tekkimine ärilinna Tallinnasse on selle arengu iseloomustavamaiks joonteks. Ümberkihistumine ise teostub hoomamatult kõige süngematel tagurluseaastatel 1880—1900, ja selle tulemused ilmnevad esmakordselt üllatava reljeefsusega 1905. aasta sündmuste puhul. Eestlastel on korraga poliitiliselt võimeline juhtkond, eestikeelne haritlaskond, kes oskab rahvuslikult mõelda ka

reaalsetes tõsiasjades ning on loobunud eelmise põlve romantilistest unistustest.

Kirjanduses hakkab see murrang ilmne juba eelmise sajandi viimasel kümnendil — ja seda realismi raamides, mis Euroopast üsna hilinenult jõuab kohale. Realism ongi õieti sobivaim vool selleaegsetes oludes eestluse sissemurdeks kirjandusse. Tähelepanu juhtimine reaalsele oludele romantiliste eeskujude asemel asetab eesti keskkonna paratamatult vaatluste keskpunkti. Ja vool, mida hiljem eestilise ja euroopaliku kultuuri nimel »halliks külarealismiks» nimetatakse, toob esimesena kirjanduse veerudele tõelise eesti inimese ja eesti keskkonna, millest on eemaldatud väliskirjanduse segavad skeemid.

Juhan Liiv on selleks eestilise realismi pioneeriks, kelle loomingus eesti võltsimatu keskkond ilmub oma ehedal kujul — küll mitte veel kogu kunstiteose ulatuses, kuid siiski haruldaselt ilmekalt vähemalt mõnes osaski. »Varju» esimestes peatükkides manatakse meie silmade ette Kukulinn Sokusoo liivikul sedavõrd ilustamata ja osalt isegi protokollilisel kujul, et selle asetamine mingi teise keskkonda oleks täiesti võimatu. Otsesed elutähelepanekud on registreeritud selle täpsusega ja erapooletusega, mida selleaegne realismi teooria autorilt nõudis. Mis sellest, et tagasihaaravas jutustuses ja järgnevates peatükkides kirjanik eksib uuesti romantilistele ebatõelisuse radadele, et ta kogemuste puudusel ei suuda mingit objektiivset pilti anda esmajärgulisest tegurist kujutletava ajastu eesti elus — mõisast. Paarist algpeatükist, Räpsi-Reinust ja Veni-Villemist jätkub, et »Varju» pidada esimese realismi avalduse kõrval ka eestluse üheks esimeseks väljamurdekohaks meie kirjanduses. Juhan Liivi teistes teostes kordub see samuti üksikutes lõigetes, kuigi kuskil mitte nii ilmekal kujul kui »Varjus».

Erilist tähelepanu väärib selles seoses ka Juhan Liivi luule. Tema isamaalüürika on Anna Haava luule kõrval isikupärasemaid ja ilmekamaid möödunud sajandi loomingus. Romantilistest klišeedest loobumine asendub isikliku suhte loomisega õnnetu isamaaga, mille tõelist olukorda ei taheta peita ilusõnade taha. »Musta laega tuba» kujuneb »õnnetu Eestimaa» kõige haaravamaks sümboliks. Kuid luuletaja ei kohku siiski tagasi avaldamast oma salajasi nägemusi kunagisest Eesti riigist. Selle kõrval kasvab Eesti loodus mõnes paari joonega visatud nägemuslikus värsis monumentaalse selguseni. Niisiis peaks Juhan Liivi seisund eesti kirjandusloos kujunema analoogiliseks osalt sarnase saatusega Aleksis Kiviga, kuigi esimene suutis jätta järelda maailmale ainult loomingu fragmente, mille siiras tahe ja mõtte-suund on siiski eitamatu sügavalt eestilised, enam kui kellelgi enne seda.

Juhan Liivi kõrval suunduvad meie pilgud tema monumentaalsele kaas-

aegsele, esimesele eesti kutselisele kirjanikule *Eduard Vildele*. Alustanud saksa ajaviite- ja põnevuskirjanduse vormis oma loomingut, teinud elu-ülalpidamiseks lakkamatult ridu, võitleb see meie kirjanduse kahtlematult andekamaid autoreid enese pikkamööda välja kirjanduslike eeskujude kammitsast ja jõuab siirale elunähetekujutamisele. Popsiromaan «Külmale maale» kujuneb selleks astmemärkijaks, millest võime arvestada Vilde siirdumist «rahvusliku realismi» radadele. Kui ta eelmised külaromaanid on veel psühholoogiliselt pinnapealsed ja kergelt paberile visatud, siis on siin seda enam siirast tahet elu ennast kirjeldada. See pole muidugi mitte alati õnnestunud ühesuguse eduga. Virgu Anni poolromantiline kuju pole psühholoogilises harmoonias ülejäänud keskkonnaga. Kuid Väljaotsa sauna ümber on koondunud oma vaesuses põrutav, kuid siiras õhkkond — omaaegse eesti elu vapustav kirjeldus. Ja hiljemgi — millise ehtsusega maalik- takse eesti inimeste hingelaadi ilma paberlike üldsõnadeta parimates pea- tükides «Mahtra sõjas», «Prohvet Maltsvetis» ja mujalgi. Kuni käesoleva sajandi esimestel kümnitel Vilde saavutab oma kunstiküpse meisterlikkuse mõnedes «Jutustuste» lihtsates lugudes, «Pisuhänna» Piibehehes ja «Mäe- küla piimamehes». Vilde on õnnetu Liivi kõrval küll täie õigusega esimesi eesti kirjanikke.

Tema kaasaegsetel-realistidel on kõigil pürgimusi samas suunas. *Anna Haava* ja *Karl Eduard Sööti* lüürikas koorub saksalikkude eeskujude koore alt iga uue luulekoguga üha enam välja algupärane mõtteviis, eestiline suhtumine oma isamaasse ja loodusesse. Pehmeloomuline *Kitzberg* alustab rahvusromantilise «Maimuga» ja laenatud-motiivilise «Sauna-Antsu oma hobusega», et «Külajuttudes» üha reaalsemalt kirjeldada nähtud ja kogetud Mulgimaad, kuigi teatava pehme kirjandusliku kõrvalmaiguga, jõudmata reaalsusele kunagi nii ligidale kui Vilde või Liiv oma õnnestunud pea- tükides. «Tuulte pöörise» traagika toimub juba ilmekas eesti keskkonnas — tõsi küll, pisut kirjanduslikult ülepingutatuna — ja seda võib pidada tema õnnestunumaks teoseks. «Libahunt» sellevastu ei suuda hoolimata etnograafilisest ja rahvaluulelisest õhkkonnast siiski vabaneda teatavast kirjanduslikust šabloonilikkusest ja visandlikkusest. Vististi ebaeestiline tõuprobleem mõjub siin segavamalt kui eelmises teoses, kus sellele ainult mõõdamines vihjatakse.

Ernst Särghava-Peterson suudab mõnes kohas üsna teravalt valgustada eesti ühiskonna «paiseid», kuigi tihti ida poolt laenatud valguses ja vast- olude liig kunstlikus paisutamises. Ja võib-olla pole ta looming ei kaasajal ega hiljem just sellepärast saavutanud seda populaarsust kui Vilde ja *Kitz- bergi* oma, kuigi sellised teosed nagu «Ühe härja elulugu» ning «Tulge appi» tuleb lugeda omaaegse kirjanduse paremiku hulka.

Olles tõdenud eestilisuse sissemurret eesti kirjanduses, viiks käesoleva kirjutuse raamides pikale jälgida selle arengut järgnevatel perioodidel, mis oma tendentsidelt on realismile üsna vastakad. See oleks juba omaette ülesanne — jälgida uue romantika ja sümbolismi nii mõningaidki eksi-rännakuid võõrsil »oma saart» otsides, kuni see taltub ja naaseb oma kamarale. Eestiline looming pole alates Juhan Liivist ja Eduard Vildest lakanud olemast juhtivas seisundis kõige muu kõrval. Seda isegi mitte viimaste aastate pöörises, kus kirjanik oli ja on tihti kuulutatud lind-priiks »kirjandusliku rahvalauliku» Hendrik Adamsoni sõnadega

»kui sa'i ole oovilaulik,
egä narri soovilaulik» . . .

Kõik see on mööduv, nagu kõik kultuurilised kannutsad on pudevad ja kõdunevad. Tõenäoliselt on eesti ühiskonnas toimumas uus ümber-organiseerumine uueks ühiskondlikuks ja rahvuslikuks tõusuks, mis ei jäta end avaldamata ka homse päeva *eesti loomingus*, olgu tänase päeva õhtu nii sünge kui tahes.

Kõik, mis kunagi oli.

Katkend samanimelisest romaanist.

See on suur suvi, südasuvi, viimane lopsakas õitseae, enne kui tuleb vikat ja lõpetab kergemeelse pillerkaari igal kraavikalda ja põllupeenral. Nagu on juba niidetud tasaseks metsamaa, nii et karusepäeva jahe vari langeb aeglaselt kuivavale heinale põõsa vilus. See on südasuve suur valgus, mis seisab kumisevatel kinkudel, kadunud on sellest kõik kevadine virvendus jaheda mulla ja niiskete okste ümber. Päike on oma töö teinud, ta seisab nüüd lõunas ja vaatleb jumaliku rahuga kõike, mis sai ja on. Kõrge kahvatusinine taevas toetub põuaudusse peitunud silmapiirile, ta on ükskõikne ja tühi. Pööripäev on ammu mööda, ja ainult putukas, kes roomab aia taga lokkavate madarate vahel, ei näi märkavat, et seal kõrgel on kadunud igasugune huvi selle vastu, mis nüüd edasi saab.

Kõik on valmis, ja praost Tammik võib iga päev ennast sõiduvalmis seada ja minna, jätta jumalaga, kui tahab, ja kui ei taha, siis ka mitte. Ta on oma töö teinud. Sellele äratundmisele ta oleks võinud ka varem jõuda, juba kümme aastat tagasi, aga siis oli teine asi. Siis oli siin tema poeg, kelle pärast ta vähemalt oma südametunnistuse ees pidi vastutama, keda pidi toetama, sest noor õpetaja — vaatamata oma neljakümne viiele eluaastale oli ta noor, sest ta oli tema poeg — polnud nõrk mitte ainult keha, vaid ka hinge poolest. Ta võttis kõike liiga raskelt, niisama nagu tema abikaasagi, ja võib olla just selle tõttu. Raskemeelne inimene sobib jumalameheks sama vähe kui kergemeelne, seda on praost ennegi märganud, see muutub tülikaks inimestele, ja miks mitte ka Jumalale. Taevas võib olla selge või pilves, naeratada või ähvardada piksega, ta ainult ärgu vajuga liiga madalale, siis mõjub see ängistavalt. Ei, kümme aastat tagasi oli praostit veel vaja, jumalariigi, koguduse ja oma poja pärast.

Kuid nüüd . . . Noore õpetaja on Jumal oma juure kutsunud, ilma et see oleks vanaks saanudki, ja vaevalt seegi oleks palju aidanud. Raske-

meelse minia kutsusid enda juure selle sugulased, ja ta läks — leinariietega, punaseksnutetud silmadega ja oma vähese maise varaga, mis oli vaevaks hobusele, küüdimehele ja talle endale. »Jumal hoidku, armas mees, olge ometi ettevaatlik. Te lõhute kõik ära.» Ja seda ainult paari tassi ja vaasi pärast! Head reisi, armas minia, ja Jumala õnnistus sinuga! Aga vaevalt küll mingi õnnistus sulle õnneks tuleb.

Ja nüüd sõidab õpetaja Paju ülepühapäeviti kohale, enamasti autos, ükskord ka mootorrattal, kui oli suutnud oma venna veel kord endaga kaasa meelitada. Üle nädala jumalasõnast jätkub inimestele heinaajal, on jätkunud ennegi. Kõik on korras, praostil pole millegi üle nuriseda ja teda pole kellelegi vaja. Ta vaatab ja näeb, et kõik on hea. Mis siis veel?

Pealegi on nüüd aeg, mil ta võiks asuda oma viimse töö kallale juba täie jõuga. Jõudu jätkub tal veel küllalt. Kõige muu eest, mis sinna juure kuulub, on samuti hoolitsetud, vahest isegi liiga hästi. Ta ei taha küll tütretütrega avalikult nuriseda, Inge on selleks liiga hea laps, kuid südames teeb ta seda siiski. Ta pole ometi nii väeti, et vajaks sellist kaugelminevat hoolitsemist, eriti kui seda kõike teeb inimene, kes on ise veel laps ja õigupoolest tema hooli all. Ta nuriseks kindlasti veel rohkem, kui teaks kõike, kuid Inge pole talle targu kõike rääkinud.

Töö ise ootab. Mitte ainult need tihedalt täiskirjutatud poognad seal toas laual, Pühakirja ja kreeka keele sõnaraamatu vahel, vaid seesama töö ootab ta kõrval igal pool, kus ta parajasti juhtub käima, ootab ta teadvuses, kord lähemal, kord kaugemal, aga alati valmis teda haarama otsekui kättpidi ja vedama enda juure. Aga ikka nagu ei tuleks sellega siin Palunurmes küllalt hästi toime. Metsad ja sood ümberringi, mis teda viiskümmend aastat on rõhunud ja sellega aja jooksul isegi omamoodi armsaks saanud, ikka need takistavad kuidagi. Nüüd lõpuks ta võib minna kuhugi, kus vaatepiiri avarust miski ei takista, kus võib vaadata aknast kaugele merele, just nagu varases lapsepõlveski. Mis siis veel?

Viiskümmend aastat — või kuigi paar aastat vähem, see ei loe enam midagi — see seob muidugi omajagu. Ka võõras muld saab omaks, kui juured kasvavad sügavale. Aga ta on sellega ühtlasi ka küllalt vanaks saanud, et vaadata üsna ükskõikselt igasuguste asjade ajalikkusele. Mitte ainult sellele, et tuleb nüüd lahkuda sellest madalast hallist majast siin kõrgete õunapuude all, mida ainult suitsutares elavad talupojad võisid omal ajal kiriku mõisa k s nimetada. Mõne aasta pärast tuleb vahest lahkuda sellest maisest kojast üldse. Oma kümme aastat elab ta praeguse tervise juures küll veel, aga eks seegi ole nagu tilk meres. Ta on saatnud inimesi teele siia- ja sinnapoole, need on tee iseloomust olenevalt kas häbelikult punastades naeratanud või kibedasti nutnud — tema ise on aasta-

tega jäänud seejuures ikka ükskõiksemaks nagu keegi, kes on sealpool head ja kurja. Temal on olnud usk, et samuti nagu niidab vikat kõik suured ja väikesed õied südasuvel, tõuseb noor rohi kummatigi kevadel uuesti. Kõik jääb, nagu alati oli. Mis siis veel?

Ei midagi enam — ei midagi muud, kui käia veel kord läbi vanad rajad, jätta jumalaga siin ja seal, et oleks seegi komme enese ja teiste pärast täidetud. Lahkumine tuleb ju ükskord ikka, ja kui ei lahku meie, lahkuvad teised.

Ühel õhtul tuli Alt-Mihkli noor peremees, sõitis jalgrattaga kirikumõisa trepi ette ja rääkis kõigepealt oma jutu Ingele, sest nagu enamik nooremaid mehi, ta ei sõandanud hästi korrapealt praosti ette astuda. Inge poolt julgustatult tuli ta juba sisse ja püüdis asjaga kergemini edasi jõuda sel teel, et kohe siinsamas püstijalu oma asja ära rääkis, kuigi talle ka istet pakuti.

»Meie vanaisa hakkab vist siit ilmast ära minema. Tahab ikka õpetajat — ei tea nüüd, kuidas sellega saab . . . Ega praostihärra ei saaks ise koraks sinna tulla — ta ka nii vanema põlve inimene ja . . .»

»Kas ta siis ikka veel elab?» küsis praost vastu. »Ta peaks olema ju veel vanem kui mina.»

»Üheksakümmend kaks», ütles noorperemees asjalikult. »Aga ega tast viimastel aastatel enam suuremat asja pole olnud, niisama kodu lähedal on üht-teist koperdanud.»

»Jah, miks mitte, miks mitte . . . Küll ma tulen . . .»

»Kui nüüd teaks, et praostihärra võtab vaevaks, võiks hobusega vastu tulla.»

»Ei, ei ole vaja», ruttas praost vahele. »Nüüd on heinaaeg ja . . . Küll ma tulen juba ise, see pole ju nii kaugel. Ja et nüüd keegi niisugusel korral päeva ega tundi ei tea, siis ma tulen kas homme või ülehomm.»

See tundus noorperemehele vahest isegi liiga kiiresti.

»Ega ta nüüd just ka nii päeva ja tunni pealt minemas ole. Ja vastu tulla võiks küll, meil peret jätkub ja hobustel pole praegu midagi teha. Ma tulin täna ainult niisama vaatama, et ehk on uus õpetaja ka siia poole tulekul, aga kui nii, et praost ise, siis, jah . . .»

Ei, praost jäi kindlaks, et ta läheb juba ise, kõige parema meelega jala. See oli kõige parem viis teha oma jumalagajätmise külaskäik. Ja ta tahtis sel teekonnal üksi olla. Iga saatja oleks olnud nüüd sama sobimatu, nagu siis pühapäevahommikul kiriku minnes, kui Inge oma lapsikus meeles oli tahtnud tema käekõrval kõndida.

See oli siis õhtul, ja järgmisel hommikul üsna vara oli ta juba minekuvalmis.

»Võiksime võtta Kristjanilt hobuse», ütles Inge, »see seisab niikuinii jõude.»

Ka tema veel! »Ei, ei, olgu pealegi.» Siis oleks tüdruk tahtnud ka ise kaasa tulla. Ainult ühe inimese oleks ta võinud sellele teekonnale kaasa võtta, aga see puhkas juba kolmatkümnet aastat kirikuaial. Kui ta oli kogu selle aja oma teed üksi käinud, pidi ta seda ka täna tegema.

Ta võttis kaasa väikese nahkse kohvri, see oli kulunud ja lukk ei pidanud enam hästi. Inge pakkus küll kergemat ja käepärasemat portfelli, kuid ta lükkas selle tagasi andeksandva lahkusega. Inimesed lihtsalt ei mõistnud mõnikord, mis nad rääkisid. Ja siis ta seisatas ja mõtles, kas minna läbi aleviku või otse surnuaia tagant. Liisk langes aleviku kasuks, teise tee jättis ta endale tagasitulekuks. Ta lootis, et hommikul on suurel teel vähem liikumist ja unustas hoopis meierei, mille ees just sel tunnil oli suur rahvamurd.

See polnud muidugi enam sama alevik, mis viiekümne aasta eest, kui alevikku õieti polnudki, vaid oli ainult kõrts ristteel hõreda männiku all, kus vana rahvapärimuse põhjal kardeti veel nii röövleid kui ka tonte, kuigi kirik oli üsna lähedal.

Siis oli tulnud suur tõusuaeg — tema aeg. Ja sedamööda oli tõus jatkunud ilma temata. Mets kadus, aga majad kasvasid kahekordseks, enne rahvamaja, siis koolimaja, siis juba erakaupmeeste majad, lõpuks meierei ja auruveski. Maantee oli nüüd küll palju siledam, aga tolmu oli rohkem, tolmu ja bensiinisuitsu, mis lõhnas seda halvemini, mida kaunimaks muutsid autod ise.

Sellel tunnil oli meierei ees terve vankrite rodu, ja ikka veel tuli neid juure, vankrikehad viimse võimaluseni piimanõusid täis laaditud. Meiereis sees see voolas ühtaegu nagu soe, valge, toitev ja õnnistusttoov jõgi, nii et oleks võinud mõelda ilusale sõnale maast, mis piima ja mett jookseb, kui siin väljas poleks kõige üle lehvinud roiskvee imal lõhn. Aga kui nüüd parajasti ette sõitis punapõseline noorik, ees linaseemnekarva hobune, läikimasöödetud ja pire, kes heputas noorikuga võidu, siis vähemalt praostihärra silmad tõmbusid naeruselt piluli, kui ta ennast pakkus sõitjat koorma otsast maha aitama, millega sel oli raske muidu toime tulla, sest hobune oli tuline ja noorik häbelik.

»Oi, praostihärra, mis teie nüüd!» kiljatas noorik vastu tõrjudes, ja ta hääles polnud kahjuks enam seda värskest, mis põskede jumes, see oli juba lamestunud kariloomadega ja kes teab ka perega tänitamisel.

Praostit tunti muidugi, teda isegi teretati veel üldiselt, aga see kõik polnud ometi nagu varem. Ta võis nüüd minna ühiskauplusse — ja ta läks sinna, et oleks teekonnal ka midagi laste jaoks taskus — ja võis seista seal minutit

viis, enne kui teda üldse märgati ja küsiti, mis ta tahab. See oli vahest vabandada ka sellega, et parajasti seisis kaupluse ukse ees laia kerega veoauto, kust veeti kaste sisse. Heinaajal ei tulnud vanasti inimesed nädalate viisi poodi, aga nüüd olid nad siin murdus koos, et osta tühja-tähja — suitsu või isegi limonaadi, nagu neil kodu kaljast puudus oleks. Akna juures jagas noor poepreili parajasti ajalehti, mida ka saadi lugeda, kuigi seal suvisel ajal midagi uut sees ei olnud. Aga oli see siis imeks panna, kui niikuinii olid inimesed hommikul pidanud piimakoormaga alevikku sõitma.

Praost ostis oma kompvekid ja läks jälle ruttu välja. Mitte enam see pärast, et teda see vana kauni ja lihtsa maaelu allakäimine oleks pahan-danud, seda ei ammugi enam. Oli olnud aeg, mil ta nii kirikukantslist kui ka sulega oli võidelnud selle rüsinal peale tungiva uue aja vastu. Tema poliitiline nimi oli vahest isegi kuulsam kui hingekarjase oma, kuigi ta oli oma avaliku tegevuse lõpetanud üsna vabariigi algupäevil, ja ta suur nimi oli läinud ajalukku veel enne kui ta ise. Aga vahetevahel oli ta siiski lasknud oma häält kõlada, ja isegi siit metsanurgast see kõlas kaugele. Ajalehed tõid silmapaistval kohal ära ta artiklid allakirjutatud täie nimega: »Praost August Tammik.« Kui ta sellega oli veel ärritanud endale vastama suure »T.«, ta oli olnud rahuldatud ja endamisi käsi hõõrunud, kusjuures ta suu-nurgad veidi tuksusid, mis oli ainus säilinud naeru jäänus tema juures.

Ta ei teinud seda nüüd enam ammugi. Varsti pärast seda, kui ta oli annud karjaseameti üle oma pojale, ta hakkas asju kuidagi teisiti nägema, nii nagu ikka nähakse teisiti asju, millega ei tehta ise tegemist. Ta oli olnud suur mees, rahvamees jne., kuid üsna vähesed olid teda nimetanud jumalameheks, kuigi ta oli ausalt usklik ja oma ametis truu. Tema poeg aga kahtlemata oli armastanud Jumalat rohkem kui tema — ja oli teda seetõttu ka vähem mõistnud, sest armastus paraku ei soodusta mõistmist, nagu üldiselt küll väidetakse, rohkem selle väite ilu kui tõe pärast. Ja siis oli praost Tammik ikka enam ja enam märganud, et kõik asjad käisid nii, nagu see sündis iga Jumala loomaga, ega saanud siin palju teha hea ja kurja mõõdupuuga ja vaekausiga, sest maa ja taevas olid kord pandud keerlema, ja nad jätkasid oma teed. Aeg on külvata ja aeg lõigata, aeg on õnnistada ja aeg ära vanduda — ja tema aeg oli nüüd päevatööst puhata ja vaadata, ei midagi muud. Kui tal oligi natuke kahju mõnest asjast, siis oli see säilinud noorus temas, mis iseennast taga kahetses. Varakevad oli ju ilus, kuid elatanud mees teadis, et see oli ainult ettevalmistus, et sedamööda tuli küpsemisaeg ja lõikus, kõige kauni üsna igapäevane lõpp. Lõikajad aga liikusid ühteviisi maatolmus ja päikesekullas, laulsid oma laule, ega mõelnud üldse sellele, mis kunagi olnud.

Ühispoe ukse juures seisis talutaat, kes teda teretas veel vanaaegsel

viisil, ja temaga kõneles ka praost nagu vanasti, mil terest üksi oli nii vähe, et seda parem ei maksnud öeldagi.

»Noh, Tõnis, kuidas heinategu edeneb?»

»Eks ta edene ka, kui Jumal head ilma annab», vastas Tõnis ja poetas nagu häbenedes tasku poest ostenud suitsukarbi.

Jah, nagu Jumal tahab. Aga sellegi vanamehe suus, kes nüüd võttis seinajalalt jalgratta, sellesama riista, mida praost kunagi ammu oli »kuradi vokiks» nimetanud, millega see patu köidikuid ketrab, isegi selle vanamehe suus kõlas Jumala nimi natuke õõnsalt. Olgu pealegi, et ilma Jumala abita ei kasvanud rohukõrtki, keegi siin alevikuvahel ei mõelnud praegu sellele, et Jumal oleks pannud maa piima ja mett jooksuma. Seda oli teinud teadus ja tehnika, tõuarendus ja kultuurheinamaad. Ainult nüüd ei tulnud seda keegi enam praostile ütleva, nagu see oli sündinud kahekümne aasta eest. Ja mine ütle nüüd, oli see parem või halvem. Ei, praost Tammik ei ütle midagi. Ainult veidi kahju nagu oleks millestki, nii vana aja ausast usust, kui ka hilisema aja ausast uskmatusest.

Näe, seal kastis praegu koolijuhataja tomateid koolimaja ümbritseva kuuseheki päikesepoolsel küljel. Ta oli kasvanud tüsedaks ja kiilaspäiseks, rahulikuks ja ülimalistlikuks, nagu vist muutuksid kõik lapsed, kui nad sama kaua peaksid koolis viibima. Nüüd teretas ta praostit juba eemalt ja tuli vaatamata oma töökusele tema auks paar sõna juttu vestma. Kas see oli sama noormees, kes kakskümmend aastat tagasi tuli siia metsiku juuksekahluga ja roosapunase lipsuga ning kuulutas ennast Jeeriku pasunaks, mis paneb langema tagurluse ja vaimupimeduse kantsi müürid? Kõik kulub, luitub, nii nagu aja jooksul iga kivi nurgelisest ümmarguseks muutub. Juba aastaid õpetab nüüd sama mees ise usuõpetust, ja kuigi ta praegu vaevalt rohkem Jumalasse usub, ta karistab armutult iga vallutat jõnglast, kes hommikupalve (ta nimetab seda küll »hommikupalvuseks») ajal naerma juhtub. Ta usub aga kindlasti midagi muud — seaduse ja korra, usu ja autoriteedi vajalikkust. Nagu on tingimuseks seatud: et sinu käsi hästi käiks . . .

Praost Tammik hoolis temast praegu sama vähe kui siis.

»Täna väga lahke kutse eest, kuid praegu ei ole mul aega sisse tulla. Kord aga tahaksin küll hea meelega veel pilku heita sellele, mis teie olete teinud meie nooresoo taimelava ilustamiseks ja ehitamiseks.»

»Kuulsin, et härra praost lahkub siit hoopis — see on meile väga suureks kaotuseks.»

Ta mõtles seda kahtlemata ka tõsiselt, aga see ei parandanud asja. Praost kergitas kübarat ja astus edasi. Ta pidi ainult korraks teelt peaaegu kraavi

astuma, sest kaupluse ees seisnud auto sõitis nüüd mööda, valge tolmupilv järel.

Jah, metsatee oleks ta pidanud valima. See oli vähem muutunud viiekümne aasta jooksul, vahest ainult rohkem mahajäetud, mõni traataed põiki ette ehitatud. Traataiad — kui kõigea võis veel leppida, siis sellega igatahes mitte. Selle vastu peaks ta veel kord kirjutama nüüdki, peaks selleks lihtsalt aega võtma. See oli selle õnnetu sõja kõige visamini püsiv pärandus. Kui nüüd peaks tulema uus sõda — nad räägivad nii kangekaelselt, et tuleb — siis ei tea jälle, mis see meie kauni maa rikkumiseks kaasa toob.

Aganüüd just räägiti kaunistamisest, ja tal oli võimalus näha selle jälgi ka oma teel. Hoolitsetud taluümbrused, punaseks värvitud majad isegi katustega tükkis, kasuaiad korralikult ridamisi viljapuudega ja peenardega nende all... Kuidas mõjub värskendavalt mõni vana must maja tahumata palkidest ja õlgkatusega, mille harjal istuvad puuvaresed, ja haopinu taga lokkab umbrohi, väike ürgmets kobrulehtedest, üheksvägistest ja vängetest koerapöörirohtudest.

Alt-Mihkli oli üks selliseid, või vähemalt peaaegu. Ta polnud seal küll ammu käinud, viimati oli see olnud vist pere kõige noorema poja ristsetel. Ja sinna oli siiski pikk tee, ta märkas seda, kui vari muutus lühemaks ja sellega koos ka samm. Vana kohver käeotsas kasvas imeraskeks, ta polnud selle raskust kunagi varem märganud. Agan kõik maised asjad olid nji ime-muutlikud, sellega tuli leppida.

Nüüd oli agan tee jäänud tühjaks, viimased vankrid mööda sõitnud, vankrid täis kolisevaid piimanõusid, milles loksus lahja, masinate järgi haisev endine piim. See jätkas oma suurt ringkäiku, sellest said oma rammu ajakohastes sulgudes võrsuvad sead, kes selle õrna hoolitsuse eest pidid tasuma noore eluga. Et nad oleksid väärilised asuma kaugele teekonnale kastide kõrval, millel seisis »Estonian Butter». Selle eest võisid nüüd nii kuuekümnendaastane taat kui ka tema kaheteistkümnendaastane pojapoeg kihutada hiilgavatel, imelikke võõraid nimesid kandvatel jalgratastel, mis vuhisesid teel nagu põuakiilid, ja mida enam keegi isegi kirikukantslist kuradivokiks ei nimetanud. Selle eest võis punapõseline noorik kanda see-likut hoopis peenemast riidest, kui seda tegid noorikud viiekümne aasta eest, ning kui mitte täna, siis mõnel teisel päeval oleks isegi praost Tammik märganud, kui palju kenamad olid ta sääred neis õhukestes, pehmelt kiiskavates sukkades. Sealt tulid masinad, mis nüüd vurisesid tee ääres lagetatel põlluheinamaadel, kus vanasti oli kaikunud vikatite luiskamine põõsaste vahel ja jutilise šeljaga uss otsinud teed ühe mätta alt teise alla. Sealt on tulnud võõrapärane, krigisev ja praksuv muusika, mis kostab ühe

kahekordse talumaja lahtisest aknast, kus suvitavad linnast sõitnud haritud lapsed, ja kus ukse taga ootab jälle üks läikiv liikumismasin, millega isegi Palunurme uus õpetaja mõnikord sõidab.

Elu on muutunud ilusamaks, rikkalikumaks, kergemaks. Ja mine nüüd kantslisse, August Tammik, Palunurme õpetaja ja praost, ning jutlusta, et see kõik on kuradist, et selle viimne ots on hukatus ja suur kohtumõistmine. Ei, milleks? . . . See on nii, nagu ta on. Ainult kohver käe otsas on muutunud raskeks, ja see ei ole hea. Samm aga on muutunud lühikeseks ning Alt-Mihklile on pikk tee. Päike seisab juba peaaegu lõunas, kuum osavõtmatu heinakuu päike . . .

Ja ka Alt-Mihkli oli muutunud. Elumaja oli küll värvimata, kuid ta oli saanud sindlikatuse. Ja uus karjalaut oli peaaegu sama tore kui mõnel muulgi. Kuid vanad pihlakad õuevärava kõrval olid alles, samuti vana ait oma sammaldanud katusega ja laia ulualusega. Ja vaikne oli siin, nagu ikka heinaajal talude ümbruses. Ainult punasekirju koer haugatas paar korda tüdinenult ja puges siis jälle põõsaste varju magama.

Aga sellestki koerahaukumisest oli jätkunud perenaisele teatamiseks, et võõras inimene on õue tulnud. Ta ilmus kohe karjaõuest, pühkides mullaseid käsi põlle vastu, mille küljes veel rohukõrred lipendasid.

»Heldus hoidku, praostihärra ise! No kuidas te ometi täna niimoodi tulema hakkasite! Homme pidi Hilda niikuinii hobusega tulema.»

»Ma tulin parema meelega jala», ütles praost. »Tahtsin veel kord oma karjamaal kõndida, et näha, kuidas see minust maha jääb.»

»Ega praostihärra ometi tervet pikka teed jala ei tulnud? See on ju . . .»

Praost ei annud talle aega arvama hakata, mitu versta või kilomeetrit see kokku teeb, tal polnud aega raisata niisuguse kõrvalise jutuajamise jaoks. Siin ootas haige inimene, kes samuti oli minemas, ja kes enne tahtis õiendada oma asjad Jumalaga. Kõik, mis puutus inimestesse, võis tulla pärast.

»Ta tahtis ikka välja, ja me aitasime ta siis aida juure põõsaste vahele, seal ei käi tuul peale ega kedagi.»

Aida juures põõsaste all lamas siis Alt-Mihkli kunagine peremees roosilisel tekil, nagu need omal ajal olid ehtinud peretütarde ja noorikute asemeid. Ta oli särgiväel, siin tuulevarjus päike ju otse kõrvetas, pruun ja kortsunud kael ja rind paljas. Aastad olid viinud liha naha alt, jäid ainult pahklised luud ja väänjad sooned. Ta oli tõepoolest vana ja lõppemas — kõik läks lihtsalt oma loomulikku rada. Ja kui ta läheb, vaevalt seda tahaks isegi surmaks nimetada, sest selles polnud midagi vägivaldset, nagu me surma juures ikka kujutleme.

»Tere, Mihkel — noh, mis siis sinuga on?» Praost sinatas alati nii vanu

inimesi, kes poleks tema arvates sellest arugi saanud, kui neile »teie» öeldakse.

»Eks mu päevad hakka ka ükskord lõpule jõudma», ütles vanamees ja tal oli veel üsna terve, kuigi vana inimese hääl. »Aga et kiriksand sellepärast hakkas jala siia tulema, seda küll põleks tarvis old . . .»

»Sellest ei maksa nüüd enam rääkida, kui ma kord juba siin olen. Kas sul on ka valu?»

»Ei, valu ei ole just. Ainult hinge matab vahel. Ja päevi on ka nii palju, et ega see enam kaua ei või kesta. Süda nagu ütleb, et . . . et ega uudseleiba ikka enam ei söö.»

»Meie päevad on Jumala käes», ütles praost.

»Jah, eks ta ole», ütles haige allaheitlikult.

Nüüd segas perenaine vahele.

»Ei tea, peaks ta ikka sisse tõstma, kuidas siis sedasi saab. Hilda pidi lõunaajal koju tulema, aga ei ole teist veel näha. Aitaks ta siis tuppa . . .»

»Kas see on nüüd tingimata tarvilik?» kõhkles praost.

»Kui kiriksand lubab, siis ma küll ei tahaks tuppa. Seal hakkab jälle hinge matma. Siin on nii lahe õhk. Ja näeb kõik . . .»

Oli küll vähe, mis ta siin näha võis. Sinist taevast ehk kõige rohkem, siis põõsaid ja puulatvu, vana aida mustunud seinu ja roheliselaigulist katust. Praost ei võinud siin isegi püsti seistes palju rohkem näha.

»Oleksid tahtnud enne surma veel oma talu piirisid näha?» tuli talle mõte.

»Ei, mis ma neist ikka . . . Eks ma tea küll, mis seal on. Ja kui nüüd ongi mõni asi teist moodi, mis sest enam.»

Ta vaatas jälle ülespoole, heitis siis silmanurgast kiire pilgu perenaisele, kes seisis ikka seal juures ja oli kõik rohulibled oma põlletl ära noppinud. Aga praost oli seda vist oodanudki, sest ta tabas selle kiire vilksatuse kohe.

»Jaa, armas perenaine, kui teid töö ootab, siis minge aga rahuga. Meie, kaks vanameest saame isegi omavahel hakkama.»

»Kuidas praostihärra siin nüüd — peaks siis vähemalt tooli tooma», ütles ta pooleldi minema hakates. Mis saladusi võis neil olla, kui olid nii kaua koos elanud.

»Ei, ma istun juba siiasamasse, see on kõige parem — haljas pink vabas looduses.»

Alt-Mihkli peremees nihutas ennast veidi kõrvale.

»Istuge siia teki peale, muidu määrte ennast ära. Ega mul midagi külge hakkamas ei ole.»

Praost polnud oma noores eas uskunud, et haigused, kui see just pole pidalitõbi, võiks inimeselt teisele üle minna. Ja mis hiljem juure tulnud,

seda ei võta inimene kunagi päris tõsiselt. Ta istus siis lillelisele tekile, üsna minekule valmistuva vanamehe lähedale ja ütles:

»Räägi, Mihkel, kõik, mis sul on öelda. Jumal teab niikuinii kõik, mis inimesel südamel.»

Ega tal midagi erilist südamel polnudki, sel Alt-Mihkli vanal Mihklil, midagi, mis oleks vajanud pihtimist. See oli üsna lihtne ja igapäevane jutt, seda ja teist inimese eluteelt, mis on olnud välispidi sirge ja lihtne. Seda juttu võis ta teises järjekorras juba ammu jutustanud olla, see pidi olema igale kodakondsele tuttav, ja tal vist polnud seda enam kellelegi rääkida. Ta mõttekäik oli natuke hüplev, see ei tarvitsenud tulla vanadusest või haigusest, vaid oli iseloomustav igale maainimesele, kes loomuldasa polnud suurem jutumees. Ta rääkis kord kivikaalumisest, kord mõisavanematest, samas naisevõtmisest ja siis lastelastest. Sellel kõigel oli vähe tegemist Jumalaga ja tema sõnaga, ja pattu siin ka polnud, ega seda ta kartnudki. Tal lihtsalt oli hea meel kord rääkida ka praostiga, ja pealegi nii omapärasel viisil — peaaegu nagu mees mehega, tema oma aianurgas, ühel tekil, kus tuul peale ei käinud.

»On vist viimane aeg nüüd minema hakata», ütles ta lõpuks. »Mind pole niikuinii enam ammugi kellelegi tarvis. Tööd ma enam ei saa tehtud, pere-meheameti andsin ka ammu pojale, ja nüüd on juba pojapoeg täismees ja perekonnainimene. Ainult meie, vanad, ei jõua küllalt kiiresti eest ära.»

Selle rahuliku alistumise jutu all tuikas pisut torisevat kibedust, nagu see vanadusele paratamatult omane.

»Ei, Mihkel, meiesuguseid vanu on noortel alati tarvis», vaidles praost vastu. Ta mõtles sealjuures paratamatult oma pojale, kes oli surnud noorelt, kuigi juba hallide juustega. »Jumala silmis ei ole ükski varblane katusel üleliigne.»

Vanamees vaatas aida poole, nagu tahaks ta neid varblasi sealt katuselt otsida. Ja ta jutulõng hargnes jälle mujale.

»Ega meie nõugi pole enam midagi väärt. Ütlesin kevade, et aida katus tahaks parandada. Aga nemad: mis sest enam parandada, uue aida palgid on juba välja veetud . . . No kust mina seda tean. Oli ikka minu teada vana hea kõva ait — ise ehitasin, kui talu isa käest üle võtsin, oli mu esimene suurem töö. Ise raiusin kõik palgid — kuupäevade ja tuule järele. On veel praegugi kõvad et kõlisevad . . .»

Siis ta jäi esmakordselt vait, nähtavasti mattis jälle korraks hinge. Pruun, läikiv päevakoer oli roninud vanamehe kaele, ja kui see seda märkas, tõstis ta käe üsna näo juure ja vaatas loomakest tükk aega otse lapseliku uudishimuga silmades. Praost teadis, kui vähe hoolisid putukatest või lillekestest need tublid, mõistlikud taadid, kes kunagi ei võta mulda

pihku armastusest maa vastu, vaid ainult selleks, et näha, kas see on küps külviks. Ja nüüd võis küll näha, et pööre oli üsna lähedal, võib-olla tundis seda väike loomake samuti, et suur inimene jälle jõudis temale lähemale. Aeg oli täis saamas. Ja midagi ei jää järele kuigi kauaks, igavikust rääkimata, ei midagi, mis ta enese arvates oli küllalt hästi teinud, et sellest peaks jätkuma isa eaks ja poja põlveks . . .

See oli aeg, mil Jumala öelda jäid viimased sõnad. Ja praost avas oma nahkse, kulunud kohvri, võttis sealt Raamatu ja armulauariistad . . .

Aga perenaine ei maldanud nii kaua ära olla, kuni kõik oleks olnud lõpetatud. Ta tuli tagasi veel enne, kui praost oli «aamen» öelnud, ja vaevalt oli see suu sulgenud, kui perenaine juba hakkas arutama, kuidas nüüd saaks hobust praosti tagasiviimiseks.

»Tasa« ütles praost, ja näitas peaga vanaperemehe poole, kes oli viimaks väsinud ja magama jäänud, nagu oleks jumalasõna olnud rahustav hällilaul. Või kes teab, oli see ehk verre jäänud pärandus kaugest minevikust, mil kuue päeva väsimus seitsmendal päeval jumalakojas kõige magusama une silmi tõi. »Me peame ta pea varju seadma, et päike kurja ei teeks.«

»Salmel« kippus perenaine jälle hõikama, kuid tal poleks tarvitsenud seda teha, sest kuue-seitsmeaastane inimene seisis otse ta selja taga ja vaatas kõike pealt väga elutarga ilmega. Ta ei kippunud sugugi sõrme suhu pistma, nagu rumalad lapsed teevad, kui mingi asi neile peamuret teeb, vaid seisis harkisjalu, käed selja taga, nagu inimene kunagi. Ja vanaema kutse peale taipas ta kohe, mis teha tuleb, pani käed tekinurga külge, ning ühisel jõul vedasid nad vanaisa veidi kõrvale, et päike ta pähe kinni ei hakkaks.

»Kas Salme oleks nii hea laps, ja kui perenaine lubab, tuleks minule teejuhiks heinamaale«, ütles praost. »Sealt on minu mäletamise järgi otsetee, vana Viliküla rahva kirikutee.«

»Kuidas praostihärra nüüd läheb nii — ilma söömata . . .«

Ja et perenaiselgi oleks oma rõõm ja rahuldus, praost nõustus natuke piima-leiba võtma. Selleks ta pidi küll tuppa astuma, kus lõi vastu jahe ja veidi sumbunud õhk, kuigi aknad olid kogu aeg lahti. Siin toas, mille seinad olid veel valgeks lubjatud, ja kus aega näitas suur kell aeglaselt toksiva moega, oli ometi akna all laual moodne raadioaparaat ja selle juures seinal kalendri kõrval mingi üleslöödud naise pilt, keda praost oli näinud ka Inge juures, ja sellepärast teadis, et see oli üks suuri filmitähti. Nojah, tsivilisatsioon pidi olema jõudnud otsaga ka Alt-Mihklile, teisiti polnud võimalik. Perenaine küll, lahkuma vanaperemehe minia, kes isegi aja jooksul vanaemaks ja vanaks saanud, näis olevat sellest peaaegu puudutamata. Ta oli selleks liiga palju pidanud tegelema elu endaga, kui et ta veel oleks

saanud aega »progresseeruda», nagu oleks öelnud suur »T.». Kui on valuga ilmale toodud üksteist last ja nendest viis jälle mitte vähema valuga surnuaiale kantud, ühe haud hoopis teadmatuks jäänud, kusjuures elavategi pärast on hiljem oma valud kantud, siis ei jõuta palju koduvärvast kaugemale — kirikumäelegi mitte, muust rääkimata. Tuli muretseda ju mitte ainult iga lapse ja lapselapse, vaid ka iga lehmavasika ja seapõrsa, iga kapsataimegi eest.

Praost istus ja võttis leiba, perenaine istus ta vastas, käed süles risti, aga mõtted kindlasti juba järgmise töö juures. Väike Salme seisis eemal, ikka käed seljal ja pilk asjalik-terane, kuna suud pidi hoolega talitsema, sest võõra juuresolekul ei olnud sünnis rääkida, kuigi oleks olnud seda ja teist väga olulist ütleda. Lahtise akna vahel sumises mesilane, kes all kasvavalt kingalillelt üles lennates oli veidi hämmeldunud ega näinud teadvat, kuhu minna. Ja seal eemal aida otsas puhkas vanaperemees Jumala rahus ja põõsa varjus, mille marjakobarad vastu päikest punakaks löid. Lõunarahu — keskpäeva vaikne tund . . . On suur seisak — seisab vaikselt mõttes kõik, mis oli, on, ja isegi see, mis tuleb.

Ja kõige eest tänades ning omakorda teenitud tänu vastu saades võttis praost oma reisikepi ja pruuni kohvri, et väikese teejuhi saatel tagasiteed alustada.

Juba karjatänavas kadus keeld teejuhi meelest, ja ta muutus üsna kiiresti jutukaks. Nüüd, kus ta oli võõraga kahekesi, ta polnud ju enam laps täiskasvanute juuresolekul, nüüd oli ta vähemalt teise täiskasvanu asetäitja. Ja teel läbi karjamaa sai praost täieliku pildi Alt-Mihkli majapidamisest, eriti karjast ja kõigi kariloomade iseloomuomadustest. Praost kuulas ta juttu pooleldi ühe kõrvaga, teisega püüdis tabada midagi muud — karjakellasid, linnulaulu. Aga kõik oli vaikne, tõenäoliselt olid karjakellad kadunud juba aastaid tagasi traataedade tõttu ja linnulaul vaikinud kevade lõppedes.

Ah jaa, ta oli peaaegu unustanud, tal oli ju midagi taskus teejuhi jaoks.

Väike vananimene vaatas kompekituutut nagu umbusaldavalt, võttis ta siis oma väikese käega ja parema võimaluse puudumisel surus vastu rindu. Ta unustus tänada, ütles selleasemel veidi liigagi halvustavalt: »Oh, va vekid, need rikuvad hambad ära.» Ja et ometi mingil kombel oma tänu-meelt üles näidata, ütles ta kohe sellepeale: »Kas te ussi kardate? Vaadake ette, siin kaevu juures on teisi järjest, siin sai Esmik ka nõelata . . . Aga see, et uss läheb lehma nisast piima imema, see on muidu vanarahva tühi jutt.»

Siin oligi juba heinamaaed, vana tubli püstaed, ja tee kohal korralik ülekäigukoht, nagu neid vanasti sageli metsateedel võis leida. Alt-Mihkli

vanaperemees oli selle kord teinud, et kirikulised aeda maha ei tallaks, sest ega käimist ei saanud keelata. Nüüd oli kõver maantee kergem ja hõlpsam tee, kui sõideti jalgrattal ja enamasti mitte kiriku.

Heinalised polnud veel lõunale jäänud, nad lõpetasid parajasti kuhjategemist. Peremees oli juba oma abilise kuhja otsast maha saatnud, tegi selle viimase ja tähtsaima töö üksipäini. Oli hea seegi, et nad tegid veel kuhja heinamaa iluks, kui nüüd muidu enamasti veeti heinad inetusse küüni, mis oma sindlikatusega oli väärt seisma traataedade kõrval. Aga siingi segas üldilmet lillalise kleidiga naisterahvas, kes istus eemal põõsa all, kandis päikesepille, ja linnasuvitaja ükskõikse ja loiu ilmega ajas kaseoksakesega kärbseid paljastelt säärtelt eemale.

Nojah, see oli Hilda, kapteniproua, ja see oli arusaadav, et ta ei võinud heinahangu kätte võtta, mitte niipalju oma seisuse kui seisukorra tõttu. Ega siingi saanud kedagi seepärast süüdistada, see oli lihtsalt nii ja sellest oli natuke kahju, muud midagi.

»Vanataat jäi põõsaste alla põõnutama», hüüdis Salme kõigile teadmiseks, veel enne kui teised kõnekaugusele jõudsid. Siis aga taipas, et see oli olnud sündmatu, läks näost punaseks ja päästis ennast eemale põõsaste vahele.

Aga mis oli neil täiskasvanuilgi paremat rääkida, kuigi nad oma sõnad paremini seadsid. Jah, praost oli tulnud jala ja kavatses ka jala tagasi minna. Ei, see polnud üldse kõneväärt... Vanaperemehe päevi teadis ainult Jumal, võis elada veel kaua, võib-olla aga ka üsna vähe... Siia maani on pidanud head heinailma, aga nüüd oleks natuke vihma juba õnnistuseks, kui mitte muule, siis kartulile.

Ilmast, ja tervisest — ja millest veel?... Need inimesed siin elasid, mõtlesid ja rääkisid kitsas koduringis, sest isegi nende põud või vihmasadu oli ainult Alt-Mihkli põud ja vihmasadu. Ja polnud seejuures vahet noorel või vanal — vanaperemehe jutt ja mõttekäik oli liikunud samas ringis kui kuueaastase jutuka ja mõistliku inimese oma, keda ainult rumalad täiskasvanud ei tahtnud endasarnaseks tunnistada. Siin on sinu vana maailm, praost Tammik, sinu viiekümne aasta kestel hoitud ja haritud viinamägi, siin peata ja puhka veel enne, kui oma vöö lõplikult vööle kinnitad!

Aga ometi, ka siin mitte. Linnaprouast tütar, kes siin suvitab, on juba tükkis teisest maailmast, eriti kui meele tuleb tema mehe ülinoodne elukutse. Ei päästa asja isegi see, et Hilda on jäänud nii jutult kui olemuselt üsna lihtsaks külatüdrukaks kooliskäimisele ja abielule vaatamata, ja et ainult tema tervis praegu ei luba teda hanguvarrest kinni võtta. Ja seal on Madis, kõige noorem neist üheteistkümnest, kooli ja maailma poolt juba niipalju rikutud, et siinsamas tunneb kahetsust, kuna ei pääsenud

täna ajalehte tooma ega raadiot kuulama. Mis ta õieti ootab sealt keset suvist seisuaega? Muidugi — spordivõistlused ja muu säärane kraam, ja mis muu võikski teda ta kuueteistkümnene eluaasta juures huvitada.

«Aga kuhi on valmis, kaunivormiline ja ühtlane, vilunud meistri kätetöö. Kui kord minu aeg on minna, kes siis küll veel kuhja teeb», ohkab peremees pooliti naljatoonis. Aga noorperemees nagu ootaks seda märkust, et kohe tulla oma plaanidega, kuidas seegi metsamaa lagedaks laastata ja kultuurhein peale külvata — mis kasvaks rinnuni, ja mida ei saaks kuhja panna, sest kuhjade jaoks poleks heinamaal ruumi.

See on selge naljajutt, õigemini siiski tõsijutt väikeste liialdustega. See on selleks, et oleks süües hea tuju. Ja selle hea tuju pärast võtab praostihärra siin veel kord söömaajast osa, rohkem kindlasti selle hea tuju kui hapupiima, värsket leiva ja suitsuliha pärast. «Vanasti tehti ikka kaks tegu leiba heinaajaks ette valmis», ütleb noorperenaine selle halvustava tooniga, mida tarvitavad inimesed aegadest kõneldes, mida nad ise pole elanud.

«See oli tervisele kasulikum», ütleb praost.

«Jah, vaadake, kui vanaks sel ajal inimesed elavad», täiendab peremees. «Meie vanaisagi on juba üheksakümmend kaks, ja tal on kõik hambad suus.»

«Ega noored inimesed ei saa siis vanadest mööda elada», ütleb noor Madis ninatargalt. «Peab niikaua ootama, kuni nad vanaks saavad.»

«Meieaja inimesed ei saa enam keegi nii vanaks», ütleb vanaperenaine kindlalt.

«No oodake, mina võtan kätte ja elan saja-aastaseks», ähvardab Madis.

Nii see jutt keerleb asjade ümber, millest poleks õieti vaja rääkida, aga rääkida tuleb, kui on pealegi külaline, ja veel kui haruldane külaline. See ise aga tunneb keset söömaega äkki, et ta on väsinud. Mitte vana, vaid lihtsalt tänaseks väsinud. Ja kui pererahvas teeb väikese lõunauinaku siinsamas, et pärast veel mõni heinakaar kokku tõmmata, heidab ka praost siia tööinimeste hulka, samuti kui linnaprouast suvitaja. Ega neil palju aega pole puhata. Taevaserv on tõmbunud tumesiniseks, ja pealegi nähti juba üleile taeva noalaeva. Ainult praost on jäänud sügavasti magama, ta ei tea midagi sellest, et saadetakse Madis koju hobust valmis seadma tema tagasiviimiseks. Tal on sügav noore inimese uni ilma unenägudeta, pikad ja rahulikud hingetõmbed. Ja kuigi pilv Palunurme pool tõuseb ähvardavaks ja kaugelt kõminatki on kuulda, vähemalt on naabri küün lähedal.

«Las ta puhkab veel natuke», ütleb peremees ja sellega jääb.

Ning nõnda magabki praost Tammik siin Alt-Mihkli heinamaal sügavat ja kosutavat väsinud inimese und, magab nagu noor mees, ega hooli tõusvast pilvest või järjekordselt käest kaduvast päevast.

Kodumaale.

Eest ähvardab Ida — tagant lämmatab Lääs,
sul jälle on suletud edasipääs,
mu kodumaa.
Jäid taas alla ajaloo ratta.

Nüüd millega, millega haavu su katta?
Ah, enesesse kõik tuleb matta
sel ajal, mil valitseb teras ja vask,
käib vaimu ja vere aadrilask.

Üksainsam vaid tunnil on sinule käsk,
mu sünnimaa,
jää eneseks sa! Et vaevadest mustund silmiga
Unt Päeva kord jaksaksid seleta.

Lapsele.

Su päevad täis laule ja liblikaid
ja rõõmude kirevaid tiibu —
ei ükski nukrus, ei valumurd
su puhtale laubale liibu.
Veel sära ja naeru ja päikesemaid
loob pisike vulisev elu.
Pea kumendab päev, otsal muredekurd
ning vaikivad mängud ja letu.

Las varbad väikesed, las sääred kerged
nüüd kepselda!
Ei radu kitsaid, teid konarlisi
neil ekselda.
On pilveveered ja vikerkaared
su tantsuraad,
Ja muinasjutu kõik naerud-nutud
su kodumaad.

Muhu laulikut mälestades.

(Dr. Villem Ridala-Grünthal)

Seistes palgega vastu Läänemerd, näeme silmapiiril, mere ähmasel piirjoonel pisut kõrgemale kerkivat saart — Muhumaad. Vaadeldes toda saare-siluetti päikesepaistelise ilmaga märkame tolles mingit ergast meeleolulist joonekest — alles matka poolel teel eralduvad tollest juba puud, majad ja laeva randa jõudes inimenegi.

Nii võiks läheneda ka Muhumaa suurima lauliku Villem Ridala vaatlemisele.

Ta elutee on teda meist ikka kaugel hoidnud — ning meil pole temast peale üksikute ähmaselt mällu kangastunud luuletuste midagi jäänud. Alles nüüd, kui ta elu on saanud elulooks ja allakirjutanut juhulik võimetus läheneda sellele, näeme, kuivõrd loomingurikas on olnud Muhu lauliku luuleväli. Lähenedes ta eluloole, mis eemalt vaatajale sama halli merre uppuva joonekesena paistab nagu ta kodusaargi, me avastame selles »pesapõgeneja» elus suuremal määral koduarmastust, kui me seda oskame oodata.

Nii nagu luules, nii ka elus on Villem Ridala truuks jäänud oma kodusaarele. Ainult saatuse karm käsi tegi takistusi, et Muhu mulda tagasiihkav põrm pidi maetama Hietaniemi kalmistule. Nii võime siis seista juba kolmanda Noor-Eesti päevil esile kerkinud kirjaniku mälestuse ees: Jaan Oks, Anton Tammsaare ja Villem Ridala.

Pöides asub Ridala küla, kust Villemi vanemad asusid Muhu Luis-kama tallu. Ja Helsingi Katajanokal seisab karm graniitmaja, kus lõppes ta elutee. Nende kahe punkti vahel kulgeb risti-rästi üle mere luuletaja elu ja nende vahel sünnib ta looming.

Edumeelsed vanemad ei tohtinud oma lapsi hariduseta jätta, mistõttu majanduslikku kandepinda hankides siirduti Hellamaale poodi pidama. Isa Karl-Friedrich oli juba varemgi Ihumetsa Tornioisal kõrtsi pidanud. Ta teadis, milliseid võimalusi kauplemine andis. Ema Maria oli talutütar Mustla Kalda-Matsilt Saaremaalt. Hiljem teotsest isa laevamehena, et poegadele kooliraha teenida. Korra, kui laev kalalastiga Riia lahes hukkus, ujus isa kaldale, 20 kopikat taskus, kuid egas seepärast visa talumees poega koolitamata jätnud. Tehti laenu ja ehitati uued laevad. Ja Villem lõpetas Kuresaare gümnaasiumi 1905. aastal ning astus 20-aastase noormehena Helsingi ülikooli, kus õpib soome sugu keeli, soome kirjandust, rahvaluulet ja Põhjamaade ajalugu, saades siin fil. kand. kraadi a. 1909.

Ridala elu kõitub ikka rohkem ja rohkem Soomega, kuigi ta on 1910—1919 Tartus ENKS tütarlaste gümnaasiumi õpetajaks, õpetades eesti keelt ja kirjandust.

Siit peale jääb Ridala Helsingisse, kuhu algul siirdub Tartu ülikooli stipendiaadina ning hiljem asub tegevusse Helsingi ülikooli eesti keele lektorina.

Ta jääbki Helsingisse — selle üheks põhjuseks on 1922. a. sõlmitud abielu soomlase Ida Hokkasega. Ta sidemed kodumaaga ei muutu aga soome seltskonda ja ellu süvenedes sugugi loiumaks, vaid tugevnevad.

Oma rahvusliku hoiaku poolest on Villem Ridala tänapäeva Soomes viibivaile eestlastele kahtlemata üheks meeli ja mõtteid kõitvamaks kujuks. Nagu ta abikaasa, kes praegugi elab Katajanokal, väidab: pole läinud ühtki aastat, mil Ridala poleks oma kodupaika, Muhu saart külastanud. Kõik suved on veedetud seal — kogu perega. Seetõttu kõnelevadki kõik ta kolm poega: Esmo (1923), Vilmo (1925) ja Veljo (1928) sulaselget eesti keelt, kuigi neil on soomekeelne haridus. Vanem poegadest on praegu rindel ja tal pole eesti rahva saatus sugugi kaugem kui võitlus kodumaa eest.

»Kui me mõni suvi ka mujal Eestis elasime, Haapsalus näiteks, ei jätnud mees siiski Muhus käimata», kõneleb proua Ridala. Muhu kodus on iga perekonnaliige istutanud oma vahtra — seal on igal suvel aedvilja kasvatatud. Nad on igakordse reisu ajal külastanud Tallinna teatreid, milliste kunstilist taset kõrgelt hindasid. Tallinnas peatuti P. Olaku juures. »Laste esimesed teatrielamused on »Estoniast» — ei neid enne Soomes teatri viidud, kui seal olid juba oma »tuleproovid» teinud.» Ridala pere kuulus Eesti kodakondsusse, kuni Eesti vabariigi lõpul astusid Soome alamaiks.

Eestile saatuslikul suvel 1940 jäi Ridala kodumaalt eemale üsna juhuslikult. Ta abikaasa oli koolitööga seotud 15. juunini ning seejärel pidi algama Eestisse sõit. Sõidukorraldused võtsid paar päeva aega, siis juba sai siin teatavaks Leedu saatus, mis mõni päev hiljem Eestilegi osaks sai. Valuga südames pidi Muhu laulik jälgima sündmusi, mis kodumaad ja kodusaart tabasid. Ta on lasknud ikka raadio kinni käänata, et mitte seda kuulda . . .

Ridala viimaste aastate looming on rohkem teaduslikku laadi. Ta doktoriväitekiri »Itämerensuomalaisten kielten yksikön nominatiivi objektin edustajana aktiivin yhteydessä». See on 70 aasta järel suurem töö lauseõpetuse alal, mis Soome ülikooli juures tehtud. Väitekirja esimene pool, mis üle 300 lehekülje, on trükkis avaldatud.

Viimastest suurematel töödel on mainitav »Kalevala» eestikeelne tõlge. See valmis enne sõja algust ja ootab praegu Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis avaldamise võimalusi.

Enne »Kalevala» tõlke valmistamist on Ridala kirjutanud pikema poeemi »Püha Rist» rahvaluule vormis. Poeem käsitleb Jeesuse elu. See töö on olnud »Kalevala» tõlke ettevalmistus.

Vaadeldes Ridala varasemat ilukirjanduslikku loomingut, mis algab »Villem Grünthali lauludega», kulgeb üle »Kaugete randade», »Tuules ja tormis», poeemi »Sinise kari» kaudu »Meretõveni», saame annuse väärtuslikku luulet, milleta eesti kirjandus oleks kahtlemata vaesem. Siia lisanduvad veel lugulaulud »Ungru krahv ehk Näckmansgrund», »Merineitsi»,

»Saarnak» ning »Toomas ja Mai». Ta on ka oma matkakirjades »Ringi mööda kodumaad» andnud meeleolukaid pilte Eesti loodusest. Ilukirjanduslikule loomingule lisandub hulk teaduslikke raamatuid, peaasjas »Eesti kirjanduse ajaloo».

Oma luule pärisosas on jäänud Ridala igatsejaks kaugete randade lau-likuks. Tema luules elab albatross, kes laiutab oma tiibu üle madalate kadakaste neemede, üle Muhu väinade ja skääride. Ta annab oma luules kõige lähedamalt edasi Eesti loodust isikupärases sõnamaalingus, mille mõistmine tihti laiimatele hulkadele raske.

Ridala surma puhul lausub soomlane M. Airila oma kirjutuses Ridala üle üllatunult, et nii tähelepandav luuletaja, kelle meheiga on möödunud pealegi Soome kamaral, on siin peagu tähele panemata jäänud. Tunneme kaasa M. Airilale, sest tõsi on: Kes küll teine meist oleks nii palju võime- line soome keele ja kultuuri levitamisel kaasa aitama teiste rahvaste juures, kui dr. Villem Grünthal-Ridala seda on teinud.

Oma teadusliku doktorikraadi saavutus V. Grünthal-Ridala 24. mail 1941 eelmainitud väitekirjaga. Salakaval haigus, maovähk, oli aga ta organismis aimamatuid edusamme teinud ning sama aasta sügisel haigestus luuletaja järsku. Eesti traagiline saatus ei jätnud oma mõju avaldamata — ning nii murdus veel pealtnäha reibas ja terve mees oktoobris. Ta suri 16. jaanuaril 1942 pärast paarinädalalist viibimist haiglas. Kodu- randa igatsev rahutu elu leidis rahu Hietaniemi kalmistul, kaugel kodus- saarest ja perekonna matusepaigast, kuhu ta nii väga tagasi igatses.

Tugev rusikas.

1

Langev lumi tihendas halli hommikust hämarust. Selle helbed pude-nesid mööda veel valgustatud akendest ja langesid siis tuhmudes vana-linna kitsaile tänavaile, otsekui valgega vooderatud hauapõhja.

»Peaks vist lund maha pühkima», mõtles Aleksander Paas, vaadates välja oma poe aknast, mille simsile oli kogunenud ähmjat varju heitev pehme vall.

Seest tundus juba, nagu oleks see võinud isegi kahjustada vaadet vitrii-nile, millel otsekui külmetades lebasid vanad pronkstaldrikud, portselanist vaasid, kujukesed ning paar pisemat maali.

Kuid puhtast mugavusest ta ei liigutanud end veel. Alles äsja oli ta avanud poeüksed ja lükanud akna eest kõrvale krigiseva raudvõre. Oli üsna varajane ning võis veel vaadata ja oodata, kuna kauplus siin polnud mingi tavaline müügikoht, kuhu inimesed otse avamise järel oma häda-vajalisi oste sooritama tormasid.

Harilikult ikka valitses siin hommikupoolikul täielik vaikus ja pikliku poeruumi sügavuses levis tuhm hämarus, kuna ei tasunud süüdata laetule-sid ning ainsast aknaavast tänava poole oli pisut vähe. Alles vilunud silm võis selles seletada neid sadasid vanu esemeid, mis riiulitel, vitriinides, laes ja seintel puhkasid, kuna õhus hõljus hallitanud vase, tina, pronksi ja tolmu mõrkjas hõng. Seda levitasid loendamatud vanad metallesemed — kullatud, hõbetatud ja pronksivärvilised küünlajalad, kandelaabrid ja lühtrid, mitmeis suurustes ja mustrites taldrikud ja kausikesed, kannud ja kujud, alates pisikesest sõrmeotsasuurusest pronks-sfinksist kuni tinast hiigelvaagnani. Nende kõrval mõjusid haistmismeelele palju rahulikumalt portselanesemed — tassid ja taldrikud — tihti valged kui lumi, või vanadusest kolletanud ja kulunud mustritega, põhjade all kuulsate firmade tunnusmärgid. Need valendasid hämarusest heledamaina vastu, otsekui

kutsudes vitriinide ette, kuhu nad olid peidetud. Aga neid lebas ka mööbliesemetel — väikestel punasest puust kaardilaudadel, vanadel toolidel ja hämarusest kerkivail peegliakustel.

Ainsa elava olevusena kogu ruumis mõjus vana inglise seinakell, mis ulatus maast laeni ja mille pendli kõikumisega pudenes ta klaaskapist rahulikke ja väarikaid naksatusi. Kui saabusid täis- või pooltunnid, siis helises kogu ruum ta löökidest, nagu oleksid kaasa hakanud laulma ka kõik need lühtrid, mis rippusid lae all ja ootasid valgusvihku, mis neid kord ometi särama paneks.

Üksi olles kõndis Aleksander Paas siin tasa ja peaaegu kikivarbail, nagu poleks temagi tahtnud häirida esemeid, millest mõned siin olid püsinud juba mitukümmend aastat. Harilikult seisis ta neil jõudemomentidel külgemisest seinast ulatava ahju kõrval, kust pilk parajasti ulatus läbi vitriinakna seirama tänaval liikuvaid inimesi. Ahi, millele ta nõnda toetus, oli vanaaegne, stiilikas töö, kuskilt mõisast ostetud ja siin jälle üles laotud. Teda võis isegi kütta, kuid ta kallist hinda silmas pidades tehti seda väga harva. Kuna paekivist põrandaga poes muud küttekollet polnud, siis valitses siin alatine külmus ja rõskus. Ent seda ei pannud tähele siia kuhjatud esemed ega ka nende peremees.

Viimane oli oma elukutse mõjul õppinud askeesi ja loobumist, nagu see omane kõigile kogujaile. Kuid ta oli õppinud ka inimestetundmist, sest siin kaupluses ei tulnud tegelda mitte üksi müümise, vaid ka ostmisega. Inimeste ja asjade saatused olid aga seotud ja, õppides tundma viimaseid, tuli seda paratamatult teha ka esimeste suhtes. See küündis isegi nii kaugele, et juba läbi vitriinakna, tänavale, võis teha omi järeldusi.

»See tuleb sisse ...» välgatas tal iseenesest läbi pea, kui lumesajust ilmus nähtavale üleslöödud kraega kerges palitus kogu, peatudes akna all ja jäädes nagu nõutuna seisatama.

Juba välise tegumoe järgi kandis iga inimene endas kindlaid, aimatavaid asjaolusid. Aleksander Paas oli oma aknast näinud tuhandeid möödatornavaid inimesi, kellel paistis olevat kole kiire, kuid kes tema vitriinini jõudes järsku nagu üllatunult peatusid ja siis ammuli silmi aknale pandud esemeid vahtima jäid. Neist polnud enamuses kunagi sissetulijat. Need olid tuhandeina maailmas elavad inimesed, kes seal õiendasid ja sekeldasid, küsimata, milleks või kuidas. Kui sellised juhtusid mööda jooksmata tema, Aleksander Pae, kaupluse aknast, jäid nad sageli üllatunult peatuma: vaat, milliseid asju oli olemas! Kuid ennekui üllatuja silmad said korralikult ühel või teisel esemel peatudagi, näis vaatleja ajudesse kerkivat hoopis mõni muu mõte – meenus mõni söögimaja või kingakauplus ning endisse kiirusesse tagasi nõksatudes jooksid sellised jälle minema. Neid, kes

tõeliselt huvitused ilusatest asjadest, kellele rõõmu pakkus esemete minevik ja ajalugu, oli sadade hulgas ainult väheseid. Ning neid võis kohe väliseltki tunda.

Ent seekordne vaatleja akna ees ei olnud üks ega teine. Seda võis märgata juba ta rahutuist silmadest, milledega ta vahtis akent seda nägemata, nii nagu vahitakse taevasse või vette. Sealjuures oli ta käed surunud küljetaskuisesse ja väristas tasakesi õlgu.

»Tahab vist midagi müüa . . .» mõtles Aleksander Paas. See arvamine oli kooskõlas ka ta kauaaegsete kogemustega, et hommikupoolikul käisid poes müüjad, õhtupoolikul aga ostjad.

Ta muigas endamisi, nagu meelitatud ennustaja, kui hetk hiljem mees akna alt otsustava liigutusega ukse juurde siirdus ja selle avas.

Tuliija jäi läve alla kulutatud lohu kohale veelkord nagu kaheldes seisma. Ta silmad puurisid pisut ehmunult poe sügavusse, kuni leidsid ahju kõrvalt valgejuukselise vana mehe. Tere tuli sellepeale juba nagu paratamatu sammu järele, millelt enam tagasipöördumist pole.

Aleksander Paas nihutas end väikese punase vitriini taha, mis kujutas müügieletti. Külgeharjunud liigutusega haaras ta letiklaasilt luubi, tõugates samal ajal pisut kõrvale happeklaasikesi, millega prooviti väärismetallide ehtsust. Madalale tõmmatud ripplamp heitis ähmjat valgust otse ta pealae kohal ja pani hõbedaselt särama ta hõredad hallid juuksekahtlud. Nende värv ühtus seljatagusesse tühemusse laotud ikoonilaudade metallilustustega, mis pärjana ümbritsesid kriiskavais värvides maalitud pühakuid.

Tuliija vahtis ainiti Aleksander Pae kõhna kondisesse näkku ja lausus lõpuks aeglaselt:

»Mul oleks midagi . . .»

». . . müüa?» lõpetas Aleksander Paas lakooniliselt. Ta oli aastate jooksul näinud palju igasuguseid inimesi, kes oma asju müüa pakkusid. Seal oli suuri kerekaid härrasmehi praalivate, räuskavate väljenditega, kes kõnelesid kõigepealt oma maailmatu-suurtest äridest ja ettevõtetest, tahtes jätta muljet inimesena, kellest rahapuudus on veel väga kaugel ning kes nõudsid lõpuks tohutut hinda mõnest labasest ja stiilitust mööblitükist, andes samas poolmuidu käest mõne hinnalise ja kallid portselaneseme. Nende puhul võis juba esimesest hetkest oletada protesteeritud veksleid, mis ängistava silmusena tõusikliku äritseja kõri ümber olid viskunud, viies teda lõpuks abi otsima kunagi juhuslikult ja valikuta kokku ostetud vallasvara müügist. Sama teed oli tema juurde tulnud aga ka inimesi, kes ei teinud palju sõnu, kuid kelle silmis ja näoilmes peituv kibedus tahtmatult jutustas tuntud lugu sõbrale antud žiirast, milline usaldus nüüd kippus laostama aitaja enesegi elu.

Kuid veelgi hõlpsamini tundis Aleksander Paas üht teist asju müütavate inimeste liiki. Need olid petised ja sulid, taskuvargad ja näppajad. Kiiresti pilkuvad või kõõrdivaatavad silmad, rahutud, kuid salaja irvitavad huulenurgad ja räpased, eemaletõukavad käed reetsid neid. Kui sellise inimese taskust tuli nähtavale mõni hinnaline ese, siis küsis Aleksander Paas otsekohe müüja isikutunnistust. Tavaliselt teeseldi selle järel otsimist, olles aga juba teadlik, et lugu on läbi nähtud. Muidugi lõppes asi sellega, et müüja lubas koju jäänud isikutunnistusele järele minna ning lahkus eset kiiresti tasku pistes, enesel näol nurjumisest tingitud kibe irvitus.

Sel korral ei saanud Aleksander Paas oma ees seisvat meest kiire hinnanguga liigitada ühtegi temale tuttavasse liiki. Mees oli pisut üle keskea, ta riietus oli kehavõitu, kuid korralik, nagu hajameelse ilmega, vaba kahtlusi äratavaist jälgedest. Märkusele müügipakkumise kohta oli ta noogutanud, kuid siis jälle veelgi nagu kaheldes edasi vaikinud.

»Mis asi see siis oleks?» pidi Aleksander Paas teda uuesti ergutama, oodates ise, et nüüd nähtavale tuuakse mõni vanaaegne uur või portsigarr, millest harjumuse tõttu raske loobuda.

Kuid mees pühkis käega üle oma korralikult soetud juuste ja ütles:

»See on nimelt midagi mööblit . . .»

Aleksander Paasi kitsas hiirenägu tusanes. Ta vaatas nagu abi otsides enda ümber. Mööbel — see oli alati tülikas. Selle järelevaatamiseks tuli pood sulgeda, tihti kõmpida kuni teise linnaserva ning siis võis sageli eest leida koitanud rämpsus, mille eest pealegi nõuti astronoomilisi hindu. Kuid võõras kirjeldas nüüd ligemalt oma pakkumist:

»See on väike roosipuust lauake, rokokoo . . .»

Ta jäi aga uuesti peatuma, ning lisas siis pool kogeldes:

»Tahaksin . . . ta ära müüa, kuna ta . . . ei sobi meie muu mööbliga . . .»

Aleksander Paas jäi mõtteisse. Paistis, et mees oli perekonnanimine. Muidu ta poleks tarvitanud väljendit »meie«. Enda täispuhumiseks tundus ta liig tagasihoidlikuna ja mõistlikuna. Ent sellised pisikesed lauakesed iseendast võisid teinekord olla väga ilusad ja väärtuslikud. Vaatamaminek tundus paratamatuna.

»Kas laud on üksik või kuulub mingi garnituuri juurde?» esitas ta küsimuse.

»On vist . . . kunagi . . . olnud garnituuris, nüüd aga üksik . . .» vastas võõras endiselt kobavas toonis.

»Kas toole ei kuulu juurde?» päritles Aleksander Paas edasi ja laskis endale üksikasjalisemalt kirjeldada lauda, millel ka enam toole ei pidanud olema. Ta oli pannud prillid ninale ja kuulatas teise seletusi, otsekui oleks

nende tagant võinud kirjeldatavat eset näha ilmsi ja tõeliselt. Ta parem käsi oli haaranud pliiatsi ja kriipseldas pakkimispaberi servale kõnealuse lauakese oletatavat mudelit. Seda vaadates võõras noogutas ja lausus:

»Jah, selline ta on ...»

»Halvasti küll ...» krimpsutas Aleksander Paas otsmikku. »Laud on üksik — see vähendab ta väärtust. Suurt temaga nüüd küll peale hakata pole ...» Kuid ta päritles siiski ligemalt võõra elukohta, selgitas, kas ligiduses leidub kärumehi ja sulges kassa, ajades selga vana, pudenenas karakulist kraega palitu.

»Noh, läheme siis vaatama ...» ütles ta võõrale pool torisedes.

Nad läksid piki lumesajust tänavat, võõras pisut rippuvate õlgadega ees ja Aleksander Paas järel, kepp käevangus. Veel minnes heitis ta seljataha pilgu, vaadates ukse ette tõmmatud raudvõrestikule, mille vahelt valendas silt märkusega: Olen tunni aja pärast tagasi. See sedelike oli tal letisahtlis alati valmis ja rippus uktsel iga ta äraoleku puhul.

Nad ronisid üles vanaaegseist kivitreppidest, mille astmed lumi oli teinud libedaks, ja pöördusid ühte hoovi suure halli kiriku kõrval, kus tornis tiirles roostetanud raudlipp õige kaugele minevikku vihjava aasta-arvuga. Teejuhina ees astuva mehe sammud olid muutunud aeglasiks, viivitades avas ta lagunenenud lingiga esikuukse ja hakkas siis kohmitsedes otsima taskust võtit.

Viimaks oli üks lahti ja mehed seisid köögis, mille külmal pliidil küikitas nõgine priimus väikese alumiiniumkastruliga. Õhus hõljus petrooleumi ja jahtunud kapsasupi hõngu.

»Palun siit läbi ... tahapoole ...» ütles võõras ja avas ukse edasi.

Paistis keskmise suurusega tuba. Akna all korralik kirjutuslaud, sellest edasi sirmiga eraldatud magamisknurk ja teisel pool, vastas, madal diivan pehmete toolidega. Nende keskel aga seisis pisike laud laineliste jalgadega, kaetud läikivast roosipuuvineerist ja kullatud metallornamentidega, otseku edev maipõrnikas kilpkonna pesas.

Ennekui kaaslane midagi sai lausuda, astus Aleksander Paas laua juurde, silitas käega üle serva, millest tükk oli murdunud ja hiljem külge liimitud, ilma et haava jälgi oleks suudetud õieti parandada, ning lausus:

»Siin ta ongi ...»

Teisel jäi üle ainult noogutada.

Oli tõsi, et see tõusiklik, ajaloolist stiili imiteeriv ese siia ühetoalisse, poolkehviklikku korterisse kuidagi ei sobinud. Ainuski asi polnud siin temaga hingesugulane.

Aleksander Paas vaatas pisut halvustavalt ta murdunud serva, säravaid

jalaköverikke ja lausus sõrmega ta plaadile koputades, vastupidi oma tavalisele kombele, enne hinnast kõnelda:

»Jah, ma ostan ta ...»

2

Ta oli selle eseme kohe tundnud.

See oli olnud mõne aasta eest, ühel õhtueelsel tunnil. Oli samuti langenud esimene värske lumi ja teinud tänavad valgeks, nii et sellest kiirgas kerget helendust läbi akendegi.

Päev oli poes olnud vaikne ja tundus, et see nõnda lõppeski, sest vana sekunditki eksimatu inglane seinal näitas, et vaid kümmekond minutit oli veel poe sulgemiseni aega. Ametist tulevad inimesed väljas ruttasid küll, kuid mitte siia. Enamik nendest valgus kõrvalasuvasse toiduainete-kaupluse, mõned isegi maiustuste ja lilleäridesse, kuid Aleksander Paasi antiikesemed näisid olevat täiesti väljaspool seda päeva. Peremees pidi isegi äri sulgemise eel igavusest haigutama, sest kassaraamat oli paari sekundiga korras — sellest ei saanud mingit aega kõitvat tegevust.

Kuid just siis, kui Aleksander Paas kassaraamatu pulti peitis ja prillid ninalt kokku pani selle poolnärvilise otsusega, et poodi võib ka mõni minut enne normaalset aega sulgeda, avati väljastpoolt uks. Päevase vaikuse järel oli ukse avamise heli järsk ja kile, nii et tundus, nagu oleks sellest esemedki riuleil, laes ja vitriinides võpatunud. Tõeliselt avatigi uks tavalisest suurema hooga ning poodi astus hallis poolkasukas punetavate põskedega mees, kellel olid järsud liigutused ja tugevad sammud.

Aleksander Paas tõstis üllatunult pea, sest võõras oli selles äris küllaltki haruldaseks külaliseks: tema huvid liikusid hoopis teistel radadel. See oli nimelt Jaak Kobrason, pealinna tuntumaid puukaupmehi, kellelt temagi oma vähese puutarviduse siiani oli katnud. Nad tundsid üksteist mõnevõrra, nii nagu ärimehed omavahel, isegi siis, kui ei teotseta just päris ligidaste artiklitega.

Praegu oli Kobrasonil peas uljalt viltu tõugatud kallis karusnahkne torumüts. Seda maha võtmata ulatas ta teretuseks oma laia kämbla, mis igapidi reetis kunagist lihtsat metsatöölis. Ka ta näojooned olid veel laiad ja punetavad, kaldudes aga juba lihavusse, mis ikka enam ja enam hakkas välja suruma siiani tervet ja värsket jume. Ta vaatas nagu võõrastades üleõla vitriini hämaruses valendavaid portselankujukesi ja ütles siis lõõpival toonil:

»Me nagu ärimehed — teeme sedapuhku ka üks äri!»

»Milles see siis seisaks?» küsis Aleksander Paas tagasihoidlikult, nihu-

tades ripplambi sedavõrd kõrgemale, et selle valgusring haaras nüüd ka võõrast.

»Tõin teile ühe saalitäie mööblit — mul hobune siinsamas kõrval kangiall kõige kraamiga ootamas!» seletas Kobrason lõõgivalmilt.

Kuid Aleksander Paas tegi kokkunud liigutuse ja vaatas isegi abiotsivalt oma antiikasjade seas ringi. Tal polnud mingeid illusioone puukaupmehe mööbli suhtes.

»Ma ei osta enam mingit mööblit . . .» ütles ta tõrjuvalt.

»Noh, kui ei osta — võtke komisjonile. Saate 15 % müügist. Ma tahaks nimelt sellest komplektist lahti saada ja uut osta. Enne peab aga saali ruumi tegema . . .» pressis puukaupmees, nõjatudes vitriiniraamile, nii et selle liistud naksusid.

»Mis mööbel see niisugune on?» urises Aleksander Paas lõpuks.

Puukaupmehe nägu tõmbus irvitusele, nagu oleks teda kuidagiviisi haavatud.

»See on minu naise ostetud», ütles ta, »ning mu naine on — kunstiajaloolane. Kui te mu enda maitset ei usu . . . Tõesti hea ja kallis komplekt, roosipuust ja rokokoo. Aga ma võin ta ju otsekohe näha tuua . . .»

Veel enne kui Aleksander Paas sai keelata, oli innukas ja pealekäiv mees ust lahti jättes väljunud. Tänavalt hoovas lume valemust ja möödakihutavate voorimeeste kuljuste kõrinaid. See mõjus rahustavalt ja suigutavalt, kuid kohe hakkas selle sekka kuuluma puukaupmehe kolisevaid samme. Ta tuli ähkides poodi ja aetas vitriini ette paepõrandale kaks tooli.

Viivitades võttis Aleksander Paas ühe toolidest ja tõstis selle letile, säravasse elektrivalgusse, nagu mõne proovitava ehteasja. Tool oli väike ning kerge ja ei võinud midagi teha letivitriini paksule klaasile. Silitades käega ta lainelisi jalgu, pigistas Aleksander Paas silmad kinni, nagu oleks nautinud mõnd uut sorti sigaretti. Ta kobavad sõrmed tundsid otsekohe, et mudel, mille järgi ese oli valmistatud, oli õlnud ehtne. See ei saanud olla mingi ammu algstiilist kõrvale kaldunud, jämedaks ja tooreks muutunud imiteering, nagu neid sadade ja tuhandete kaupa ringi liikus, vaid selle mõõdud pidid pärinema stiili tõelistest kodupaikadest. Võib-olla oli mõni hoolas meistermees ringi liikunud kunagistes ajaloost kuulsates saalides, seal oma visandid teinud ja need lõpuks uude loomingusse vorminud. Ese oligi hoolsalt välja töötatud. Ta roosivineerist kate oli veatu ja puhas, särades tulevalgel, ning kobrutavad kuldilustused jalakäändudel ja seljatoel toretsesid sama puhtaina. Iste oli kaetud heleda, triibulise siidiga ning nõnda oli kogumulje kõvasti tõusiklik, vaatamata vormide suursugususele. Kuid asjatult ei valmistatud tänapäeval nii kalleid asju peamiselt puukaupmeeste tarvis.

Kui Aleksander Paas lõpetas tooli vaatluse ja prillid taas laubale lükkas, nägi ta Kobrasoni enda kõrval higist pärlemdava otsmikuga ja kergelt hingeldavana. Mehe näol oli võidurõõmus ja pisut pilkav naeratus, otsekui oleks kogu ta olemus tahtnud ütelda: noh, näete nüüd . . . Nagu Aleksander Paas märkas, oli ta vahepeal kogu mööbli kauplusesse kandnud ning see oli nüüd asetatud riburada ainsale vabale paigale kesk poodi, nii et seal polnud enam peremehelegi liikumiseks ruumi. Kokku kuulus garnituuri kümme väikest tooli, kaks leentooli, üks suurem laud, sohva ja väike kaardilaud, nagu särav sitikas. Puukaupmees oma hiiglasliku koguga oli isegi sohva nagu väikese lapse süles sisse kandnud.

Aleksander Paas ronis urisedes uute esemete vahel ja silmitses neid ükshaaval. Ta pidi tunnistama, et kõik oli veatu ja kogu garnituur ise peaagu uus või vähemalt hästi hoitud. Ka mööbliriie ei näidanud märdumise ega kulumise märke. Sellest järeldusi tehes pidi puukaupmehe majas vähemalt perenaine hea olema.

Kuid siis tuli hinnaküsimus, millega mööblit müügile lasta. Nagu Aleksander Paas oli kartnud, nimetas puukaupmees silmi pilgutamata summa, mis hüppas üle kõigi normaalsete piiride.

»See garnituur maksab uuelts täpselt kolm tuhat viisada krooni . . .» lausus Aleksander Paas sellele kuivalts, vähendades müügilepakkuja poolts nimetatud summa ühel hoobil paari tuhande krooni võrra.

Hetkeks jäi Kobrason tõsiseks, ta suur, sinist õuna meenutav lõug tõmbus kipra ning ruumi sigines vaikus. Vanad asjad riieleil ja vitriinides lebasid elutuina, niisama kõssutasid meeste jalgade ees heledad siidiga kaetud toolid. Siis hakkas Kobrason nuruvalt kõnelema:

»Noh, hea küll, ütleme, et mööbel maksabki uuelts pisut vähem. Kuid niisuguse väärtusliku mööbli puhul peab ju tunnistama, et ükski komplekt pole teisega kunagi täpselt sarnane — ega see mõni standardkaup pole. Ja oleks ju teiegi huvides asja võimalikult kallilt müüa, teie kasusumma tuleks sedavõrd suurem. Proovida võiksime ikka. Kui keegi selle eest ei osta, alles siis alandame hindu. Võib-olla mõnele meeldib veel rohkemgi maksta . . .»

Aleksander Paas tundis end järsku väsinuna selle pealetikkuva mehega vaidlemiseks ning ta lausus:

»Jätame täna hinnaküsimuse lahtiseks. Tulge homme hommikul uuesti, siis meil aega selle üle pikemalt kõnelda. Praegu on mul kiire — poe sulgemise aeg juba läbi ja omnibusele ka suur tung . . .» Ta elas linnaserva suvitusrajoonis ja mõtles nüüd vaid oma väikesele mugavale toakesele, kus õhtuti, pärast igavaid tunde külmas poes oli nii soe ja rahulik.

Kuid puukaupmeest näis see ettepanek otse hirmutavat. Ta käed hakkasid rahutult liikuma, sõrmed pigistasid lauaserva ning ta pressis:

»Noh, hea küll, teeme siis kolme tuhande viiesaja peale ära. Ma ei saa ometi iga päev hakata siia jooksmas. Kui täna juba siin olen, siis teeme kõik valmis — mis see kviitungi kirjutamine siis enam aega võtab.»

Aleksander Paas tundis vaistuliselt, kuidas kogu loos oli talle midagi vastumeelset ja vägivaldset. Ta otsis mõttes väljapääsuteed ja püüdis endamisi arvata, mis sundis puukaupmeest sellisele äri — oli siingi algava laostumise esimesi märke? Ja miks selline kiirus? Ta tahtis veelkord üritada ettepanekut asja homsele lükkamiseks, kui puukaupmees järsku kuuldavalt vanduma hakkas:

»Noh, kurat, ongi mokas ...!»

Aleksander Paas jälgis mehe uksele pööratud pilku ja nägi, kuidas parajasti äri klaasukse taha ilmus pikk, musta riietatud naise kuju. Tulija avas ukse ja astus poodi. Ta põsed olid kergelt tedretähised, näol pikkadest pettumustest piinatud ja ülesärritatud ilme. Ta liigutustes oli seda otsustavat ägedust, mis naise teeb kardetuks, ilma et ta suud pruugiks avadagi. Ta pigistas kaenla all läikivat mustast nahast ridiküllit, ning heitis põlastava pilgu keset poodi laotud roosipuust mööblile, äkki juhmit ja kangelt seisvale puukaupmehele ning lõpuks kogu ümbrusele. Siis astus ta paari otsustava sammuga ligemale, ta silmad tõmbusid teravaiks ja kitsaiks ning ta lausus ainiti Aleksander Paasile otsa vaadates, hääles põlglikult hävitav ja hukkamõistev toon:

»Ah, teie oletegi selle urka pidaja, kuhu salaja kodust äraveetud kraami kantakse?»

Aleksander Paas seisis seljaga vastu oma kallist, renessans-stiilis ahju, ta ees oli ristamisi võõras, siidkatttega sohva, selle taga vihane naine, ning tal polnud enam kuhugi taganeda. Ta oli otsekohe olukorda taibanud ning ta ei mõistnud muud teha, kui ainult prille ninalt võtta, neid sulgeda, uuesti avada ja tagasi ninale asetada. Kõik loos kandis mõnesti nähtud, inetuid perekonnatüli jooni, kui varakail inimestel näpud hakkavad põhja jõudma. Ta tundis endas järsku pahameelehoogu nii puukaupmehe, kuid veel enam tema ägeda naise vastu, kes nähtavasti julgemata midagi ütelda tõelisele süüdlasele tungis rumalalt kallale temale, võhivõõrale inimesele — just nagu mõne joomari omaksed, kes süüd näevad kõigepealt lakkekrantsi sõprades ja tuttavais. Ta oleks heameelega tahtnud neile mõlemaile ust näidata, kuid teda hoidis tagasi teadmine, et skandaal võis siis võtta hoopis laiemat ulatust: seda nägi juba asjaosaliste iseloomust.

Kuid ta ei saanudki midagi öelda, sest puukaupmees Kobrason astus

ise vahele ning ütles naise poole pöördudes etteheitvalt, paisutades oma kurja ja kõmisevat häält:

»Mis sa, Irene, plärad siin?! Mis sa õiendad ja kipud võõrastele kallale? Ja üldse: kes on sul kodust midagi salaja ära vedanud?»

»Sina», sähvas naine. »Tõid mu saaligarnituuri minu teadmata siia müügile — tahad rahaks teha . . . Ja nüüd ma pläran.»

»Kuidas see järsku sinu garnituur on?»

»Muidugi on. Ja ma ei loobu temast, olgu või näljasurm ees. Ma keelan ta müümise.»

»Vaat kus keelaja. Kas sina selle garnituuri oled ostnud? Kui mina su võtsin, olid sa paljas nagu õmblusnõel — oota eluaeg, et keegi üles korjaks.»

»Sa ise kinkisid selle mööbli mulle. Kui oleksin teadnud, missugune röövel sa oled, poleks ma sinusugusele hangedajale üldse tulnud . . .»

»Kinkisin . . . Aga kes maksis mööbli eest raha? Mina. Ja mina müün ta kah. Kirjutage, härra Paas, kviitung välja — ma annan ta 2.500 krooni eest . . .»

»Ei tohi, ei tohi», kriiskas nüüd naine ja haaras kahe käega nagu kaitstes ümber pisikese särava kaardilaua.

Mees nähes, et tema sõnadele antiikasjade kaupmehe poolt ei anta enam palju tähendust, pigistas huuled kõvasti kokku ja ligines naisele paari aeglase sammuga. Kui tal oleks käes olnud piits, oleks ta välimuselt meenutanud vihast talumeest, kes otsustanud nuhelda oma üleannetut hobust, kuna see ta võõraste ees häbisse jätnud.

»Lase laud lahti», sisistas ta.

»Ei lase», vastas naine, ajades oma kõhna kaela jonnakalt sirgu. Ta silmis ja näos oli ilmset kartust, kuid samas trotsivat viha, mis ei lubanud mingit järeleandmist. Ta vahtis nagu lummutult äkkvihast paisutatud silmadega mehele, kuid ei taganenud sammugi. Mees ligines ähvardava aeglusega, ta lõualuud olid nagu tangid kokku surutud. Ta vaatas ainiti naise kõhnadele, kondistele kätele, mis lauaserva külge olid klammerdunud, tõstis siis oma suure rusika ja löi sellega lauale otsekuu mingi päratu haamriga.

»Kurat», sisistas ta nüüd.

Kogu ümbrus vappus löögist. Puukaupmehe selja taga, vanal tume-punasel sekretäriil, mille üks jalg oli vildak, hakkasid tilisema laualühtrite kristallid, pekstes üksteise vastu nagu meeletud. Vastasseina vitriini hämaruses hakkas väike portselanist hiinlane irvitades pead kõlgutama, käed ristii rinnal. Ta vedrule ehitatud ülakeha noogutas end kordamisi kahele poole ja näis, nagu oleks ta iga kord ka oma vidusilmi pilgutanud.

Hoobi saanud kaardilauake ise hüppas ühe servaga kõrgele üles ning üks ta sakilisi, väljaulatuvaid servi murdus nagu kuiv koogitükk ja pudenes põrandale.

Alles nüüd laskis naine käed lahti.

»Mis, sa metsaline, lõhud», ütles ta ja ajas end sirgu.

Aleksander Paas oli ennegi näinud selletaolisi stseene ja nende puhul tavaliselt talitanud õige resoluutselt ja lihtsalt, heites tülitsejad ukse taha. Kuid seekord seisis ta nagu halvatult ega osanud midagi teha. Ta vahtis kordamööda tudisevale, nagu kahjurõõmust hüplevale hiinlasele vitriini klaasi taga ja suurele punase näoga mehele, kelle rusikas peitus jõud, mis üheainsa hoobiga murdis laua küljest tüki, nagu mingi pehastunud pala. Kui endal oleks veel nii tugev rusikas, tabas ta enda järsku mõttelt.

Kuid suur mees ise oli oma löögi mõju nähes taltunud. Ta seisis katki-löödud laua ees vaikides ja otseku kohkunult. Ta naine ruttas seda otsekohe kasutama.

»Võta ja vii mööbel välja tagasi», ütles ta mehele käskivalt ja kindlalt.

Kuid mees tõstis pea, vaatas altkulmu Aleksander Paasile ning urises:

»Võta ja vii ise, kui tahad», ning väljus kühmus turja ja raskete kolisevate sammudega.

Naine jäi hetkeks nõutult kesk kauplust seisma, kuid haaras siis otsustavalt kaks tooli kaenlasse. Tal näisid olevad sitked käed ja niisama sitke tahe ja hingki.

Oli paha vaadata, kuidas ta üksinda rabeles, mõrudate näojoontega naine, kiiresti vananev ja kõik illusioonid kaotanud — tüübiline varanduse pärast ja parema elu lootuses ebasobivasse abiellu astunud naisolend, kes siiski passiivselt ei alistu, vaid kes enda eest peab rasket ja otsustavat võitlust. Kuid Aleksander Paasil oli raske rutata teda ka abistama — mees oleks võinud seda tõlgitseda kui segamist tema perekonna-ellu ja tüliküsimuses liitumist naise poolele. Ta oli näinud sedagi, et tülitsevad pooled lõpuks omavahel leppisid ja kolmas, süütu, sai kannatada. Aga veelgi suurem oli ta soov saada oma vaiksest poest minema seda neetud mööblit, mille omandiõigus oli vaieldav ja mis juba esimesest pilgust peale nii tormikaid sekeldusi tekitas. Seepärast hakkas ta vaikides ja midagi lausumata mööbliesemeid ukse poole kandma, kus võõras naine need omakorda vastu võttis ja üle läve välja viis. Sohva oli suurem ja seda pidid nad kahekesi kandma. Nad tõstsid selle tänavale ja sealt kõrval asuva, hoovi viiva võlvi alla. Siin oli hunnikus muugi mööbel ja paar sammu edasi mustendas hobune. Kuuldus heinte kahinat ja looma rahulikke, naksuvaid puremishäälitsusi. Hobuse kõrval mustendas vastu valget lumist hoovipõhja pikk mehekogu. See seisis seal sõnatult, ainult läbi hä-

maruse paistis kirglikult hõõgav suitsuots, nagu mingi küllalt võimsat tuuletõmbust ootav tulesäde.

Lõpuks oli poes järel ainult väike katkine kaardilaud. Aleksander Paas silmitses ligemalt ta vigastusi ning tundis järsku kummalist hellust selle õrna olendi vastu. See laud pidi saama parandatud. Ta noppis üles mahakukkunud katkise serva, uuris selle murdumishaava ja nägi, et lauast oli irdunud ka paar säravat õhukest vineerikildu. Ta põlvitas põrandale ning leidis needki, korjates hoolikalt üles. Ka murdunud haava küljest löikas ta oma taskunoaga ripendavad vineeripalad lahti ning pakkis kõik ilusasti valgesse paberisse, kirjutades sellele lõpuks parima, teadaoleva parandustöökoja nime.

»Laske laud siin parandada», ütles ta pakikest naisele ulatades, »ütelge, et mina soovitasin . . .»

Naine pistis paki läikivasse ridiküllil ja naeratas virilalt. Tal oli ilmselt paha oma esialgse käitumise pärast ning ta tunnustaski seda, paludes vabandust. Ta ohkas, võttis lauakese kaenlasse, ning kadus poeukse klõmp-sudes tänava pimedusse.

Aleksander Paas tundis järsku suurt väsimust. Kiiresti kustutas ta kaupluse tuled, sulges õuele viiva ukse seestpoolt raudkangiga, proovis juba varem lukutatud kassasahtlit, napsutas vaateaknale põlema auto-maatselt kustuva õhtulambi ja väljus võtmekimpu käes hoides.

Lukutades ust väljastpoolt, hakkas kõrvalt hoovivärava võlvi alt kuul-duma kriiskavaid riiuhääli. Inimesed peatusid tänaval ning järsku kihutas kangialuse mustendavast suust hobune reeraudade kriiksudes. Tänavale jõudnult tõukas ree kõrval kõndiv mees koormasse laotud toolid ja lauad paari äkilise võttega maha ning hüppas ise püstijalu asemele. Ta keerutas uljalt ohjapärasid, ta torumüts oli viltu peas ja jopihõlmad lehvisid nagu mõnel muistsel jumalal, kes vihahoos ratsutab mööda pilvi. Hobune ree ees oli hea ning, tunda saanud ohjapärasid, hakkas see lausa lendama — õhukese lumekorra alt peksid kabjad tulesädemeid ja reeraudade taha jäid mustad viirud.

Üks tänavale heidetud toolidest oli kukkunud küliti lumehange. Selle suursuguseid jooni seal armetuina lebamas nähes oli Aleksander Paasil raske mööduda, kuid ta ei saanud ka peatuda. Ta teadis, et ümberringi seisatanud inimesed kõike juhtunut nagunii sidusid tema isikuga, millele juba ammu oli antud hangeldaja põlastav maine. Kuid mis sai tema parata, et pruugitud mööblil ja kunstiesemeil oli nii tormikas saatus ja et see nii tihedalt oli seotud inimsaatustega, et võis jääda mulje, nagu oleks kaubeldud otse inimeste enestega. Ei olnud sellepöolest vahet moodsail vabrikuis toodetud tõusiklikkudel mööblitükkidel ega nendel

vanadel, mis praegu hiirvaikseina kükitasid ta poe nurkades, kulumise märgid ammuageasil veinist ja viinadest plekitatud siid- ja plüüskatetel, koitamisaugud raamistikus.

Seda kõike meenutas ta veelkordse selgusega, kui hoovivärava võlvistikust möödudes hakkas järsku kõrvadesse naise summutatud nuuksumine. Kuid ta teadis, et inimeste ega ka asjade saatuse arengul ei olnud selliste tormikate stseenide järel veel lõpp. Inimesed ja asjad elasid edasi ka pärast murranguid, lõplikku lahendust ei tulnud kunagi — sellepöolest oli elu erinev näiteks kirjandusest.

Ta ei eksinud. Järgmisel päeval oli küll kangialune tühi ja üksi küljelikkunud tooli jälg lumehanges, kuid umbes kuu aja pärast tuli puukaupmees Kobrason uuesti mööblit müüma. Seekord oli tal selleks kaasas oma naise notariaalne volitus. Nagu ta seletas, minevat ta nüüd naisega lahku — naine olevatki juba ühe võõra mehe juurde kolinud. Varanduse suhtes lepitud enne omavahel kokku. Saalimööbel jäänud sedapuhku tema valdusse. Üksi tolle katkilöödud kaardilauakse nurunud naine endale. Ega sellest ometi mingit erilist kahju ole garnituuri terviklikkusele? Paigutatud ja katkine laud teiste hulgas ennem mõjuks üldmuljele ju kahjustavalt kui kasu tuues?

Aleksander Paas ei lausunud sõnagi, ta kõigutas ainult vaikides pead. Talle oli järsku selge, kui põhjalikult kõik oli muutunud. Puukaupmees käis majanduslikult allamäge ja elas ärimehena oma viimseid päevi. See ilmnis juba ta käitumisest ja talitusviisistki. Ta ei pakkunud mööbligarnituuri enam komisjonimüügile ja terve komplektina, nagu ta hoolest puuduva lauakese puhul võis järeldada, vaid ta müütas ainult puhta raha eest ja osade kaupa. Näis, et ta raha vajas kiirelt, kas mingiks hädaliseks õienduseks või lihtsalt viinarahaks.

»Kui müün teile ainult mõned toolid ja lauad korraga», seletas ta ise, »siis ei osta neid teilt üksikuina niipea keegi ja ma ise võin oma asjad varsti jälle tagasi osta, kui mu elamine uuesti jutti hakkab saama . . .»

See oli tema enese lohutav loogika ning see andis ta käitumisele mingi hoopleva kindluse, nii et ta ei märganud isegi Aleksander Paasi pilklikku näoilmet, kes garnituuri eraldi lõhutud osad võttis vastu halvaks panevalt ja pakkudes kõige madalamat hinda. Nõnda sai ta esialgu oma valdusse 4 väikest tooli, paar nädalat hiljem laua, tugi- ja ülejäänud väikesed toolid ning lõpuks sohva, mida puukaupmees kõige kauem enda käes pidas, nähtavasti oma tühjaksjäänud korteris sellel magades. Välimuseltki näis, et ta oli teel, kust ei olnud enam peatumist. Viimati, kui ta Aleksander Paasile üle andis sohva, viimse särava eseme oma hiilgeajast, oli tal endise toreda poolkasuka asemel juba seljas mingi kulunud palitu, torumütsi

asemel vana läkiläki ja ta suust hoovas sibula ja viina lõhna. Ta oli tublisti lahjunud ning, nagu ta poolhoobeldes seletas, pidavat ta nüüd hoopis uut elu algama, kolides linnast maale, enese jutu järgi mingile kõrgele metsatööde juhataja kohale. Lahkudes oli ta manitsenud Aleksander Paasi, et see nii hõlpsalt mööblit uuesti maha ei müüks, vaid temale enne teataks, et tal jääks soovikorral võimalus oma asju ise tagasi osta.

Aleksander Paas teadis, et sellised mehed harva suudavad alustada uut ringi varakusele ja jõukusele. Kuid ta oli tassinud mööbli oma poetagusesse laoruumi ja katnud vanade ajalehtedega tolmu ning koide eest. Teda vaevas väike särav kaardilauake, mis garnituuri juurest puudus. Ta teadis küll, et ta niigi oleks võinud leida mõne asjatundmatu ostja, kellel poleks aimugi olnud esemete tõelisest ja täielikust koguarvust, kuid teisel poolt teadis ta, et elu oli täis üllatusi niihästi inimeste kui asjade suhtes.

3

Väike tuhm tuba oli muutunud järsku nagu ruumikamaks, kesk muid mööbliesemeid oli tekkinud tühi paik ja siin paljastus kunagi kollaseks värvitud, nüüd inetult kulunud puupõrand. Mehed seisid selle tühjaksjäänud paiga ääres ning Aleksander Paas oli avanud rahakoti ja maksis nõutud summa. See ei olnud tema meelest suur, pigem vastupidi.

Vaadates raha vastu võtva mehe käsi, nägi ta, et need erutatult vabisesid. Käed olid lõdvad, siniste, nahast esile tungivate soontega ning Aleksander Paas tundis järsku, kuidas endised rahustavad ja head muljed mehest hajusid. Ta tabas end järsku isegi kahtlustavalt mõtteilt. Ost oli küll pisike, kuid tont teab, mis võis veel lõpuks peituda kõige selle taga. Ta kõhatas pisut, nagu ebaldes ja lausus siis:

»Määruste kohaselt nõutakse minult, et ma iga ostu puhul pean üles märkima müüja nime ja isikutunnistuse numברי. Ärge sellest valesti aru saage — kas ma tohiksin teie passi näha?»

Järskude, nagu kohkunud liigutustega otsis mees taskust oma kulunud rahakoti, võttis sellest mustade kaantega raamatukese ja ulatas vaikides küsijale.

»Juhan Kivikangas, pangaametnik . . .» luges antikvaar veerides ja tegi paar ülestähendust oma märkmikku. Passi küsimine oli aga teinud kogu olukorra järsku piinlikuks ning ebamugavust tundes jättis ta kiiresti jumalaga ja tegi minekut. Kuid astudes üle munakivise, lumest libedaks tallatud hoovi, kelgumees väikese rokokoolauakesega kõrval, märkas ta tagasi vaadates, et mees oli tulnud välislävele, seistes seal ja vahtides minejaile järele nagu mingi hall post.

Kui antikvaari kulunud karakullkrae oli hoovivärvate taha kadunud, väristas lävelseisja õlgu, nagu oleks äkki kogenud ebameeldivat ja rusuvat üksindust. Ta sulges kiiresti välisukse ja pöördus tagasi oma korterisse. Hetke vaatas ta paika, kus enne oli seisnud väike edev lauake, ja hakkas siis kibekiirelt toas leiduvaid mööbliesemeid ümber asetama, otsekui oleks tahtnud katta oma teost järele jäänud jälgi — tühjust. Ta vedas akna all seisva kirjutuslaua sügavamale, nii et vana suures savipotis kasvav kummipuu jäi üksikuna akna alla, heites tuhmi varju üle põranda. Kummipuu lehtedel oli tolmu, puudutades jäi sõrmejälgi nende nahksele pinnale. Kuid ilmselt ei sobinud kirjutuslaud niimoodi ja ka kummipuu mitte. Seda märgates asus mees uue hooga asjade kallale. Ta vedas paigalt ka vana sohva teises seinas, raamaturiiuli nurgast, sulges sirmi magamis- aseme eest ja liigutas uude kohta selle taga asunud reformvoodi, kuni toas kõik oli hunnikus ja segamini. Siis proovis ta kordamööda sohvat ja kirjutuslauda kõigi nelja seina äärde, aga paistis, et olemasolev mööbel ei võimaldanud ühegi kombinatsiooni juures katta kesk põrandat jäänud kangekaelset tühikut.

Mees seisatas tüdinult ja tegi käega vihase liigutuse. Paistis, et see neetud laud ei andnud talle rahu isegi siis, kui ta juba ukse taha oli heidetud. Neli aastat oli see kangekaelselt seganud tema elu ja paistis, et ta jätkas seda veel nüüdki. Õieti mäletas ta seda lauda veel tublistigi varasemast ajast. See oli seisnud teiste kullatud ja säravate mööbliesemete keskel puukaupmees Kobrasoni saalis, kust tema, Juhan Kivikangas, tavaliselt kikivarbail oli läbi käinud, et minna oma väikesse tuppa, kus ta aastate viisi oli kaasüürilisena elanud oma tagasihoidlikku ja silmatorkamatut elu. Vahel oli too saal olnud täis sumisevat ja trallitavat rahvast, toredaid daame ja härrasid, ning siis oli ta tavaliselt esikust välja tagasi hiilinud ja niikaua tänavail jalutanud, kuni võõrad olid läinud, vältides niiviisi minekut läbi temale tundmatute inimestega täidetud ruumi.

Edasi mäletas ta üliselgelt toda algavat talve lumivalevat õhtut, kui ta oli tulnud koju ühest odavast väikesest söögimajast, kus ta käis söömas juba neljandat aastat, ja järsku läbi saali minnes oli tänavalt langevas lume ja gaasilampide nõrgas kiirguses märganud, et saal oli kummaliselt tühi ja vaikne — tore särav rokokoomööbel oli olnud ära. Ehk tahavad veel uhkemat asemele osta, oli ta tol korral mõelnud.

Kuid siis, pisut hiljem, just hetkel, kui ta oli magama minemas, asetades korralikult viikide järgi kokku oma pükse, oli ta hakanud vaikselt korteris kuulma kolinat ja käimist. Häälte järgi otsustades tundus, et seal tõsteti ja kanti midagi. Ning siis oli koputatud tema uksele ja sisse oli tulnud ta korteriprenaine, üliriites ja lumisena.

»Kas mu mees on kodus käinud?» oli naine küsinud kummalise, eemale vaatava pilguga, tähele panemata sedagi, et tema, Juhan Kivikangas, oli pooleldi pesuväel, üritades parajasti suures segaduses pükside jalgatõmbamist. Alles selle õnnestumise järel oli ta saanud vastata, et majas ei ole liikunud ühtki hinge ja et isegi teenija oli välja läinud või peremehe poolt välja lubatud.

Ja siis oli kogu lugu alanud — tema saatuslik kokkupuutumine selle rokokoolauaga. Korteri-perenaine oli ta käsutanud appi voorimehele, kes tassis tänaval seisvalt koormalt sisse kadunud saalimööblit. Rautatud ja tõkatist haisevate säärikutega voorimees oli peeni, siidiga kaetud toole kandnud saali ning tema, Juhan Kivikangas, toatuhvlites ja palituväel oli need pidanud tassima edasi oma väikesse rahulikku toakesse. Nõnda oli olnud perenaise korraldus, kes üliriideid seljast võtmata oli mingil tardunud ilmel seiranud meeste tööd. Ning varsti oli ta toake kuhjunud täis asju, nii et kadus kõik vabadus ja iseseisvus, sest need võõrad asjad olid otsekohe hakanud valitsema ja määrama. Tollest ajast oli see kõik nõnda jäänudki, pidi ta veel nüüd tagantjärelegi tunnistama.

»Teate, mis see tõbras tegi?» oli korteri-perenaine talle lausunud, kui kogu saalimööbel oli tema pisikeses toas ning voorimehe rautatud saabaste kaja ruumidest hajunud. »Ta tahtis salaja mu mööbli maha müüa . . . Kujutage ette, mu oma mees. Ja kui ma jaole sain, siis sõimas mind veel võõraste kõrvade kuuldes, ähvardas ja lõi rusikaga selle laua puruks . . .» Kõneleja oli silitanud nagu paitades lauakest, mille serv oli tõesti murdunud, nii et paljastus valge toores puu. »Ma ei taha niisugust inimest enam üldse näha . . .» oli ta edasi kõnelnud. »Miks on mehed nii koledad? Miks nad ei võiks kõik olla niisugused nagu teie — vaikne, mõistlik, sõbralik ja hea. Egä teie vist küll kunagi nii rumalalt ei käituks?! Teie juba ei sõimaks oma naist võõraste ees, ei jätaks teda tänavale inimeste silme alla häbisse ega peksaks rusikaga laudu puruks, eks ju!«

Tema, Juhan Kivikangas, ei olnud mõistnud tol korral sellepeale midagi vastata. Oli vaid piinlikult vaikinud. Kuid naine oli jälle hakanud kõike otsustavalt korraldama.

»Kas teie üks käib korralikult kinni?» oli ta küsinud ja toaukse seestpoolt lukku keeranud. »Ma valvan siin hommikuni — minge teie rahulikult magama. Ega ma siia maija nagunii enam elama jää. Homme kolin ära. Ja sel viimasel ööl ei tahaks ma tolle tõpraga enam kokku puutuda . . .»

Ning naise pealekäimisel oli ta pidanud voodisse minema, isegi lahti riietuma, kuna teine sel ajal pead akna poole pööratuna hoidis. Piinliku seisukorra kergendamiseks oli ta teeselnud varsti, nagu magaks ta. Tõeliselt oli uni olnud hoopis kaugel. Ta oli kuulnud, kuidas naine laelambi

napsatades kustutas, siis väikesele nagisevale sohvale sirutus ja seal kogu öö nuuksus. Alles vastu hommikut oli ta saanud hetkeks uinuda, pea täis painavaid aimdusi millestki saatuslikust, mis ta elu varitses.

Ta mäletas toda ööd nüüdki veel üliselgesti, sest tollest oligi kujunenud talle omamoodi saatus. Tema ja too nuttev naine olid nüüd abielus, olid seda olnud juba mitu head aastat. Tollest ööst saadik oli naine jäänudki tema tuppa, õigemini, nad olid sealt koos ära kolinud ja hiljem abiellunud. See kõik oli sündinud nagu muugi tema elus — ilma et tal enesel selle kohta palju ütelda oleks olnud. Lihtsalt elu oli võtnud ja teinud temaga mis tahtis. Nii oli see olnud juba lapsepõlvest peale, mil isa ta poolvägisi vankrisse pistis ja linna kooli tõi, kuhu tal õieti mingit tahtmist polnud. Niiviisi õppima pandult oli ta õppinud vaevaliselt ja tundnud end pahasti linna kivil. Kuid niisama oli läinud ka elueesmärgi leidmisega — kui selleks üldse võis pidada aeglast ja rasket ronimist väikese pangaametniku teenistusredelil. Sinnagi oli ta teiste poolt pandud — tema vooruseks oli ainult truu paigalpüsimine.

Samal tuttaval viisil oli sündinud ka ta abielu. Ta naine lahutus endisest mehest ja korraldas kõik praktilise. Õieti jäi ta nagu endiseks tarmukaks korteriperenaiseks, kes heatahtlikult, kuid kindlalt oma kaasüürilise elu otsustanud juhtida. Kuid elu oli välistelt asjaoludelt nüüd tublisti muutunud. Nad olid kolinud pisikesse ja odavasse korterisse, sest tuli ju silmas pidada sissetulekuid. Abielulahutusega ühenduses oli selgunud, et kuulsa Kobrasoni rikkusest polnud midagi järele ja varandused läksid likvideerimisele võlgade katteks. Muu hulgas ka too roosipuust saaligarnituur. Ainult väikese katkilöödud lauakese oli ta naine jätnud endale, lastes selle kuskil töökojas parandada. Juba siis oli tema, Juhan Kivikangas, tundnud imelikku võõrastust selle sammu puhul, eriti kui naine oli maininud, et tahab jätta seda endale mingi mälestusesemena. Meelsamini oleks ta näinud, et seegi ese oleks müüdüd ja nende elust kadunud, kuid ta polnud tookord tahtnud sellele soovile otse ja avalikult vastu vaidlema hakata ning nõnda oli see lauake nelja viimase aasta jooksul elanud kaasa kõik nende elu viletsused ja raskused ning näinud mõndagi kolimist, kusjuures teekond käis kallimatest korteritest järjest odavamatesse.

Selle teekonna jooksul oli paljastunud ka saladus, millist osa ta naise elus see väike lauake oli hakanud elama. See oli eriti selgunud talle umbes pool aastat tagasi, kui nende elus oli kätte jõudnud seegi päev, kus ühel hommikul polnud neil isegi niipalju raha, et oleks saanud hommikusöögiks osta piima ja leiba. Tema, Juhan Kivikangas, oli siis teinud ettepaneku

väikese rokokolauakese mahamüümiseks, mis nagunii nende muu mööbli hulka ei sobinud.

»Kuidas?!» oli naine sellepeale hüüatanud, »sa tahad siis selle ainsa asja maha müüa, mis tõendab, et ma kord inimese moodi olen elanud.»

Nad mõlemad olid siis oma pilgud kõnealusele lauakesele pööranud, mis vana kulunud sohvatuiki ja lihtsa kirjutuslaua kõrval välja nägi nagu mingi imelik särav liblikas hallide pulstunud varblaste kõrval, meenu-tades oma olemasoluga, et on olemas veel teissuguseidki maailma kui see, milles nemad elasid. Naine oli vaadanud lauda hellusega, tema kadeduse ja vaenuga. Ta pilk oli puutunud katkisele servale, mida piiras sakiline, liimi jälgedest määritud viirg, ning ta ei olnud saanud jätta irooniliselt lausumata:

»Jah, ja tõendab ka, kuidas inimese moodi rusikaid tarvitatakse . . .»

See oli olnud õieti esimene kord nende abielu kestel, kus ta selliseks ütluks oma suu avas. Ka naise pilk oli peatunud lauakese vigasel kohal ning mehe lauset kuuldes olid ta õlad järsku tuksatanud:

»M i n u l on niisugust asja õigus ütelda, aga mitte sinul. Tugev rusikas ei ole halb asi, aga halb on, kui ta vale kohas lööb. Kuid palju hullem, kui seda rusikat üldse ei ole . . .»

Tema, Juhan Kivikangas, oli siis lauda pead tõstmata edasi põrnitsenud ja tundnud järsku, kuidas ta näost üleni punaseks muutus. Talle oli tundunud, nagu oleks see väike lauake oma kuldornamentidega talle järsku parastavalt vastu irvitanud ning nagu iseenesest oli ta käsi hakanud tõusma ja kiskunud rusikasse. Kuid siis järsku oli see paistnud talle eneselegi nii naeruväärselt kergena ja nõrgana, nagu poleks seda tõesti olemaski olnud. Ta käsi oli iseenesest tagasi langenud ning ta oli lauale ja naisele abitult selja pööranud.

Sellest ajast peale oli ta lauda otse vihkama hakanud. Laud oli nii, vigaseniagi, veel küllalt tore selleks, et eriti alla kriipsutada nende elu kehvust. Teiseks oli ta mõranenud serv meenutanud kogu aja ühe metsiku mehe tugevat rusikat, mille jõud lubas alla kriipsutada teise nõrkust. Ta ei olnud sellest ajast peale saanud enam kunagi vaadata lauda, ilma et see kõik talle poleks meenenud. Ta naises aga oli laud tekitanud vastu-pidiseid tundeid. Naine oli hakanud lauda eriti hoidma. Ta oli nüüd senise juhushiku teenistuse asemel hakanud energiliselt kindlamat ja tasuvamat tööd otsima, otsekui oleks selle kaudu saanud laualegi kindlustada pike-mat iga ja püsimist. Nõnda oligi ta lõpuks saanud tunniandjaks-õpetajaks ühte keskkooli, kus õpetas kunstiajalugu. Õhtupoolikult töölt tulles oli ta esimene umbusklik pilk toaukse vahelt lauakesele, just nagu oleks ta kartnud, et tema äraolekul sellele midagi juhtuda võiks. Samal ajal kui

toas ilmnnes koristamatuse jälgi ning kummipuu lehtedel lebas hall tolmu-kord, pühiti rokokoolauakest päevas korduvalt. Oleks olnud lihtsalt kohutav mõelda, mis juhtuks, kui naine töölt tulles ühel päeval seda lauda enam eest ei leiaks.

Kuid nüüd oli see tehtud. Tema, Juhan Kivikangas, arg ja saamatu mehike, oli müünud selle laua ajal, mil naine viibis koolis ja tema ise oli hommikupoolikul töölt vaba, kuna ta eelmisel õhtul oli olnud pangas järjekordsel öövalvel. Ta oli müünud selle ja tal polnud mingit kahjatsust oma teo pärast, kuigi, ta pidi tunnistama, tal oli kummaline hirm selle tühjaksjäänud paiga ees keset toakest, kus nüüd paljastus inetu kulunud puupõrand, mida milgi moel katta ei saanud.

Ta tõusis ohtes sohvanurgalt ja hakkas mööblit tagasi panema vanale paigale, täpselt nii nagu need olid olnud. Tundus paratamatusena, et see kõik nii pidi jääma.

Kümmekond minutit hiljem oligi tuba endises korras ning Juhan Kivikangas läks pilku seljataha heitmatult kööki. Ta tegi tule pliidi alla, keeras varrukad üles ja hakkas korraldama keedunõusid pliidil. Varsti pidi tulema koolist ta naine ning talle oli meenunud, et see üle kõige armastas herne-rooga. Ta tõstis priimuse riulile, sest ta ei sallinud selle susisevat leeki ja mõrudat petrooleumilõhna. Tuli koldes oli ikka midagi muud, meenu-tades seda tuikavat, eredat pliidisilma, mis õhtuti maal kodutalu köögi-uksest välja paistis. Varsti hõõgusidki pliidirauad soojusest, kahises vesi alumiiniumkastrulis ja levis kogu ruumis soe mõnus hõng, mis kerkis keedupotist. Juhan Kivikangas keetis hernesuppi suitsusingiga, millest teadis, et see oli ta naise lemmikroog, ning selles toimingus hälbis mure tupp tekkinud tühja paiga pärast.

Kuid ta tõusis siiski kokkunult pliidiesiselt pingikeselt püsti, nagu halvalt teolt tabatud koolipoiss, kui köögiukse taga kobinat kuuldus ja ta naine sisse astus, mustas palitus, must mapp kaenla all. Ta ei julgenud õieti tulija poole vaadatagi, hakkas selle asemel pliidi eest viimaseid puu-killukesi koldesse heitma.

»Mis sina siin teed?» küsis naine, vaadates imestunult vestiväel ja üles-keeratud varrukatega mehele.

»Keetsin hernesuppi», tuli kõlatu vastus.

»Või nii», märkis naine, kuid sama tuhmilt. Ta seisatas hetke keset kööki ja astus siis tuppa. Mees jäi paigale, selg pliidi poole, käed vastu selle kahhelkivist serva.

Toast ei kuuldunud minutite vältel ainsatki häält, ka mees ei liigutanud end pliidi ääres. Siis kuuldusid uuesti sammud ja naine tuli kööki, läbi

tuppa siginenud hämaruse valendas ta piklik puine nägu nagu mingi lubjalaik.

»Kuhu laud on jäänud?» küsis ta hetkelise vaikuse järel aeglaselt ja rõhukalt.

»Laud . . .» kogeles mees, neelatas ja ei saanud kaugemale.

»Ütle, mis sa tegid lauaga?» astus naine sammu ligemale.

»Ma . . .» algas mees uuesti, kuid vaikis siis jälle.

»Kas sa põletasid selle laua?» küsis naine heites pilgu pliidisuust kumendavale hõõgusele. Ta kummardus uurivalt vaatamiseks ning ta näole paiskus süte punast kuma. Ta selg oli nõtkes nagu kaseviba.

»See naine otsiks laua kasvõi põrgust üles . . .» mõtles mees kumardunud naise selga vaadeldes.

»Jah, ma põletasin ta, pliidi all . . .» vastas ta nüüd äkki ja kindlalt. Talle oli meenenud, kuidas naine aastate eest kogu mööbli antikvariaadist suure skandaaliga oli tagasi toonud. Kellele oleks selle kordumist nüüd lauakese puhul vaja!

Mehe selline vastus tõi kööki hulgaks ajaks vaikuse, siis ajas naine end sirgu.

»Ma teadsin, et sa seda lauda vihkad», ütles ta. »Kuid seda poleks ma sinust küll uskunud — sinust võib veel mees saada!» Ta ligines teisele, tal oli nagu uudishimulik ja vabanenud ilme. Ta riivas oma käega kergelt mehe paljast üleskeeratud varrukaga käsivart.

»Ma ootasin kogu aeg, et sa midagi teeks», kõneles naine. »Kuid seda poleks ma, jah, iialgi uskunud, et sa nii hull oled ja põletama hakkad. Kõige rohkem kartsin ma, et sa ta maha müüd või niisama rumalalt puruks lööd nagu see eelmine . . .» ning ta naeratas, nii et ta valged hambad särades paljastusid. Ammu ei mäletanud mees teda nõnda naeratanud olevat, vist kogu nende abielu aja. Kuid ta ise ei võinud midagi vastata, seisis ainult rippuvate käte ja norus peaga.

»Ära nüüd sellepärast kurvasta», lausus naine seda nähes, laskis eesriided aknale, keeras tule põlema, nii et tilluke ruum säravast elektrivalgusest täitus, ja hakkas toidunõusid lauale asetama. »Mis läinud on läinud aga hernesuppi oled mulle sellel tülil selle eest keetnud . . .»

Ning kui nad mõlemad süües laua juures istusid, jätkas naine:

»Kas sa mäletad, kui ma selle katkise laua ja kogu mööbli tol õöl sinu tuppa tassisin ja ka ise sinna jäin? Siis ma mõtlesin sellega mehele kätte maksta. Arvasin, et kui ta öösel koju tuleb ja mind ei leia, et ta siis kahjatsema hakkab. Tema aga ei tulnudki, purjutas hobusega kolm ööpäeva kõrtse mööda ringi. Nüüd ma enam nii rumalalt ei usukski. Sellise rusikaga mees ei hakka midagi kahjatsema. Siis olin ma aga veel vihasem,

kui nägin, et ta öösel üldse koju ei tulnud ja otsustasin hommikul jäädavalt sinu juurde jääda. Tahtsin talle ka sellega kätte maksta. Kuid temal polnud sellestki külma ega sooja. Ega sina ometi selline koletis pole, kuna oled nüüd järsku hakanud laudu põletama?» küsis ta, vaadates mehele üksisilmi pilgul, milles oli järsku pehmust ja sära.

Mees ei vastanud. Ta vaatas üksisilmi põrandale, kus laelambi valgel hiilgasid kulunud naelapead. Ta nägi nende sik-sakilises rivis otsekui oma-enese elu, mille kõik punktid olid mingi välise jõuga paigale määratud, nagu julma vasara poolt põrandasse taotud. Umbes niiviisi oli temast saanud ametnik, abielumees ja nüüd mingi lauapõletaja-sangar, kes sellisena oma naisele meeldiski. Kes võis ennustada, mis oli järgmine samm, mille astumisele teda sunniti?

Siin avas naine suu, tõusis laua tagant ja ütles:

»Kuuled sa, nüüd läheme õige teatrisse. Ma ei ole seal kaua käinud ja täna on nii meeleolukas õhtu . . .»

Nad riietusid, naine heas tujus, mees muutumatult vaikiv, ja läksid käsikäes alla läbi vanalinna kõverate ja lumiste tänavate. Kui nad möödusid Aleksander Paasi antikvariaadist, mille aknal kahe sinaka reklaamtule valgel särasid portselantassid ja vanad õlimaalid, tõmbas Juhan Kivikangas pea vaistuliselt õlgade vahele ja kiirendas samme, nagu oleks teda vaateakna klaasi tagant ähvardanud seesama tugev rusikas, mis tal enesel puudus.

Mälestüs.

Tühä süümega saista
tahat kodukopli takan.
Müüdälännu päävä' paistva,
olli sa ku poisirakan.

Es sa püüsü tarõlämmän,
lepapuhmõ takan käve.
"Kae, et jalgu är ei hämme!"
höigas imä üle läve.

Jo sa tiidse kon om oja,
kos om uma kopli piiri.
Ütskõrd löüse tsirgupoja,
kelle laul oll: liiri-liiri.

Seda õkva kodu veie,
sääi sai taga suurõs sõbras.
Peräst petä tulli peie:
söönü är taad oll üts tõbras.

Elläi inemisest lollemb,
sellest saie häste arru.
Aga misjaos pääle tollõ
tii kõik lätsi kattõ harru?

Jahimiis.

Peris miildüs tedä vahti:
tütriklats piap kapstõn jahti —
kos om suurõmb kapstapää?

See om tsaust ja tuu om pehmlik,
kolmas kõlbas enge lehmäl'.
Kummardap, käüp, saisma jääp.

Jahimiis om mõtsa muudu:
kleidil kūrviitskuldsõ kruudu,
küpär — porknõverrev sall.

Joba perämine viirgus.
Kapstapää' ku lastu' tsirgu'
käen tal, egal sorgu siib.

Nee' ta küüki küima viip.

Teenrid ja isandad.

Päikeserikkad kevadised hommikud tegid looduse erksaks. Elu ärkas vara, peagu südaööl ning keset rabade virgumist ja metsi kostsid vahetpidamata pidutsevad häälightsused. Metsa veertel hakkasid varavalgel kudrutama tedred. Siit kandus elu edasi laante sügavusse, kus hommikuhämaruses punakirja rähnad toksisid ja äratasid unise metskitse, kes nüüd kevadisel jooksuajal ei kartnud üle nurmede minna inimelamute lähedusse. Seal vilistasid juba kuldnokad oma pesakastikeste juures ning äratasid majades magava, loodust valitseva kuninga.

Säärastel hommikutel ei saanud kirikuõpetaja Ludwig Wilhelm Warmberg kaua magada. Ta tõusis — avas magamistoa akna ja laskis ühes kevadega vanade kirikumõisa müüride vahele sisse voolata tuhandetel häälightsustel, mis kostsid siia metsadest, põldudelt ja kaugetest rabadest.

Nüüd võis ta lahtise akna alla seisma jääda ja kõike seda nautida. Paari aasta eest ta seda veel ei tohtinud — mil ta armuline abikaasa Luise von Bergenstein maal elas. Siis oli ta tõusnud alati vargsi oma asemelt ja hiilunud pehmeis öökingades magamistoast välja. Ta oli tookord hoolikalt töötanud rohtaias, kuni teda keskhommiku paigu kohvile kutsuti. Nüüd oli ta armuline prouagi üleval. Pärast väsitavat ja külma talve maitstes ikka tolele aadlivõsule kevadel uni hästi. Selles osas läksid nende nõudmised kirikuõpetajaga täiesti lahku.

Pikkade aastatega oli läinud Luise von Bergensteinil küll korda pastorit nii välja koolitada, et too oma varase tõusmisega teisi ei seganud. Kippus ju toos maameheliku hingelaadiga kirikuõpetajas ikkagi talupoeg pead tõstma, mida oli raske vältida. Iga kord kevade tulekuga muutus — härraslikule hoiakule vaatamata — talutarest võrsunud pastor seesmiselt maameheks. Õnneks oma abikaasa Luise kindlate traditsioonide tõttu ei langenud ta päris välja oma osast. Peened kombesid said pastori varasele tõusmisele vaatamata au sees peetud.

Ta majanduslikult ja seisuslikult kalkuleeritud abielu oli noore usumehe energilise Karl XII kotkanina üsna madalale surunud. Selle nina järgi olid ennustanud ta kunagised kaaslased mehe tõusu oma rahva etteotsa juhtivale paigale. Nüüd oli saanud tollest palavate isamaaliste mõtetega noorest studiosusest 60-aastane valkjate nürivurrudega mehike, kes küll jumalasõna kuulutas ja tee oli esiotsa valinud ainult redeliks haljale mäekingule tõusmiseks. Siit oli kavatsenud ta näidata oma rahvale õiget sihti unistuslikku tulevikku.

Pärast kombe- ja viisipärast abielu olid muutunud aga vöörapärase kirikumõisa karmid müürid noorele pastorile lahedaseks, sest koduarmastaja ja sõnakuulelik pastoriproua oli mõistnud muuta kõik selle kivise pesa soojaks ja koduseks. Varsti hakkasid elutsema efeedega ja pitskardinatega kaunistatud akende taga asuva noore maatõugu pastori hinges oma rahvusküsimustes sootuks lojumad tunded. Siit väljaigatsemine võis ainult ebamugavusi tuua. Ludwig Wilhelmile piisas aga juba oma tõusuteel kogetud ebamugavustest ning ta ei tahtnud mingil juhul korrata kuulsa Kalevipoja autori Friedrich Reinholdi kannatusrikast perekonnaelu, kelle kuju ja püüdmised tal küll noorpõlves vaimusilma ees olid seisnud. Proua Luise võis ainult rõõmustada, sest Ludwig Wilhelmist sai tubli usumees, kes sessinatstes maailmaski ei taha vähemaga leppida, kui eelseisvas hauataguses paradiisiaias ise teistele loovutab.

* * *

Luise von Bergenstein võis rõõmustada ka pastori poegade üle, sest need olid juba rohkem arenenud ega tahtnud oma üliõpilaspõlveski pidada palavaid pidukõnesid maarahva auks. Nood noored studiosused magasid hea meelega hommikul kaua ja kui mamma Luise vahest mõne majandusliku mure pärast (mis maailmasõja päevil perekonda koormas) varem tõusis, ütlesid poisid: »Näe, meie mamma on papa abiga matsiks saanud.»

Pastorile endale oli aga maja hea kord nii sisse juurdunud, et ta veel nüüdki hommikul ärgates sageli kikivarbail käis, nagu oleks armuline proua Luise veel magamistoas.

Olles hämarasse kirjutustuppa jõudnud, hingas pastor julgemalt. Siin võtsid nahkakõidetud raamatute rivid ja nahkmööbel teda oma asjalikkusega vastu ning kitsastest akendest sissetungiv põhjapoolne valgus muutis ruumi kargeks ja löi kaine, asjaliku töö-meeleolu. Selles ruumis vana kirikumees kirjutas omad jutlused ja siin kõneles ta oma Jumalaga.

Pastor Wilhelm Ludwig Warmberg ei armastanud peast kõnelemist. Kõik pidi kombe ja viisi järgi viimase sõnani saama üles kirjutatud

jumalasõna targa tõe põhjal — nii kuidas seadus ja raamatud, millistel pastori töö rajanes, seda nõuadsid. Mingeid südamest tulevaid ohkeid ja oma poolt luuletatud sonimisi pastor ei sallinud, vaid käitus jumalasõna retsepti järgi veelgi täpsemalt, kui kirikuküla apteeker arstiretsepti järgi seda tegi.

Ja kui siiski Jumal oli temalt juba aastaid tagasi võtnud tütrekese Hildegardi, siis oli see vaid näide Jumala armu ja viha halastamatuses, kes ka kõige täpsemaid usumehi nuhtleb ja nende pattu kodu otsib. Ka pastor Warmberg ei võinud toimida teisiti ega jätta kedagi nuhtlemata oma hingede hulgas, kes ei täitnud oma usutunnistuses antud lootust Jumala vastu.

Aga mis see ometigi oli, et nüüd raskeil sõjapäevil ka kõige vagamad ta lammaste hulgas näisid olevat vaid lamba nahas kiskjad hundid. Sellele tõe ole jõudnud pastor ühel õhtupoolikul, kui Vaesepõllu Liisa oli käinud oma pattu kahetsemas ja hiljem temale kõik oli pihtinud, mida kiriku vöörmünder Päitse Jaak oma poja pärast ette oli võtnud.

Ka siis Ulla kogudeses ollakse juba nii kaugel, et jumalalpalvused jäetakse sinnapaika ja minnakse külatarkade ja posijate juurde nõu ja abi otsima! Kas inimeste kangus on tõusnud nüüd juba nii tugevaks, et astutakse Jumala katsumistele rinnutsi vastu! Ja seda teevad tõelised targad usumehed, kes igal pühapäeval istuvad kirikus ja avavad Jumalat teenivale pastorile ukseid ja altarivära. Needsinatsed usumehed, kes ise unistavad, et nende pojad, kellele elu päästetakse posijate abiga, võivad kord koguduste eesotsas seista ja Jumalat teenida.

Pastor Warmberg vajus jõuetult oma jugendstiili tugitooli ega suutnud aru saada, kuidas säärane ennekuulmatu mõtteviis nüüd rohkem ja rohkem pinda võitis. Kas tema ei olnud küllalt kannatanud. Ja nüüd juba unustusse vajunud tütrekese Hildekese surm tuli talle nii elavalt meelde ning oli mõju avaldanud. Ka ta abikaasa raudkindel otsus pärast sõja algust linna asuda. Kuid kas pastor oli sellepärast oma postil kõikuma löönud ja end südame-muredest mõjutada lasknud? Ta oli oma südame otse kiviks muutnud ja oli jäänud oma usu juurde. See halastamatu karmus ergutas pastorit tegudele.

Ta asus oma töölaua juurde ja enne keskööd oli jutlus valmis. Selle pidamine kirikus oli aga Ulla koguduse inimeste mõtted segi paisanud kui tuulispask ning paljud olid lahkunud pärast jumalateenistust ja mõned isegi jumalateenistuse ajal ega lubanud enam oma jalgagi kirikusse tõsta.

Pastor ise oli omast jutlusest vaimustatud.

»Joosep, tule pärast õpetajatuppa», sõnas ta jutluse järel pikas mantlis kirikumõisa uksest sisse astudes oma kutsarile.

»Täna, pastorihärä», hüüdis pikk, kuivetanud 40-aastane piinatud näoga mees, kelle ilme oli muutunud pastoriga kõneldes rõõmsamaks. Ta oli pastorige vastanud valitud toonis ja valitud häälega, sest pastori kutsar pidi olema kihelkonnale eeskujuks. Ja nüüd oli pastor teda siin kirikumõisa ukse ees kõnetanud, kus palju rahvast seisis ja seda kuulis.

Kutsar Joosepiti olid jälle parajasti vaevamas järjekordsed sisemised valud, mis tulid maohaavadest ja millistest polnud võimalik vabaneda vandumisega ega Jumala palumisega. Nüüd lootis Joosep, et raevuhoogu sattunud pastor, kes kogu kihelkonnaga oli täna riinud, talle ehk tilga viina pakub, nagu tihti pärast proua Luise linnakolimist oli juhtunud. Kutsar oli olnud noil ajal oma isanda südame murede pihisaks ning too omalt poolt oli tasunud teenri vastutulekut väikese napsiga. Ometi olid nad mõlemad teadlikud, et nood väikesed napsid Joosepile palju rohkem valu maksma läksid. Joosepi hetkeline unustusse langemine oli aga pastorige suurepäraseks murekoorma kergenduseks, sest oma vanale kinnise jutuga teenrile oli nüüd üksildaseks jäänud mehel kõige parem oma südamevaeva maha raputada.

Joosep võttis pakutud napsid ja vaikis kui haud. Mida parem tal hetkel oli, seda hullemini vandus ta hiljem valude käes kui põrguline. Ta vandus aga tasa — nii tasa, et seda keegi ei kuulnud. Õpetajal polnud aga kombeks kuulata oma lammaste hingi ja neid läbi katsuda, nii nagu armas Jumal teda, oma sulast tihtigi kodu otsima ja läbi katsuma oli tulnud. Kust tema oma pietismi kõrgel piedestaalil võis teada, et madalamal seisjate hinges samasugused sisemaailma heitlused toimusid kui temagi rinnas.

Seekord pakkus pastor kutsarile ainult kohvi. Sinna juurde valmistas ta tubli sigari, milliseid ta oskas meisterlikult keerata kirikumõisa aias kasvanud tubakalehtedest. Kuid Joosep on seekord tujust ära, ta vaikib ja ohkab aegajalt. Seda märgates küsib pastor kutsari poole pöördudes: »Mis siis Joosepil südamel?»

»Hobune on haige.»

»Hobune — teine minu valge?» pärib õpetaja ehmudes.

»Jah, üks valgetest on haige.»

»Mis tal viga on?»

»Kärnad.»

»Kärnatõbi?»

»Jah, kärnatõbi. Ma märkasin seda juba varemgi ja ravisin ka, kuid need lähevad iga päevaga aina edasi ja nüüd mõtlesin, et härrale tarvis kõnelda, et viimaks muidu läheb teine ka.»

»Et siis teine on ka juba?»

»Ei, praegu veel ei ole . . . peaks eraldama või kuidagi . . .» Ilma et kutsar

oleks jõudnud ennast ümbergi pöörata, tõttas pastor juba üle õue talli juurde, nii et rohelised hommikumantli hõlmad tuules aina välkusid.

»Vaata, seal on su pahad unenäod viimasel ajal,» pomises ta minnes omaette, sest korraga oli temas ärganud ebausklik põllumees, kellel oli kahju oma valgest veoloomast. Ta kõndis siin oma kõrgeis kummikalosses ümber valge ja katsus hobuse krobelist ning karvast paljaks hõõrdunud pihta oma käega — käega, mida ta inimeste tervitamisekski iga kord välja ei sirutanud.

Kutsar, kes oli oma isandale siia järele jõudnud, tõi talli akna pealt mingi määrdunud plekktopsiga vedelikku ja loksutas seda pastori nina all.

»Näe, siin on see rohi, mida ma olen tarvitanud. Siia segasin ma kust ja kuusetõrva, keetsin koirohtu ja lisisin puskaritki,» andis ta asja juurde seletust ja tõstis rohupoti otse õpetaja nina alla, nagu paluks ta sellelt õnnistust, et rohi aitaks. Rohi ei aidanud. Ka siis ei tulnud mingisugust abi, kui kirikuõpetaja oli kõnelnud oma õnnetusest malepartnerist apteekrile Potasele, kes asja oma hooleks oli otsustanud võtta. Haigus oli aga veel Potaselegi tundmatu, sellest oldi küll kuuldud, kuid keegi polnud varem säärast tõve näinud.

»Miks sa, Joosep, asjast vaikisid? Oleks pidanud siis velskeri poole pöörama, kui tõbi veel noor oli, süüdistas õpetaja oma kutsarit.

»Mis see velskerigi aitab. Näe, mul on tõbi kõhus, keegi ei aita, isegi surm ei tule aitama», püüdis haavunud Joosep end õigustada ja kui ta nägi, et pastor tõesti oma valge pärast suurt muret tundis ning hobust alati ravitsemise juures vaatamas käis, kraamis kutsar enda vabandamiseks teise tõe lagedale.

»Ega see velskerigi midagi — ... olen minagi neid hobuseid küllalt näinud ja ravinudki. Aga ma siis teadsin, et see niimoodi läheb? Kas me siis oleksime võinud enneaegu jutu välja lasta, et kirikumõisas kärnatõbi? Kuna me siis oleksime võinud sõita või kes meile oleks andnud siis luba hobuseid lasilapuu külge siduda?»

Asjata ootas kutsar, et õpetaja temaga selle jutu peale ühte nõusse oleks heitnud. Ei, õpetaja talitas oma südametunnistuse järgi ega pidanud kärnatõvejuhtumit saladuses. Nii oleks ju temast saanud tolle kohutava tõve levitaja, mis maailmasõja lõpuaastail kõigis rindepiirkonnas palju loomi ohvreiks nõudis. Kuidas oleks siis võinud pastor, jumalasõna kuulutaja, kes nõudis käskude ja seaduste austamist, sõita salaja ringi kärnase hobusega? Mis ütlevad siis usuvastased, keda iga päev aina sigib ikka rohkem ja rohkem ja kes kõik kannavad kivi peos, et seda parajal juhul kirikuõpetajale kodaraisse visata. Nad ütlevad nõnda: »Ennäe, Ulla koguduse pastor ei levita enam jumalasõna, vaid kärnatõbe, sest Jumal on

karistanud teda ta pattude pärast ja määranud tema karistuse kandjaks ühe ta valgeist hobustest.»

Kes oleks siis veel pastori kõnet uskunud, kui ta oleks säärase Jumala karistuse salajas pidanud. Avalikuks oleks see tulnud niikuinii, sest kõik salajased asjad tulevad avalikuks.

»Sa mõtled ikka patumõtteid, Joosep», lausus õpetaja kutsarile etteheitvalt, kuigi Joosep oma hinges oli arvanud ennast mõtlevat kõige paremini, sest ta oli tahtnud oma isanda huvisid kaitsta. Säärased asjad olid ikka isanda meelepärast olnud, kuid kes võis teada kõiki nende tujusid ja soove, sest, vaata, õpetaja kõneles talle veel.

»Meil peab olema jõudu ja julgust oma õnnetusi vastu võtta ja me ei pea neid mitte maailma eest varjama, sest muidu, vaata, võime me maailma naeruks saada ja kui meie maailma naeruks saame, kes kuulutab siis jumalasõna? Aga kui meie jumalasõna kuulutamise pärast maailma naeruks saame, siis võime me uhkusega kõikide pilget kanda, sest Jumal ei jäta mitte meie kannatusi tasumata.»

Kutsar, kes oli pastori juttu tähelepanelikult kuulanud, vastas seepeale ootamatul viisil: »Mina tahtsin ju härrale sedasama, mis härra isegi soovib.»

»Kuidas sedasama?» küsis pastor arusaamatuses. »Sina, Joosep, kavatsed alatul viisil paha haigust varjata, mis meie ligimestele võib kahju tuua ja mina kõnelen kannatuse palgast õiguse ja aususe eest. Kuidas sina võid ütelda, et sa soovisid sedasama, mida minagi.»

»Nojah», vastas kutsar, »kasusaamine on ju õpetajahärra jutu järgi küll kindlam, kuid välja sõita ei või me nüüd ka terve hobusega mitte. Kuigi me elame tõe ja õiguse alusel, ei usu meid rahvas, vaid arvab, et ka terve hobune levitab kärnatõbe.»

Säärasest vastusest märkas õpetaja, et Joosep oli jälle viina võtnud, sest siis targutas ta alati õpetajale vastu, nii et raske oli talle ka kõige lihtsamat asja selgeks teha. Parem oli juba jutt lõpetada, sest kirikuõpetajal ei sobi ometigi joobnud inimesega vaidlusse astuda.

* * *

Üks oli aga tõepoolest tõsi, et rahvas ei usu enam midagi. Nad kindlasti ei usu enam seda, et teine valgetest on terve ja pastoril tuleb kahtlemata oma sõitudega raskusi. Sõda, mis oli küll siit sadade kilomeetrite taga seal kusagil Riia all, oli aga siinsegi elu südamesse oma haavad purenud ning rahvalt usu röövinud. Iga päevaga muutus usumehe elu aina raskemaks, sest inimesed ei uskunud sääraseiki asju, mida nad silmaga näha ja käega katsuda võisid, kuidas võis siis neilt nõuda, et nad usuksid, mida

nad ei näe. Pealegi hakkasid kõiki kõitma materiaalsed huvid, sest paljud olevat saanud väga rikkaks. Üksikud asjad ja kaubad hakkasid lõpema või neid sai ainult jaopärast ja inimeste meel mõtles ainult nendele.

Paljud mõtlesid aina rahust ja panid omad lootused sellele, sest nende arust pidi rahu kõik jälle tagasi tooma, mis sõjaaeg oli viinud. Nende arust pidi uue rahu saabudes elu jälle vanul roobastel edasi sõitma ning see, mis vahepeal oli olnud, oli ainult niisama olnud väike eksirännak.

Need mõtlejad polnud aga mõelnud sugugi neile, kes sõjaajal olid kõik kaotanud, nad põlnud mõelnud, et kaotajaid oli rohkem kui võitjaid, nad polnud mõelnud neile, kes kätest-jalgadest sõjas ilma jäänud või kes gaasi neelates olid rikkunud oma kopsud või granaadi lõhkedes saanud põrutada. Kõik need vigaste hulgad ei kuulunud kaugeltki enam kirikule, sest nad ei lootnud enam paradiisistki endile uusi käsi-jalgu ja nende süda oli murtud sellest, et nende maapealne elu oli pooleli jäänud. Nad tulid koju ja liikusid siin oma hädadega loiult ringi. Nad elasid üle kibedaid pettumusi, sest nendel polnud ühelgi mingit suurt sihti, mille eest nad olid võidelnud. Alles nüüd vigastena tagalasse jõudes said nemadki üheks ja samaks nende meelemõlgutajatega, keda sõjaaeg oli nihutanud suurte sihtide otsijate poole, nad hakkasid õigusi nõudma endale ja oma rahvale.

Kõike seda märkas vana kirikupastor väga hästi ja nii oli temagi ainukeseks teeks oma asja ainult õigusega edasi ajada, mistõttu ta nüüd kutsariltki pidi nõudma, et too kõigest omakasu saavutamiseks väljamõeldud kavalusist loobuks. Kutsaril oli sellest raske aru saada, sest tema isand oli ju seda varem ajal sootuks teisiti soovinud.

Mida kesisemaks jäi kirikuõpetaja laual leib, seda õiguseotsivamaks muutus ta süda ja puudus veel vaid nii palju, et ta oma pietismiradadelt jälle ei taganenud oma noorusideaalide juurde, kus ta veel õpetatud meest oli kujutlenud rahva sõbrana, kes elaks talupojana talupoegade keskel, nii nagu Kristus elas kalamehena kalameeste keskel ja kuulutas neile armuõpetust. Linnas viibiv aadlisoost perekond aga seisis õnneks siin tagasilaskumise teel ees nagu võitmatu müür ja Ludwig Wilhelm võis jätkata ning pidigi jätkama oma kõrgemalseisja elu — tulgu mis tahes. Talle oli suur tugi tollest eemalseivast kivilinenud vaadetega teisestpoolest, sest oma loomult meeldis pastorile jätkata sirgjooneliselt oma olekut. Tal ei olnud see mitte raske, kuna ta ühelt poolt tugines pühale kirjasõnale ja teiselt poolt von Bergensteini viimase võsu ajaloolistele traditsioonidele. Nende kahe toe vahel liikusid ta mõtted ja tunded, mis muidu võib-olla oleksid olnud vägagi kõikuvad, pealegi veel kuna pastor oli esimese põlve haritlane.

Inimese veri on ju nõrk, usk aga halastamatu. Seetõttu luges neil ajal vana kirikhärra oma üksikus kambris tihti põlvili oma Jumala ees palveid. Ta palus kõigepealt oma nõrka usku kinnitada. Mõnikord palus ta kogu maa ja rahva saatuse eest ja lausus: »Kui see sinu tahtmine on . . .» Lõpu poole muutusid kõik palved pisemaid nõudeid puudutavaiks, laienesid tibatillukesile piasiasjule. Lähenesid majapidamismuredele ja paha haigust põdev hobunegi ei jäänud mainimata. Ta palvel puudus aga mingi kindel siht, nagu ta elulgi, mistõttu võiski mees, kes oli endale õpetajakutse valinud vaid leivateenimiseks, ainsat troosti leida usuelule andumisest. Ta vanemas eas hakkas see andumine ikka rohkem ja rohkem puudutama ta isikut, kuni ajuti vagatsemine teda koguni kaasa tõmbas.

Elu läks aga oma rada ja kes seda ei mõistnud, sellele oli usust ja palveist vähe abi. Isegi õpetaja valge hobune ei paranenud — vaid leiti ühel hommikul oma asemelt, kus ta juba kangeks oli jäänud. Joosep tõi sellest teate oma isandale ja sai hetke ootamise järel vastuse:

»Mis muud kui nahk maha.»

Säärased oli pastori matusesõnad oma vanale veoloomale.

Joosep seisis aga ikka veel ukسلävel, nagu poleks ta kuulnudki pastori korraldust. Ta ei rutanud sugugi hobust nülgi, mis pastori arust nii loomulik pidi olema. Eks temalegi olnud loom omajagu kallis, kuid nüüd pidi ometigi päästma, mis veel päästa sai. Pealegi muutus pastlanaha saamine teenijaile aeg-ajalt ikka raskemaks ning taludes oli nii tapetud kui ka lõpitud loomade nülkimine saanud igapäevaseks asjaks.

»Kas härra siiski ei oleks oma hobuse vastu armulisem?» ütles kutsar kõhklemise järel.

»Mis siin enam arm aitab — tehke, mis käskisin ja kaevake auk maasse ning ajage tallist prahtki sinna sisse.»

»Kas siis hobune kõige rahaga?»

»Miks Joosep ei taha mu soovist aru saada?»

»See nahk on ju kärnane.»

»Ta pargitakse ometigi ära.»

»Seda nüüd küll, aga . . .»

»Aga kuidas veel meie Anna rõõmustab, et saab meie perele pastaldeks midagi.»

»Aga kõik peremehed küll oma vanu veoloomi ei nüli,» kõneles kutsar. Temas oli tõusnud imelik kangus, mis õpetajale senini tundmatu oli. Kunas varem oli tema Joosep midagi vastu punninud. Nüüd tahtis õpetaja selgusele jõuda kutsari vastuhakkamise tõsiduses ning avaldas oma korraldusi hobusenülgimise suhtes veelgi. Seepeale muutus kutsar vägagi tõsiseks ja lausus pahaselt:

»Kui seda kärnatõppe lõpnud hobust peab nülgima, siis mina küll seda ei tee. Kui õpetajahärrad tahavad, siis ma võin ju minna ja kutsuda kabeli tagant nõia Tõnni, küllap tema juba oskab teile paremini seletada kui mina, et säärane asi ei lähe.»

»Joosepil peaks selge olema, et Tõnni siia ei vajata. Ka hobuse nülgimise juurde kõnemeheks ei vajata sääraseid alatuid ususalgajaid. Aga kuna Joosep minu käsku ei täida, siis pean ma seda ise täitma, sest mul pole muud inimest majas.» Ning Joosepi suureks üllatuseks näis pastor tõesti hakkavat end tolle toore ülesande vastu valmistama, sest asi oli kujunenud isanda ja teenri vaheliseks võitluseks ja nüüd juba oli otsustanud pastor oma tahtmise läbi viia.

Ta laskis Annal endale kõõgis välja otsida vana seatapmise mantli, mille ümber tõmbas ja tahtis ise minna kästud tööd tegema. Annale mainis ta veel, et Joosep seda nii väga soovib . . . sest tema oma armas kutsar tahab näha, kuidas härra hobust nülüb.

* * *

Õpetaja näis Joosepi meelest otse koletisena, kui ta siin karjakõõgis seisis, suur nuga käes, lai mantel ümber ning omatehtud sigar hambus tosamas. Pastorit niiviisi nähes hakkas Joosepil hirmus hale. Mitte õpetajast, vaid hobusest, keda see nüüd veel pärast surmaga nülgima tõttab.

Kuid Joosep pole ka tunneteta oma isanda vastu, ka õpetajast hakkas tal hale, kuna see ennast nüüd nii palju peab alandama.

See ei pea siiski sündima, mõtles Joosep ja tahab kuidagi olukorda päästa. Ta püüab iga hinna eest vihastunud pastorit taltsutada ja sääraselt ropult töölt tagasi hoida. Sellega on alles tegu, sest Joosep pole kunagi endale võtnud nii raskeid üleandeid. Kuid korraga tuleb Joosepil pastori poolt vihatud sõda meelde, mis kõike halba endaga kaasa on toonud ning kutsar katsub midagi sõjaga ühenduses pastorile lausuda. Ta ei väljenda ennast sugugi halvasti, kui ta ütleb:

»Kas sõda on siis tõesti juba nii palju maailma hukka ajanud, et kirikuhärra ise peab oma kärnatõppe lõppenud hobust nülgima?» Seda kuuldes jääb pastor hetkeks peatuma. Ta läidab uuesti sigari, mis vahepeal on kippunud kustuma, ja küsib siis kutsari otsa vaadates otsekui kohtunik tolle viimast sõna:

»Aga kes seda siis peab tegema?»

»Kui pastorihärra siiski loobuks . . . ma ajaksin selle asja ära.»

Plärtsti viskab õpetaja noa lauale.

Lõpuks on ometigi hea, et vähemalt minu majas igamees oma kohut

tunneb, »ütleb ta kutsarile mantlit seljast maha kiskudes ja sammub tuppa.

»Kui nüüd ainult tilga viina saaks», ohkab Joosep Annale, kes kogu aeg kõõgis vaikides on seisnud ega midagi pole julgenud lausuda. Anna ruttab õpetajale tuppa järele. Nüüd seab kutsar omakorda mantli selga ja proovib nuga. Siis tuleb Anna, klaas värisevas käes, ega kõnele midagi kutsari maohaavadest. Kui Joosep parajasti klaasi on tühjendanud, astub õpetaja ise uuesti kööki, pudeli põhjas veel tilgake loksumas. Sellegi saab kutsar. Saab tasuks, et ta alla on andnud ning pastor sõnab viimast tilka klaasi kummutades: »Nüüd on siis see ka lõppenud.» Ta näib korraga üsna mõnususas tujus olevat, et Joosep siiski alla on andnud, kuid temagi ei kõnele midagi Joosepi maohaavadest. Joosep aga, kellel viimane mekk juba suus, sõnab: »Mis ta nüüd pastorihärral lõppenud, eks hädaga kõlba kirikuviingi.»

»Noh, ei seda selle töö pärast nüüd,» sõnab pastor ja teeb minekut ilmega, nagu ta poleks enam kutsarile nõus kirikuviina andma.

»Küll ta juba annab», mõtleb Joosep endamisi, »võtab pahanduse peale ise ja annab minulegi.» Joosep on vana teenija ja tunneb oma isandat.

Isand aga ei tunne Joosepit. Too ei ole ju üldse kellelegi silma vaadanud oma koguduses. Ta ainult imestas, et inimesed on niisugused nagu nad on, ja mõnikord ta ka uskus neid. Nagu ta nüüdki imestas Joosepi üle ja uskus, et see läks hobust nülgima.

Joosep läks küll, aga ta mattis vana valge kõige nahaga.

Ringvaade

Eesti kirjandusturg.

Rööbiti 1939. aastaks kõrgtasemele jõudnud Eesti majanduseluga saavutasid ka Eesti kultuuriline areng ja kunstilis-kirjanduslik looming kõrgseisu. Peale arvukate ilukirjanduslike teoste ning valitud tõlgete olid nimekamail erakirjastusil avaldamisel mitmed kapitaaltesed ja rida uusi üritusi seisis tegevusprogrammis. Ja kui võrrelda järgmise viie aasta kesiste paladega tolleaegse vaimukultuuri küllust, siis on nüüd tagantjärele täiesti õigustatud tolle küll lühikese, kuid igas suunas viljakalt ja jõuliselt pulsseeriva eluga ajastu nimetamine isegi Eesti renessansi algjärguks, mis aga eba-loomuliku katkestamise tagajärjel jäi väljaarenematuks. Bolševike võimuhaaramise üheks esimeseks järelduseks oli kultuuriliselt suuri väärtusi loonud erakirjastajate — k.-ü. «Looduse», «Eesti Kirjanduse Seltsi» ja O/Ü «Noor-Eesti Kirjastuse» tegevuse halvamine, millele järgnes hiljem koos natsionaliseerimisega likvidatsioon. Omavahelises võistluses ja otsisklustes uusi väärtusi loonud erakirjastuste varemeile püstitati peamiselt poliitilise propaganda eesmärgi taotleval Riiklik Kirjastuskeskus, mille alaorganiteks kujunesid RK Poliitiline kirjastus, RK Teaduslik kirjastus, RK Ilukirjandus, RK Pedagoogiline kirjastus jne. Nagu kogu trükisõna nii tõmmati ka Eesti kirjandus-kunstilised eliitajakirjad «Looming» ja «Varamu», milledele tasemelt võrdsed üritusi on üpris vähestel maadel maailmas võimalik vastu panna, Nõukogude Vene lameda kultuur-propaganda teenistusse. Nendest viimane sai nimetuse «Viisnurk» ja kadus koos sellega ning «Loomingu» viimne number nägi maailmavalgust 1941.aasta sõjasuvel kahurite mürisedes.

Saksa okupatsiooni-võimude tegevuse esimene periood, milles oli sugemeid argipäeva elus teineteise mõistmiseks, jäi kultuuriliste ürituste ja trükisõna suhtes rangelt äraootavale ja edasilükkavale seisukohale. Kogu järgneva aasta ei avaldunud bolševismiterrori tarretanud Eesti kultuuri kasvumaal mingisuguseid kevademärke. Tundus, nagu oleks tuhandeaastase ajalooga eesti rahvas nii poliitiliselt kui ka kultuuriliselt varjusurmas — rääkimata majanduselust. Pikkamisi võrsusid bolševike-aegse Riikliku Kirjastuskeskuse söödimaal Eesti Kirjastus Tallinnas ja Tartu Eesti Kirjastus — mõlemad riigivõimu poolt rangelt kontrollitavate ja suunatavate trükitud teoste avaldamise keskustena. Ja et ilukirjandusliku originaalloomingu alal olid eeldused uute käsikirjade saamiseks väikesed juba rahutust ja mittekrustalliseerunud olukorrast tingitult, siis võis mineviku kogemustel arvata, et kirjastustegevuse raskuspunkt langeb tõlketeostele. Tegelikult ei juhtunud ka seda, vaid kirjastuste peamureks jäi

ajakohaste kooliraamatute produtseerimine ja aegajalt, tingitud juubelitest, ilmusid mõnigad uustrukid mitteaktuaalseist klassikuist.

Vastavalt maksvale korrale tuleb ilukirjanduslik käsikiri esitada kirjastuse kaudu E. O. Haridusdirektooriumile, kus see peale isikulise ja sisulise vaagimise antakse edasi kindralkomissari kultuur-poliitilisse osakonda. Siit rändab käsikiri Riiga Riigikomissari vastavaisse asutusse ja tuleb siis kas avaldamisloaga või ilma kirjastusse tagasi. Kuna kogu tegevusperioodi kestel on kirjastustel olnud tõsiseid raskusi paberinappuse ja ka võimaluste leidmisega muude töödega ülekoormatud trükikodades, siis on trükkiandmine suurel määral veel sõltuv vastavaist eriametasutustest, kelle käsutuses seisavad vajalikud paberitagavarad.

Ühenduses reprivatiseerimisküsimustega said 1943.a. kirjastustegevuse loa ka endine «Noor-Eesti Kirjastus» ja paar eraisikut, kuid nende tegevusest pole senini midagi Eesti kirjandusturgu rikastavat ilmunud. Eesti raamat vaatlusajal perioodil kannab peale sisulise külje ka välimuselt ja paberilt tagasilöögi tundemärke. Trükipaber on oma kvaliteedilt võrdne iseseisvusaegsete teise järgu tõlketeoste trükipaberiga. Raamatu kunstilises kaunistamises on mõnegi teose juures märgitav maitsega kunstnike kaasabi ja noorsoo- ning lasteraamatuid ja ka mõnda ilukirjanduslikku teost on leitud võimalik olevat puulõigetega illustreerida.

Eriliselt aga väärivad märkimist ilukirjanduslike teoste tiraažid, mis publiku rahuldamata ostukire ja lugemisjahu tõttu ületavad iseseisvusaegseid trükisuurusi neljakuni viiekordselt. Näit. on A. Gailiti raamatuid korduvalt trükitud ja iga kord levitatud üle kümne tuhande eksemplari. Raamat on Eesti kaupadevaesel turul kujunenud sellisel määral konjunktuuriartikliks, et avalikul vabamüügil on seda harva leida. Kirjastused on omalt poolt olnud sunnitud tarvitusele võtma rangeid abinõusid, et «musta börsi» tegevust raamatute alal pidurdada. Altkäe-kaubanduses on raamatuil eriti pühadeeelseil perioodidel kuni kümnekordsed hinnad, mis on päris tavaline nähe. Märgitud asjaolu on eesti raamatu üle 400-aastase ajaloo kestel tõesti esmakordne ja läheb ka sellisena kui erakordsus ajalukku.

Mahaarvates mitmesugused kogutud teosed ja varemilmunud novellidest ning luuletustest meisterdatud väljaanded jääb uusloominguks järele üsna väike kogumik teoseid, milliseid alljärgnevalt püüame põgusalt iseloomustada:

Karl Ristikivi: Rohtaed. Romaan. 1942. Romaanivõistlusel I auhinnaga kroonitud teosest «Tuli ja raud» üle hiljuti teises trükis ilmunud romaani «Õige mehe koda» on kirjanduslikult üsna pikk samm «Rohtaiani». Mitte ainevalikult. Keskkonnaks on üha möödunud sajandi lõpu ja käesoleva sajandi Tallinn kuni iseseisvuseaja esimese kümnendini. Tööliskonnast on üle ärimeeste jõutud küll haritlaskonnani, kuid mõned kolmes teoses korduvad nimed viitavad sellele, et need eri keskkonnad on autori teadvuses omavahel tihedas seoses. Nii võiks seda nimetada ka triloogiaks — Tallinna eestluse kolmikromaaniks — kuigi otsene võitlus eestluse pärast teoses ei peegeldu.

«Rohtaed» on õieti iseõppija-kooliõpetaja Juulius Kõlmiti elukäigu kirjeldus. «Rohtaias» on kujutluse laiuse kõrval ka sügavust, vaimukat ja tabavat miljöökujutust, õrna ironiat, psühholoogilist vaistu sündmuste arengu juhtimises, mis ettevaatlikult väldib kõik liiga tavalised kirjandusliku skeemi jooned. Juulius Kõlmiti isikus on loodud esindav kuju kogu möödunud sajandist põlvnevale eesti napiksäänud haridusega intelligentsile. Temas on samal ajal kehastatud nii ajastut esindav tüüp kui individuaalne kuju. Ja sellisena tõuseb ta esikteose lihttõelise Jüri Sääveli kõrvale eesti kirjanduse esinduskujude hulka — kuhu kaupmehe-romaanii Jakob Kadarik siiski ei jõua.

Karl Ristikiviil on kolme romaaniga olemas juba oma päris teravalt piiritletud individuaalne kirjanduslik profiil. Ja »Rohtaed», mida on hinnatud ka hõimukeelde tõlkimisega, on eesti kirjanduses kahtlematult sündmuseks. Oleks seda olnud vaieldamatult ka ilma praeguste kirjanduslike põua-aastateta.

Marie Under: Mureliku suuga. Luuletusi. 1942. Marie Underi luuleteekond »Sonettidest» tänapäevani on toimunud lakkamatu süvenemise ja täienemise tähe all. Pärast meisterlikkuse saavutamist kolmes kogus — »Õnnevarjutus», »Rõõm ühest ilusast päevast» ja »Hää! varjust» — võis »Lageda taeva all» esimese pilguga näha lõdvenemist ja taandumist. Tegelikult tähendas see kogu aineala avardamist ja loodusmuljete uues vormis peegeldumist. »Kivi südame!lt» oli samm tajude maailmast abstraktsusse. Ja Underi seni viimane kogu, ilmunud pärast raskeid kannatusi ja kesk kriisiaegu, kujutab endast taas luuletaja avardamist ainealal.

Isamaa ja rahva saatuse tajumine esineb esmakordselt Underi puhul sellise rõhutamisega. Teiselt poolt on värssides enam autori isiklike tundmuste virvendusi kui eelmistes kogudes, kus luuletaja »mina» lähenes oma kõikehaaravuses üldnimlikkusele. Viimased murranguajad on taastanud jälle sideme reaalse isikuga, selle kannatuste ja vaevadega.

Eelsõja-aegses tsükliis »Leina-aegu» — ema surma mäletavas värsipihitumises on juba isiklike hingevärinate vastukõla, mis aimuslikes sõjavärssides leiab haarava väljenduse. Tulevat õnnetust tajuv »Hündikuul», nukker ballaad »Sada meest», mille aine on võetud sündmustest teispooll lahte — neis peegeldub ennustuslikult see, mis tagantjäre! leiab klassikalise!lt lihtsa ja kõitva väljenduse kiiresti populaarseks saanud luuletustes »Sõduri ema» ja »Jõulutervitus 1941»: »Igal lävel tahaks kumardada, ükski maja pole leinata.» Sõdurit saatev ema tajub võitluse kestvuse paratamatust, ta õnnistus pojale on kurb, kuid veendumus võitluse tarvilikkusest ületab resignatsiooni. Luuletaja side kodumaaga on Underi seni ainsas isamaaluuletuses »Kodumaale» sügavalt omapärane ja ehtis. Lõpuks on kogus isiklike pihitumisi, nagu surmaaimuslik »Kes?» — jumalagajätt armsate esemetega.

Ajasündmuste mõju on siin tunda suuremal määral kui kunagi varem, kuid ajalaulude tavalisest ja paratamatust ajalikkusest pole siin märke. Sünge aja elamused on suure looja vaimu läbi leidnud ajatuks kristalliseerunud väljenduse.

Karl August Hindrey: Taniel Tümmi tähelend. Romaan. 1942. Hindrey on novellikirjanik. »Taniel Tümmi tähelend» tahab olla arenguromaan. Tümmis on tahetud esitada »haljale oksale» püüdvat ja jõudvat eesti sõjajärgset ärimeest, tõusikut, kui nii tahetakse öelda. Tõusik-ärimees on meie kirjanduses esinenud seni ainult negatiivse kujuna. Kuid kahtlematult peab tõusiku karjääriga liituma ka positiivseid omadusi.

Kuid teos on arenguromaan ilma arenguta. Ta jaguneb kaheks päris erinevaks osaks, mille ühendajaks on ainus põgus episood. Tanieli lapsepõlve kirjelduses on autoril võimalus esitada mõisaelu kirevat panoraami möödunud sajandi lõpust — ala, mida ta tunneb. Rikkalik tüüpidegalerii libiseb mööda, liigagi rikkalik, kippudes varjutama peategelast. Tanieli omadusi tulevase ärimehena on sobivalt rõhutatud. Kuid siis oleme äkki üle sõdade ja mässude jõudnud tõusik Tümmi juurde. Jälle hiilgab Hindrey oma tüüpideloomises, mille taga teadlikud isikud on arvanud leidvat terve rea avalikkusele tuntud tegelasi. Tihedas vestlusstiilis, dialoogide kõrval teravalt lõigatud psühholoogiliste sisevaadetega luuakse rida individuaalseid inimkujusid. Tümm ise oma maamehelikult kohmakas praalimises ning seesmiselt abitus hooplemises on õieti

üsna sümpaatselt kavandatud. Tõusik tahab oma vaimset alaväärtustunnet matta rahalise võimuga, teades, et see ei õnnestu. Nii noor kui vana Tümm on psühholoogiliselt tervikud. Ka nende omavahelise kokkukuuluvuse vastu ei saa vaielda. Ainult see, kuidas noorest areneb vana — psühholoogiliselt kahtlematult huvitavaim probleem — on teoses kahjuks jäänud lahendamata.

August Mälk: Hea sadam. Romaan. 1942. See on pärast «Õitsvat merd» ja «Taeva palge all» kolmas Mälgu kaluriromaan. Ka siin on peateemaks noore kaluri tagasi-pöördumine oma lähtekohta. Sedapuhku poiss loobub seiklusteotsingust merel ja sõidab tagasi «heasse sadamasse». Selles Mälgu «meretrilooogia» kolmandas osas pole märgata silmapaistvat avardumist ei aineala ega stiili suhtes. Randlased oma rahvalike kõnekäändudega on üldjoones samad. Peategelase kasuisaks on sedapuhku küll pisut erandlikum tüüp — naljahambast joomavend, kes ei suuda lämmatada lõplikult oma noorusearmastust. «Hea sadam» tõendab veelkord Mälgu ainuvalitsuslikku asendit meie kalurielu ja mere tundjana ning kujutlejana.

August Mälk: Kadunud päike. Novelle. 1943. Nii meremiljöö kui ajaloolised kaused võimaldavad omapärase stiili arengut ja rahvalikult lopsaka dialoogi viljelemist ja seda on August Mälk näidanud oma ajaloolises romaanis «Surnud majad» ja «Õitsvas meres».

«Kadunud päike» koosneb ajaloolistest, Vene-Liivi sõja aega käsitlevaist novellidest, mille tegevuskohaks on Saaremaa. Nii siis ajalooline ja meremiljöö korraga. Novellide ülesehitus on üsna šablooniline — pole üllatavaid lõppe ega ootamatuid pöördeid, pearõhk on miljöö maalikul. Ainult ühes novellis suudab probleem kaasa kiskuda, kuigi siingi lahendus ei üllata. Pastori teoreetilise kirjasõnamoraali ja salakaubavedaja praktilise elumoraali kokkupõrge lõpeb viimase võiduga.

Fr. Tuglas: Unelmate maa. See autori poolt «Tõe ja kujutluse päevikuks» ristitud 108-leheküljeline valmik mõtisklusi ja miniatuure on 1942.a. ilmunud Tartu Eesti Kirjastuse poolt Richard Kaljo valmistatud kaane ja siseillustratsioonidega. Teos sisaldab viisteistkümmend miniatuuri ja kildu, mõned neist õige fragmentaarsed. Kuna autorist mitteolenevail põhjusil ulatuslik novell «Viimne tervitus» jäi teosest välja, siis on raamat trükivalgust näinud teatud määral poolikuna. Teos on erakordne ka oma ajaliselt ulatuselt, kuna pakub autoriloomingust poolteise inimpõlve kestel. Nii on kild «Teadmisjanu» dateeritud 1910. aastaga, millele lisandub 1918. aastast «Kontsert», 1925—30. aasta loominguperioidist pärineb «Rändaja nukrus», 1936—41. aastaist «Kujutluspäevikust». Valdavam osa autori meeleolusid, arvamusi, kriitilisi tunnetamisi, hinnanguid ja sageli ka ennustuslikke märkusi edasiandvaid kilde on bolševike võimutsemisperioidilt ja sellele järgnevaist sõjasündmusist, kajastades ka küllalt omapärasel ja huvitaval kujul Tartu elanikkonna ja intelligentsi hingelist hoiakut 1941.a. suve saatuslikel päevil. Teos on oma põhiolemuselt resigneerunud ja ei paku lähtepunkte võitluseks või uuestisünniks.

Albert Kivikas: Karuskose. Romaan. 1943. «Karuskose» oli jõuluks 1943 Eestis ilmunud ainus ilukirjanduslik uudisteos. Kuid lähemal tutvumisel selgub, et seegi uudisteos pole päris uudne. Vaatamata muudetud tegelasnimedele, kompositsioonile ja isegi ideoloogilisele alusele tunneb siin ikkagi ära sama autori vana hea asunikuroomaani «Jaanipäeva» ja on selles mõnevõrra «Mihkclipäevagi». Nii tuttav on see lugu põlise

suurtalu allakäimisest ja asunikutalu tõusust. Ja kui tegelaste nimed on uued, siis karakterid on peaaegu endised, kuigi värvid on kahvatunud.

Arvestades »Jaanipäeva» mõningaid puhtkunstilisi puudusi võiksime parandatud väljaannet ainult tervitada. Parandamine ja meeleparandamine pole kunagi hukkamõistetav. Pealegi võiks Kivikasel selliste revideeritud väljaannete suhtes olla kogemusi, tegi ta ju oma »Jüripäeva» omal ajal ümber hoopis käremeelsemaks »Murranguks», parandas »Nimed marmortahvlil» viimaseaja nõuete kohaseks (millisel kujul see ka soomekeelses tõlkes ilmus). Kuid nagu mõnikord agar päevapiltnik retušeerib portreel kõik iseloomulikud näojooned, nii on selle ümbertöötuse puhul romaanist retušeeritud kõik ilukirjandus. On jäänud ainult ajalehe juhtkiri ja põllumajanduslik lehekülg. Ainult paaris kohas suudab puhtinimlik põllumajanduslikud probleemid üles kaaluda, nii seal, kus asunik Toomas künnab esmakordselt oma põllul, kui ka jaaniõisel kohtamisel, kus inimesi juhivad verehäääl ja mitte põllutööinstruktor.

Meile võib ka Tooma pöördumine enamlusest vastassuunda tunduda romaanis pealiskaudselt kujutatud ja vähe põhjendatud, kui poleks tegelikkusest järsumaidki näiteid. Ja et Kivikas tegelikku elu ja selle nõudeid tunneb, seda me usume. Ei saa ju alati kõike nii öelda, nagu mõeldakse, kuid siis on maksev üks vana lause: »Oleksid olnud filosoof, kui oleksid vaikinud.»

Albert Kivikas: Nimed marmortahvlil, mis ilmus autori poolt uuesti läbitöötatult, on kahtlematult erakordseim saavutus Eesti kultuuriajaloo praegusel vahealusrikkal perioodil ja ka kogu eesti kirjandusloos. See on esmakordne juhtum meie oludes, kus küllalt nimekas autor on oma tunnustuse saavutanud romaani vastavalt poliitiliste rinate kujunemisele ümber voolinud ja näidanud teed, kuidas on võimalik ka kirjanduses kunsti ja tarbekunsti vahesid tasandada. Märkimist väärib ka asjaolu, et selle vabadussõjaaegses romaanis (uus variatsioon) kaks eesti koolipoissi kaevikus leiutavad juba 1919. aastal rahvussotsialismi, s.o. mõni hea aasta varem, kui selle poliitilise liikumise tõelistele juhtidele enestele nende missiooni sisu täieliselt kristalliseerus.

August Gailit: Ekke Moor. Romaan, 1941. a. Eesti Kirjastus, Tallinnas. Nimetatud nipernaadilikku žanrisse kuuluv August Gailiti järjekordne romaan kujunes tegelikult Saksa okupatsiooni-aegse Eesti kirjandusturu avateoseks, kuigi käsikiri oli koostatud autoril juba varem »Varamus» avaldatud novellidest. Teost tuleb võtta teatud määral sümboolsena Maarjamaa praegusele ajavaimule ja saatusele.

Autor on suutnud siin anda paljusidki värvikaid lehekülgi ühe maast ja rahvast irdunud boheemliku hingelaadiga tegelase uperpallitamistest ja pillerkaaritamistest. Teisest küljest ei saagi autorile kui naturaliseerunud eestlasele esitada eesti rahva põhiolemusse sisseelamise osas neid nõudeid, mis on kehtivad teiste Maarjamaast enesest võrsunud loovate kirjanike suhtes. Loomulikult ei saa aga eitada »Ekke Moori» kui heatujulise lugemispala väärtust karmil ja tõsisel ajal, mil kulmudeni igapäeva askeldusisse surutud inimese janu vahelduse järgi on tavalisest tunduvalt suurem. Ekke Moor kui tüüp ja tema eriskummalised seigad oleksid samahästi vastuvõetavad mustlase või Balkani mõne väikerahva kirjanduses ja kindlasti sobivamadki, sest kogu jutustatu on võõras põhikoelt lihtsa, selgejoonelise ja tööka eestlase iseloos mule samuti kui tema värvidevaesele ja tuulisele maale.

Hugo Raudsepp, kelle iroonilisele ja kriitikalimulisele näitekirjanikunärvile huumorivaenuline kaasaeg ei paku praegu avaldumisvõimalusi, on Tartu Eesti Kirjastuses

ilmunud novellikogu «Kivisse raiutud», sisaldades kaks aktuaalset ja kaks varemaste ajastusse kuuluvat novelli.

Memuuaarkirjanduse rubriigist on veel märgitavad Tartu Eesti Kirjastuses 1941. a. avaldatud *Oskar Lutsu* «Vanasti» ja *A. Hanko* «Oli kord, II». Viimane käsitleb autori mälestusi kodukolde Kambja vooremaastikust ja siirdumisest Hugo Treffneri gümnaasiumi.

Et ka avalikkuse korduvaid nõudeid kirjandusliku ajakirja osas vähemalt vormiliseltki rahuldada, koostas Eesti Kirjastus Tallinnas Henrik Visnapuu toimetusel kirjandusliku koguteose «Ammukaar I», millele järgnes pikema vaheaja järel «Ammukaar II». «Ammukaar III» ootamises on nüüd möödunud peaaegu aasta ja seni pole veel saabunud vastust, kas sel üldse on võimalust ilmuda.

Olgu märgitud veel, et *Koidula* 100 aasta sünnipäeva tähistamiseks ilmusid Eesti Kirjastuse väljaandes «Kogutud luuletused», «Kolm juttu» ja «Säärane mulk». Tartu Eesti Kirjastus on raamatuturule toonud uues trükis *K. Ristikivi* teose «Õige mehe koda», mis 1941. a. pealkirja all «Võõras majas» avaldati.

Noorsookirjanduse ja väikelaste raamatute alalt on märgitavad *Alide Dahlbergi* «Orutalu lapsed» Salme Utsali illustatsioonidega ja *Kersti Merilaasi* lasteluuletuste kogu «Kallis kodu» Agu Peerna poolt illustreeritud.

Kui eelloetleuille lisada veel *K. E. Söödi* juubeli puhul ilmunud kogutud luuletused, sama autori monograafia «Laulurästas hallaõõs» P. Amburi sulest ja *H. Visnapuu* luuletuskogu «Tuule-ema», mis aga sisaldab varemavaldatud luuletusi, siis on kirjanduspöllumilt kõik olulisem sõelale kogutud. Üldiseloostusena on paratamatult märgitav, et kapitaalsemad eesti rahvast ja eestlast tema põhiolemuses ja otsisklustes haaravad teosed puuduvad.

Väljaspool ilukirjanduslikku ressoori trükis avaldatud teostest on esikohale tõstetav Õpetatud Eesti Seltsi väljaandena *prof. Sten Karlingu* teos: «Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland», millise käsikiri oli valminud pikema töö viljana juba Eesti omariikluse päevil, samuti *prof. A. Tuulse* uurimus «Burgen in Estland und Lettland». Kogukamaks raamatuks kirjastusturul on kahtlematult Eesti Kirjastuse poolt avaldatud koguteos «Eesti rahva kannatuste aasta» I ja II, millele vastavalt kodumaal teatavaks tehtud informatsioonile on järgnemas kolmas osa.

Koguteose I osa sisaldab peatükke järgmiselt: Stalin asub ründamisele, ENSV loomise komöödia, Eesti sõjavägi bolševistliku hävitus aasta keerises, NKVD mõrvakäed eesti rahva kallal, küüditamine, eestlaste osavõtt Eesti vabastamisest Saksa sõjaväe poolt 1941. a.

Koguteose II osas on käsitlemist leidnud järgmised peatükid: metsavennad, NKVD, hävituspataljonid ja nende hirmuteod Eestis, rongkäikude ja miitingute lõõg eesti rahva kaelas, eesti kool bolševikkude võimu all, teater punasel aastal, eesti kunst punase hulluse kammitsas, bolševikkude laastamistö eesti muusikapöllumil ja bolševistlik aasta Eesti põllumajanduses. Teos pakub rahvapärasel kujul rikkalikku materjali bolševistlikest «vabaduse toomise» meetodeist ja annab jõulise pildi eesti rahva nii passiivsest kui ka aktiivsest vastupanu jõust. Kahjuks on aga teose koostamisel liialt vähe pandud rõhku arvustikule ja originaalallikate ning -dokumentide äratoomisele, mistöttu eesti rahva ja Eesti riigi huvides raamatu materjalide kasutamine mõneski osas muutub küsitavaks.

Väljaspool otseseid praktilisi ülesandeid taotlevaid teoseid on P. Amburi sulest ilmunud mõned üksikuurimused eesti exlibriste ja nende autorite kohta, milline pisi-kunsti liik on Eestis viimaseil aastail erakordselt palju harrastajaid leidnud. Kui veel

lisada Tallinnas Kluge & Ströhmi (hiljem likvideeritud ja asendatud Deutsche Buchhandlungiga) poolt avaldatud mõned saksakeelsed piltteosed Eesti üle, siis on ka vähegi mainimisväärsim osa viimase kolme aasta Eesti kultuuriloomingust märkimist leidnud.

Kodumaalt saabunud informatsiooni alusel pole ka käesoleval aastal ilukirjanduslike uudisteoste alal kuigi palju lisa oodata. K. A. Hindreylt töötab ilmuda uus novellikogu »Surmasõit», Pekomäelt 1941.a. võitlusi meie kodumaal käsitlev teos »Rännakuid sõjatules» ja A. Adsonilt lasteraamat »Nakits». Küll on aga päevakorras taas rida uustrukke, näit. August Gailiti »Karge meri», »Kõgutud novellid IV», sama autori »Toomas Nipernaadi» III trükk, A. H. Tammsaare »Valitud novellid ja miniatuurid», O. Lutsu »Soo», R. Janno kriminaalromaan »Selja tagant», Peet Vallaku »Valitud novellid I», Ed. Vilde »Valitud teosed III». Tõlketeoseist lubatakse eesti lugejaile pakkuda Grimmii muinasjutte »Konnakuningas» ja »Maarjalaps», Waggeri »Emad» ja Schnacki noorsoo-raamatut »Klick mänguasjade poest». Kirjastusprogrammis on õige kaalukas osa veel praktilise eesmärgiga raamatuil, nagu I. Roosi »Väike saksa-eesti sõnaraamat», A. Kaskneeme »Lukksepa käsiraamat», N. Sephansi »Elektromontaaž», K. Inno »Lihtsustatud raamatupidamine käsitöö käitistes» A. Lüüsi »Lastehaigused», E. Sarali »Kangakudumise õpetus» jne. Loomulikult ei saa märgitud autoreid ja ainevalikut määravaks pidada Eestile tulevikus kavastatud kultuurisuundadele, kuid need räägivad küllalt iseenese eest.

Et kultuuriline ja kunstiline areng ning tase on alati kaksikvennana kõndinud sõnaringi mõttevabaduse ja majandusliku õitsengu kõrval, siis on vaevalt sõja kestel siin paranemist loota, kuid igale eestlasele jääb usk, et kaunid kunstid leiavad viljelemist ja väärikat suhtumist siis, kui eesti rahvas on jälle peremees omal maal.

Sten Karling: Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland

Õpetatud Eesti Selts, Dorpat 1943, 451 lk.

Tartu ülikooli endise kunstiajaloo professori Sten Karlingu uurimus puunikerdusest ja tiserikunstist renessans- ja barokkajastul Eestis on teos, mis väikeesarvulises eesti kunstiajalooliste teoste reas pälvib kahtlemata esikoha. See on esimene põhjanev teos Eesti seni täiesti uurimata jäänud puuplastika ajaloos. Kuid mitte ainult Eesti, vaid kogu protestantliku Põhja-Euroopa XVI ja XVII s. puuplastika on alles üsna viimastel aastatel tõmmanud endale teadlaste tähelepanu. See on ajajärk, kus puuduvad suured meistrid ja suured tööd, kuid mis kõigele vaatamata on vägagi rikas dekoratiivseist töist (lk. 1). Ja alles viimasel ajal, nagu juba öeldud, on hakatud seda perioodi märkama. Prof. Karlingu uurimuse peaväärtus ei seisa kaugeltki ainult selles, et see on esimene teerajaja, vaid see on kõigiti täiuslik teos, varustatud rikkaliku pildimaterjaliga. Sellise töö väärtus on peale kõige muu veel selles, et siin ei jää ükski väide stiilianalüüsi alal ebamääraselt õhku rippuma, vaid kõiki autori poolt esitatud seisukohti on lugejal kohe võimalik kontrollida esitatud võrdlusmaterjali põhjal. Olgu kohe algul veel nimetatud, et kõnealune teos on kaheksa viljaka aasta töötulemus. Autor on tühjendavalt kogunud ja läbi töötnud alasse kuuluva materjali. Nimetatud teose väärtus on aga seda suurem just nüüd, millal nii palju kunstilisi väärtusi nii Tallinnas kui Narvas on

langenud sõjaohvriks. See on ainus dokument Eesti puuplastika ajaloost, kus on säilitatud järeletulevatele põlvedele hävinud esemete väline kuju nii pildis kui üksikasjalikus kirjelduses ning võrdlevas analüüsis.

Plastika esindab sotsiaalselt seisukohalt vaadelduna kõiki ühiskonna kihte (lk. 2). Oma tendentsilt on puuskulptuur selle rahvapärasem osa (lk. 3). Selles peegeldub niisiis kõige enam rahva ajajärgu maitse ja kunstiline tase. Skulptuur, eriti aga puuskulptuur on tihedasti seotud käsitöölise oskusega. Kunstnik ja käsitöölise on siin üks ja seesama isik. Meister, kes valmistab tellitud eseme kavandi, teostas ise ka selle nikerduse ja käsitöölise alasse kuuluva töö. Eestis kestab selline olukord paari harva erandit arvestamata kuni 18. s. 50-ndate aastateni, millal hakkavad ka Põhja-Euroopas akadeemilise kooliga kunstnikud etendama suuremat osa (lk. 406). Eestis olid puuskulptorid ja kunstislerid nagu muudki käsitöölised koondatud vastavatesse tsunftidesse. Autor kujutab oma töös väga ilmekalt neid raskusi, puudusi ja arusaamatusi, mis esinesid tsunfti kuuluvate ja väljaspool tsunfti töötada tahtvate meistrite vahel. Tsunft oli kõigkvõimas organ, kellel oli oma liikmete tegevuse suhtes täielik järelevalve teostamise õigus.

Kõnealune teos vaatleb Eestis esinevaid puuskulptuuri teoseid 16. s. algusest 18. s. lõpuni. Kuna Eesti alal tegutsenud tähtsamad ja ka vähetähtsamad meistrid peagu eranditult kõik olid võõrast rahvusest, siis ei piirdu autor mitte üksnes nende Eestis loodud tööde vaatlemisega, vaid käsitleb ka nende teadaolevaid või stiilianalüüsi abil kindlakstehtud töid väljaspool Eesti ala. Peale selle vaadeldakse kõiki välismaisi eeskujusid, mis kuidagiviisi inspireerivalt on kaasa mõjunud vaatlusaluse töö tekkimisel, et seda reljeefsemalt esile tõsta uurimisel teose lokaalseid eri jooni. Pole vahet huvitusest märkida autori tähelepanekut, et ka esmaklassiliste meistrite juures on võõras miljöö ja ülesande laad kultuuriliselt ja majanduslikult teistest Euroopa maist mahajäänud Saksa kultuurimõjualuses Eestis, kuhu igalaadi uuendused tunduva hilinemisega saabusid, ja kus puudus oma kindlaimeline kunstitraditsioon, ometi omapärase joone juurde lisanud (lk. 6). Üldmuljelt aga on need siin tekkinud tööde vormid redutseeritud ja tagasihoidlikud võrrelduna nende eeskujudega, eriti puuskulptuuri poolt rikkas Loo-de-Saksas. See kunst siin on vaid sealse provintslilik refleks kahvatuis värves ning tahumatumas vormis (lk. 6). Autor ei ole oma uurimuses neid põhjusi, miks see nii on, küll eriti rõhutanud, kuid ühe põhjusena võib ridade vahelt kahtlemata leida peale selle, et siin üldiselt hoopis väiksemad anded töötasid, ka majanduslikku vaesust; mida põhjustasid sagedased sõjad ning maa peremehe vahetused. Ent kõigist neist maa kultuurilist arengut takistavaist põhjustist hoolimata on autori tähelepanekute kohaselt kunstiline tegevus Eesti alal siiski elavam kui ta lõunapoolsel naabermaal. Eriti vilgas on see Tallinnas. Vähe sellest, et siin kohapeal töötab terve rida tähelepanuväärseid meistreid abilistega: 17. s. alguses etendab puuplastika teoste importki veel üsna märkimisväärt osa. See toimub peamiselt Lüübekist, kust vahendatakse hollandi vorme rangelt klassitsistlikus stiilis.

Töös vaatluse all olevaist töist pälvivad Tallinna sakraal- ja profaanehitiste interjöörid autori kõige suuremat tähelepanu. See ei toimu aga mitte teistes linnades või maa-kohtades säilitatavate tööde arvel, nagu eespool öeldust võiks ekslikult arvata, vaid põhjusel, et seal on kõige rohkem säilinud puuplastika ning nikerduskunsti näiteid. Üldiselt on asjastuhvitatuil tekkinud arvamine, et Tallinna kunstiajaloo õitsengule tegi järsu lõpu keskaja lõpul reformatsioonile järgnev pildirüüste, mis oma lühikesele kestusele vaatamata oli väga ägedaloomuline; ja et sellele järgnes pikem vaheaeg. Ja nii võib see muidugi tunduda, sest nimetatud vaheaajal tööpooldest ei teki monumentaalseiseloomuga töid, kuid viljatuks ning verevaeseks ei või seda ajajärku kuidagiviisi nime

tada. Seda tõestab prof. Karling just oma kõnealuse raamatuga. Maa kaupmeeskond hakkas huvi tundma reformatsiooni järgnenud pildirüüsetest peale puht dekoratiivse vastu (lk. 21). Tislerid hakkasid valmistama dekoratiivseid mööblitükke algul üksiktelijatele, hiljem kogukondlikele asutistele ja kirikutele, millede sisemus oli pildirüüste ajal tugevasti kannatanud. Kuid niihästi tellimiste laad kui ka tulemus kõnelevad juba uuest ajavaimust. Autor märgib renessansi hilistunud ning aeglast sissetungi ka perifeeriasse. Julgete, kuid tabavate võrdlustega esitatakse väljastatunud meistrite loominguks ristlevaid eri maadele omaseid jooni ning traditsioone. Nii võime me kohata säilinud töodes saksa traditsioonidele otseselt tuginevate joonte kõrval ka puht madalmaade, prantsuse, itaalia, sileesia jne. kunsti omapära.

Säilinud puuplastika ja tiserikunsti näited Eestis on oma suuremas enamikus sakraalset laadi ja kuuluvad kirikute inventari hulka, nagu kantslid, altarid, kooritoolid, epi-taafid jne. Nende kõrval on säilinud muidugi ka profaanse iseloomuga töid, nagu Tallinna raekoja friis ja mõnet Tallinna ja Narva elumajade portaalid jne. jne. Kõik need leiavad ühteviisi hoolikat käsitlemist. Siinkohal tahaks veel eriti alla kriipsutada autori ennastsalgavat tööd peale stiil kriitilise analüüsi ka arhiivmaterjalide läbitöötamisel, et võimalikult igakülgselt ning objektiivset hinnangut anda eri ajastu tähtsamate ja isegi vähemtähtsate ning osalt ka nende abiliste loominguks. Nii vaadeldakse üksikajalise täpsusega tähtsaima murranguaja meistri Tobias Heintze kunstilist tegevust ja selle järeldused järgmisele ajastule. Sama võib öelda varabaroki tähelepanavama meistri, Taani päritoluga Elert Thiele ja varabarokilt kõrgbarokki viiva skulptori Christian Ackermanni loominguks käsitleva ülevaate kohta. Autor on elanud oma ainesse sisse ja on õppinud sellest lugu pidama. Nagu kahetsusega mainib ta asjaolu, et puuplastika dekoratiivsusele teeb lõpu klassitsism, mille viljelejaks on juba Venes õppinud kunstnikkude loominguks, ja et põhjamaa puu peab taganema sellest peale lõuna marmori ja pronksi eest (lk. 407).

Lugened teose läbi ning võrrelnud juuresolevaid pilte üksteisega, jääb lugejal mulje, et kuigi on tegemist üsna pika perioodiga ja mitme eri stiiliga, siiski enamuse, väheseid erandeid arvestamata, kiriku interjööri kuuluvaist esemest evivad teatud sarnasuse skeemis. Samasuguse kokkuvõtte teeb ka autor märkusega, et kantslite alal valitseb kuni uusgootikani varabaroki õitseajal väljakujunenud vorm — polügonaalne, pilastrite või kolonettidega liigestatud korpus kroonitaolise kattega. Ainult dekoratiivsed vormid kõnelevad aja maitsest (lk. 411). Samalaadse tähelepaneku võib teha ka altarite osas, või miks ei mujalgi. Konservatiivsus on omane eesti kunstielule neil käsitluseluseil sajandil. Visalt püsivad väljakujunenud vormid. Nii näit. algab taandumine barokist alles 19. s. alguses (lk. 420 j.j.).

Kõik seni öeldu on tutvustanud arvustuseluse teose häid külgi. Ent iga arvustav sõnavõtt nagu isenesest on mõeldud ka teose miinuspoole väljatoomiseks. Käesoleva teose puhul osutub see aga väga raskeks sel lihtsal põhjusel, et siin polegi midagi ette heita ega laita. Ainult paar väikest ääremärkust oleks kõik, mis väljendaksid allakirjutanu soove mõnes osas. Nimelt oleks allakirjutanu meeleldi näinud, et Eestis ala kohanimede puhul oleksid võinud olla nimede eestikeelsed vasted esikohal ja saksakeelsed sulgudes. Siis peale selle oleks lugejale tunduvaks hõlbustuseks ja teoselegi plussiks, kui teose lõpul esineks kasutatud kirjanduse loetelu eraldi. Mis puutub aga vaatluse all olevasse materjali, resp. vaatluse ja analüüsi laadi ning konsekventside tegemisse, siis torkab teose kestel üsna mitmel korral silma autori julge ning vahel ka ehk väheõigustatud seisukohavõtt ning järelduste tegemine. Kas paiguti suurem kahtlemine, eriti mõne teose autori määramisel poleks tulnud teosele kasuks? Nii näiteks vaadeldakse

lk. 23 jj. üht Tallinna nikerdistega varustatud ust, mis selles esinevate stiilelementide põhjal dateeritakse 1530—40. aastasse kuuluvaks. Samal ajal jälgitakse säilinud ürikmaterjalidele toetudes sel ajal Tallinnas tegutsenud nikerdajaid ja tislereid. Kuigi ühegi ürikuis esineva meistri nimega pole vastuvaidlematult võimalik ühte viia ühtegi säilinud teost sellest ajajärgust, omistab autor siiski nimetatud ukse ühele neist. Kas siin ei võiks arvesse tulla võimalus, et uks on mõne väljaspool Tallinna tegutsenud meistri looming, või et ukse looja nimi pole mingeil põhjusil säilinud ürikuis jne. Samuti tundub olevat vähe põhjendatud oletus lk. 26, kus oletatakse Tallinna Kunstimuseumis säilitatava kuningas Knut Püha puustatueti loojaks Andreas Bornemann'i. Ka tekitab lugejas kahtlusi väide lk. 193 jj., kus Bugislaus Roseni epitaafi loojaks peetakse Andreas Michaelson'i põhjendusega, et teised teada olevad meistrid töötasid kas teises laadis, kui seda on kõnealuse epitaafi stiil, või polnud oma võimete poolest suutelised teostama ulatuslikumaid ülesandeid. Sellise julge seisukoha paikapidavust kõigutab mõnevõrra asjaolu, et eespoolnimetatud kunstnikult ei tunta ühtegi kindlat tööd. Sellelaadseid, nagu ehk pisut kergeusklikult mõjuvaid seisukohavõtte ning oletusi kohtab veel teisigi, nagu näit. lk. 234 jj. Narva end. linnakirikus, praeguses vene katedraalis oleva krutsifiksi autori määramisel jne. jne.

Siis edasi sisulises osas oleks võib olla võidud käsitleda barokkajastu kantslitele täienduseks veel ka allakirjutatule juhuslikult tuntud Viljandimaal Karksi kirikus säilitatava vana barokk-kantsli osa, mis oma laadilt ja kvaliteedilt on küllaltki tähelepanuvääriv ning peale selle allakirjutatunu arvates tublisti erinev üldisest väljakujunenud kantslite tüübist.

Kõik äsjaõeldu aga ei vähenda ka mitte kõige vähemalgi määral vaatlusaluse teose koguväärtust. See on raamat, mis peale uute ning huvitavate andmete esitamise on rikas värske ning julgete seisukohavõttude, tabavate võrdluste poolest ja köidab lugejat oma meeldiva kirjutamisestiiili ning rikaliku sõnavaraga. Autori täpne ja üksikasjalik sõnastus manab lugeja silme ette vaadeldava eseme iga pisimagi nüansi elavana ning ilmekana. Kokkuvõttes see on raamat, mis on ja jääb igale kunstiajaloolasele ja kunstihuvilisele asendamatuks teoseks, kes tahab tutvuda eesti puuplastikaga raamatu tiitlil märgitud aja ulatuses.

L. Kaelas.

Ülevaade soome kirjandusest pärast 1938. aastat.

Iseseisvuse ajal on soome kirjandus osutanud silmapaistvat ja rõõmustavat arengut. Kirjanduse kasv on olnud võimas ning mitmekülgne, tõotades häid väljavaateid. 1939. aastal puhkenud sõda vapustas neid rahulikke olusid, milles kirjandus oli võrsunud ning kasvanud, ja surus oma karmi pitseri trükisõnale. Kuigi vana tõde: relvade võitluses vaikivad muusad, pole praeguses sõjas sõnasõnaliselt täitunud, on olud siiski silmapaistvalt mõjutanud kirjanduslikku arengut. Kirjanikud on rakendatud sõjalistesse ülesannetesse, mõned rindele, teised tööteenistusse, rahuliku töötamise õhkkond on puudunud teistelgi. Sõjast olenev kriisiolukord on jätnud omakorda jälgi mõõdunud aastate ellu. Raamatute trükkimine pole olnud kerge, kuigi paberikriis on esialgu ületatud.

Teisel poolt on taas sõjaajal olnud märgata rõõmustavaid nähteid kirjandusmaail-

mas. Kunagi pole raamatute ostmine ja trükid olnud Soomes nii suured kui möödunud aastatel. Majanduslike raskuste rõhudes kõiki rahvakihte on raamat pääsenud endisest paremale aupaigale. See on täitnud sõduri vaba aega ja rindetaguse soomlase puhkehetki, annud jõudu mures ja raskustes võitlejale, see on hankinud endale uusi sõpru. Märkimisväärne on seegi, et head ja väärtuslikud raamatud on saanud haruldaselt rohearvulise lugejaskonna. Ajaviitekirjandus ja ajakirjad on saavutanud nii suuri trükke, et seda varem pole suudetud aimatagi. On ilmunud uusi ajalehti ja ajakirjandus sõjaining muude uudiste levitajana on levinud endisest laiematesse rahvakihtidesse.

Tahtes heita lühikestki pilku sõjaaegsele soome kirjandusele, tekib küsimus, mida esitada ja mida jätta märkimata. Siiski võib teha teatavaid tähelepanekuid soome kirjanduse kohta juba nüüd.

Hõimusõpru on rõõmistanud see, et nendel aastatel on ilmunud hulk teoseid, mis on selgitanud mitut hõimuküsimust ja tugevdanud hõimusuhteid.

Eestit puudutavast kirjandusest tuleb mainida esimesena piduväljaanne, mis kavatseti viia kingina Tartusse, kuid millest pole veel saadud ainustki eksemplari päralt toimetada. Etelä- ja Pohjois-Pohjolaianen Osakunta toimetasid nende üliõpilasorganisatsioonide ja Eesti Üliõpilaste Seltsi sõpruslepingu 10-dal aastapäeval 1938 toreda piltidega teose »Emajõe kaldalt Jäämereni», mille ilmumine lükkus algul järgmiseks aastaks ja sõja tõttu aastaks 1940. Siis ei saadud seda enam Eestisse saata, vaid selle trükk ootab üha soodsamaid aegu.

Heimotyö-nimeliselt seeriast on ilmunud mitu osa: II (1939, see sisaldab eesti keelde tõlgitud soome kirjanduse nimestiku), III (1940) ja V (1942).

Teos pole siiski sisaldanud nimetamisväärseid teateid Eesti oludest. Eesti saatuse kohta on siiski ilmunud mõningaid teoseid. R. Indreko »Muinais-Eesti ja sen varhaisin asustus» (tõlk. Kerttu Mustonen) on huviga vastu võetud. Varjunimi Nauticus, mille taga peitub tuntud kirjanik, on kirjutanud raamatu »Totuus Virosta, Latviasta ja Liettuasta», mis valgustab eestlastegi saatust nõukogude imperialismi ohvrina. Eriti ajakohane oli tuntud, Jaan Siirase varjunime kasutava eestlase teos »Viro neuvostokurimknessa. Piirteitä Viron tapahtumista ja kehityksestä bolševikkivallan aikana vv. 1939—41» (Eesti nõukogude kägistuses. Jooni Eesti sündmustest ja arengust enamlaste võimu ajal aa. 1939—41). Teose on tõlkinud E. A. Saarimaa. Raamatul on olnud rohkearvuline lugejaskond.

A. 1939 ilmus soome keeles Fr. Tuglase silmapaistev »Viron kirjallisuuden historia». Selle järel on soome lugejaskond võinud tutvuda mõningate eesti raamatutega: August Gailiti »Karge meri» (tõlgitud 1939) ja »Toomas Nipernaadi» (tõlgitud 1942) ning August Mälgu »Õitsev meri» (tõlgitud 1941). Kõik tõlked on sooritanud Kerttu Mustonen, kelle tööks on ka Albert Kivikase »Nimed marmortahvilil» (teos on äsja ilmunud). Mälgu »Rannajutud» (tõlk. Helvi Katajavuori 1943) on ka suure huviga vastu võetud.

Aastaid oli oodatud eesti luule antoloogiat. See ilmus saatuslikul aastal 1940 Elsa Haavio toimetusel. »Eestin runotar» sisaldab hoolikalt valitud eesti lüürika parimaid palasid alates Lydia Koidulast kuni tänapäevani. Ülevaate saamiseks aitab kaasa toimetaja uurimus eesti moodsast lüürikast. Tõlketöö on tehtud soome parimate luuletõlkijate poolt (Otto Manninen, Saima Harmaja, Yrjö Jylhä, Aino Kallas, Matti Kuusi, P. Mustapää, Aale Tynni, Elina Vaara ja Lauri Viljanen). Seetõttu on kogu luuletused loetavad sama naudõnguga nagu algupärandid. Antoloogia on teinud au eesti erksale ja kaunile lüürikale. Üks arvustaja lausus pärast raamatu ilmumist: »Oleme sel sõngel ajal saanud eesti luulemaailmast tervituse, mis luule igavesel keelel kuulutab vaimu või-

dukat arengut. Just sellisel ajal võib uskuda, et «Eesti runotar» mõjutab tavaliselt võimsamalt soome lugejaid» (V. Suomi).

Silmapaistva esteetilise uurimusena on tänavu pääsenud avalikkuse ette Aug. Annisti «Kalevala taideteoksena», mille on käsikirjast tõlkinud Elsa Haavio.

Kui lisaks mainida, et ajalehed ja ajakirjad (eriti «Suomalainen Suomi») on kirjutanud Eesti elust, et ringhäälingus Eesti uudiste kõrval on teataval määral esitatud eesti kultuuri saavutusi, et on korraldatud mõningaid Eesti-pidustusi, et teatrites on esitatud eesti näidendeid (näiteks sügisel 1941 Kantsanteateris Eduard Vilde «Pisuhänd»), siis on rasket ja erandlikust ajast hoolimata mitmel alal katsutud ehitada Eesti ja Soome vahele püsivat kultuurisilda.

*

Soome kirjanike rinne on sõja jooksul püsinud suurtes joontes samana kui varematal aastatel. Sellesse on liitunud uusi jõude, mõned kirjanikud on siirdunud teisele poole igavikupiire. Juulis 1941 langes võitlusväljal Eino Hosia, kelle romaan «Tuliholvin alla» (Tulivõlvi all) 1940. a. kirjeldas värvikalt ja võimsalt sõjaelamusi. Isiklikust nägemusest inspireeritud oli ka ta «Musta aurinko» (Must päike) 1941, mis täiendab ta omapäraselt kirjanikukuju, kelle loomingus valitseb raske proosaluule. — Soome Kirjanike Liidu innukas mitmeaastane sekretär Iivo Härkönen suri ka juulis 1941. See Raja-Karjala oivaline kirjeldaja, kelle luuletustes ja jutustustes on harrast meeleolu, avaldas viimase-na luuletuskogud «Aseveljet» (Relvavennad) ja «Suomen Termopyläi», mõlemad 1940. aastal. — Andekas kirjanik T. Vaaskivi sulges igaveseks silmad 21. septembril 1942. Vaaskivi toodangus oli märgata varaküpsid jooni, ta harrastas haruldaselt viimistletud stiili ja kirjutas suhteliselt palju. Ta viimastest teostest olid silmapaistvamad «Yksinvaltiäs» (Isevalitseja) a. 1942, mis käsitles keiser Augustuse järgset Roomat, ja poolikuks jäänud «Pyhä kevät» (1943), mis ilmus pärast ta surma ning oli tõendiks kirjaniku ääretult rikkast fantaasiast ning sisseelamisvõimest ajalukku.

30. novembril 1943 lahkus manalasse soome kirjanduse silmapaistev esindaja Maria Jotuni. Tema komöödiad, draamad, aforismid ja novellid olid hankinud talle võimelise kunstniku nime. Eestiski olid ta teosed hästi tuntud. Ta viimaseks suurnäidendiks jäi Soome Rahvusteateris esitatud «Klaus, Louhikon herra».

6. II. 1944 suri kodus Oulus kuulus kodu-uuriija ja kirjanik Samuli Paulaharju, kelle jõuluks 1943 ilmunud sünnikihelkonnale Kurikkale pühendatud teos «Rintakylä ja larvamaita» (Teeäärased ja metsatagused) on võib-olla võimsa kodu-uuriija parim mälestusmärk.

*

Oleviku soome kirjandus peegeldab neid mõtteid, soove ja püüdeid, millega meie rahvas on enim tegelnud. Mõned teosed, tihti luulekogud, on eriti äratavalt mõjutanud soome rahvast, nendest on ta leidnud endale lohutust ja uusi ideaale. Luule ohter ilmumine näib olevat sellest selgeks tunnuseks.

Sõjaaegse luule võib-olla kuulsamaks nimeks on tõusnud Yrjö Jylhä, kelle unustamatu luuletuskogu «Kiirastuli» (Puhastustuli) a. 1941 on saavutanud suure menu. Jylhä sõja karmide kogemuste püüet kandvad luuletused täidavad kunsti kõrgeid nõudeid, luuletused on ajakohased, isamaalise tunde poolt dikteeritud ja neid valitseb mehine nägemus.

V. A. Koskenniemi, kes on praegu soome kirjanikeliidu esimeheks ja on tegutsenud juhtivaltel kohtadel soome kultuurielus, on avaldanud luuletuskogu «Latuja lumessa»

(Suusajälgi lumel) a. 1940. Selgetes, tabavates ja luulelistes värssides laulab luuletaja selles oleviku ainetest.

Aino Kallas, kes hiljuti on siirdunud elama Eestist Soome, on rikastanud soome luulet kogudega «Kuoleman joutsen» (Surma luik) a. 1942, milles on väikesi luuletusi kogemustest enamlasteaegsest Eestist, ja «Kuin silta» (1943).

Aale Tynni, noor naislüürik, on jätkanud kaunil kombel oma ehtsat luuleteed. Ta hõrgad luuleraamatud «Vesilintu» (1940) ning «Lähde ja matkamies» (Allikas ja rannumees) 1943. a. on lubavateks näideteks sellest, et ta sammub küpsuse suunas. Usaldatav rütmitunne toetab teda ta luuletajateel.

Yrjö Kajjärvi, kelle kohta on lausutud, et ta vaatleb maailma hellenistlikult, on oma peentes luuletuskogudes «Kahdet kasvot» (Kaks nägu) 1940 ja «Ovi avautuu» (Uks avaneb) 1942 kasutanud kaunist pildikeelt. Ta tahab palvelda luuletari, laulda ilust, armastusest, valust ja surmast; tihti ta värssid on raskesti tõlgendatavad.

Arvi Kivimaa «Lumikevät» 1942 paljastab jälle mõtliku ja õilsa luuletaja. Lauri Viljanen on loonud luuleteose «Atlantis» 1940.

Aaro Hellaakoski luulekannel on pärast pikka vahet jälle helisenud. Ta kogus «Vartiossa» (Valvepostil) 1941 on silmapaistvad ta mehelikud, kindlad ja selged toonid.

Laanemaastiku kirjeldaja ja maaküla laulik Einari Vuorela on avaldanud proosaluuletusi «Turhuuden mylly» (Tühisuse veski) 1939, mis on nagu monoloogid. Teos on autori silmapaistvaks saavutuseks. Loodusnägemused ja mõtisklused elust ning inimestest on täpselt kaalutletud ja mõjuvad.

Viljo Kajava oma kogudes «Luomiskuut» (Loomiskuud) 1939 ja «Ankara maa» (Karm maa) 1941 näeb loodust, maastikke ja elu ilu saatustundeliselt. «Kahden sydämen talo» 1943 on maaliv, silmapaistvalt Häme maastikke kirjeldav. Proosateosena on temalt ilmunud hea teos «Muistatko vielä Paulin» (Kas mäletad veel Pauli?) 1943.

Heikki Asunta, kes on võtnud osa sõjamõllust, avaldas mainitava luuletuskogu «Vedenjakajalla. Ruroja väinon vuosilta» (Veelahkmel. Luuletusi vaenuaastatelt) 1943 ja «Syysmaanantai» (Sügisesmaspäev) 1943.

Elina Vaara luuletodarg on viimastel aastatel olnud elav, ta sulest on valminud kogud «Loitsu» 1942, «Huone holvikaaren alla» (Tuba võlvikaare all) 1943 ja juba varem avaldatud luuletused «Äiti ja lapsi» (Ema ja laps).

Noorelt surnud luuletaja Saima Harmaja päevik «Elämän auetessa» (Elu avanedes) 1939, milles ta pihub juba 12–13-aastasena koolilapsena, on liigutav, vapustav ja elav pilt omalaadsest lapsest.

Veel võiks mainida karjalase Valto Sara vähenõudlikku luulevihikut «Laulu Kannakselle», mis sisaldab igatsust tõlgendavaid siiraid värssse. Neis heliseb võimsana armastus kaotatud Karjala vastu.

Luuleteoste hulgas tuleb mainida ka eesliinide meeste luuletuskogu «Täältä jostakin» (Siit kustki) 1943, mille on toimetanud Olavi Paavolainen. See valgustab Soome sõduri mõttemaailma ja on aateliseltki õige silmapaistev.

On ilmunud hulk muidki luuleraamatuid viimase viie aasta jooksul. Luuletoodang vastab tavalisele normaalarajale, on selle osalt ületanudki.

Proosakirjandus on sõja-aast tel olnud samuti nii rikkalik, et kõigi selle toodetega tutvumine on kujunenud peaaegu üle jõu käivaks.

Iseloomustavaks nähteks jutustavas luules on asjaolu, et vanadest ilukirjanduslikest teoseist on avaldatud mitmeid uusi trükke. See näitab, et vanad trükid on lõppenud ja praegu valitseb harrastus ka möödunud aastate kirjanduse suhtes.

Naiskirjanikest on silmapaistev jutustaja Maila Talvio jõudnud üha istuda oma töö-

laua ääres. Teda on viimastel aastatel huvitanud ajaloolised ained, ja nii on sündinud ta ajaloolised romaanid «Itämeren tytär» 1940, «Linnoituksen iloiset rouvat» (Kindluse lõbusad proud) 1942, mis tõestavad autori nooruslikkust. Inimkujutus on neiski romaanides tugev ja see on sooritatud inimliku soojusega.

F. E. Sillanpää viimane romaan «Elokuu» (Lõikuskuu) 1941 peegeldab head jutustamisoskust, kuigi ei sisalda oluliselt uusi jooni kirjanikuportrees.

Paljutootev Lauri Haarla on samuti rikastanud ajaloolist romaani, avaldades «Kurkien taru» (Kurki'de lugu) I—III, 1938—1940, mis käsitleb 15. sajandit. «Ritvalan ilovalkeat» (Ritvala rõõmutuled) 1943 viib lugeja endisesse Häme külla.

Heikki Toppila «Onnen kultamoukari» (Õnne kuldvasar) 1941 räägib maaelust, kus taiausk ja agar uue aja vaim võitlevad omavahel.

Oma parimas loominguuperioodis elav Toivo Pekkanen on jõudnud avaldada mitu teost: Romaani «Musta hurmio» (Must võlu) 1939. Romaan «Ne menneet vuodet» (Nood möödunud aastad) 1940 on katse kirjeldada ühiskondlikke ja poliitilisi olusid; «Ajan kasvot. Muistelmia ja tunnelmia sotavuosisilta» (Aja nägu. Mälestusi ja meeleolusid sõja-aastatel) 1942; tähelepanev on ka väike romaan «Tie Eedeniin», mis on kauniks näiteks kirjaniku filmilisest loominguviisist. Oma toodanguga Pekkanen on osutanud «vääratuslikku vaimset ja eetilist rühti» ja vaieldamatult kuulub silmapaistvamate ja andekamate jutustajate hulka.

Mika Valtari, kes oma toodangu alguses oli eriti noorsoo kirjeldajaks, on viimastel aastatelgi näidanud, et ta on võimeline liikuma pea kõigil proosa ja draama aladel. Ta on püsivalt palju kirjutanud, mainitagu vaid ajaloolist draamat «Paracelsus Baselis» 1943, ajaloolist romaani «Kaarina Maunutyttö» 1942 ja «Novelle» 1943.

Silmapaistev novellist ja romaanikirjanik Viljo Kajo on jutustanud viimati Karjala ümberasuajate saatusest oma romaanis «Kymmenen savun kylä» (Kümne suitsu küla) 1943.

Katri Ingman, kes omab samuti suure toodangu, avaldas 1942 oma parima raamatu «Kaksi äitiä» (Kaks ema). Noore naiskirjaniku Irja Salla romaan «Kohtalon päivä» (Saatuspäev) 1942 on psühholoogiliselt õnnestunud.

Uusigi proosakirjanikke on ilmunud soome kirjandusse. Neist võiks mõningaid mainida. Lubav novellist Olavi Siippainen avaldas oma huvitava esikteose «Nuoruus sumussa» (Noorus udus) 1940 ja veenva kirjelduse «Suuntana läntinen» (Suund läände) 1943, mille aineks on tööstuselu õhkkonnas kasvanud isiku lapse- ja noorusaastate saatus. Omalaadseks mälestus- ja mõtisklusraamatuks tuleb pidada Martti Rapola romaani «Simpukankuori» (Konnakarp) 1943, mis peenetundeliselt ja kaunilt ülistab Häme loodust. Vilho Koljose idüll, väike võluv jutustus «Harmaan kylän laulu» (Halli küla laul) 1943 viib lugeja jälle Raja-Karjalasse.

Pärast Talvesõja lõppu oli silmapaistvamaid raamatuid Eero Palolampi «Kollaa kestää» 1940, mis on kõrgeklassiline ja inimlikult vapustav tõsielu pilt Soome võitlustest.

Soome kadettide koguteos «Korutonta kertomaa» (Ilustamatud jutustused) I 1940, II 1943 tõestavad, et Soome sõdur oskab kasutada ka sulge. Kirjeldused on läbilõigeteks kaitsesõjast ja neist on kindlasti abi sõjapsühholoogilisele uurimusele.

Praegusest sõjast on kirjutatud kümneid eri teoseid, mõned neist on ajaloolised kirjeldused, teised taas mälestused, mõned humoristlikud jutustused jne. Kuid nende loetlemiseks pole siin põhjust.

Soome teadusliku kirjanduse ilmumises pole samuti toimunud vahet, vaid on avaldatud suuri ja kalleidki teoseid. Tähelepandavaimaks saavutuseks on soome kirjanduse antoloogia «Suomen kansalliskirjallisuus» (Soome rahvuskirjandus) valmimine 1943.

aastal. Teosel on nüüd 15 osa. Kirjandusuurimuse püsivat elujõudu tõestab see, et Kirjandusuurijate Selts on saanud avaldada oma aastaraamatud (1939, 1942, 1943). Samuti on valminud mõningaid väitekirju (Unto Kupiainen »Huumori suomalaisessa kirjallisuudessa» 1939, Irja Maliniemi »Heinrich Heine suomalaisessa kirjallisuudessa» 1941). Kirjandusuurimuse alalt on ilmunud teisigi tähelepandavaid teoseid, sellised on näiteks Rafael Koskimiehe »Runous ja isänmaa. Kirjoitelmia v:lta 1940» ja »Mestareita ja mes-tariteoksia» 1944, Lauri Viljase »Illan ja aamun välillä» (Õhtu ja hommiku vahel) 1941.

Tõlkekirjandus on Soomes viimastel aastatel olnud suhteliselt rohke. Selle hulgas on olnud klassikalisi teoseid (näit. Otto Mannise teine »Iliase» tõlge, Koraan, Gilgameši eepos), kuid enne kõike oleviku kirjandust. Sõjaoludest olenevalt on viimastel aastatel saadud jälgida ainult mõnede üksikute maade uudiseid, enim on seotõttu tõlgitud skandinaavia ja saksa kirjanduse uudistooteid. — Sõjaaja nähteks on seegi, et on sündinud uusi kirjastusi (silmapaistvamad neist Aura, Suomen Kirja, Tammi).

Sõjaajalgi on katsutud tähelepanu juhtida heale kodumaisele kirjandusele. Eriti 1942 aastal avaldati austust maa kultuurielule. Siis veedeti nimelt soome raamatu juubeli-aastat, kuigi selle pühitsemine toimus piiratud ulatuses. Juubilariks oli Agricola 400-aastane aabits ja 300-aastane esimene piiblitõlge ning soome raamatutrükikunst. Juubeliaastaks ilmus mõningaid väärtuslikke teoseid. Mainimist väärib ka see, et Talvesõja surve all asutati Aleksis Kivi Selts, mille sihiks on arendada suure rahvuskirjaniku mälestuse püsimist ja üldse soome kirjandust. Sõjaajal on teostatud ka mitmeid romaani-võistlusi, mille tulemused on olnud ebaühtlased, kuid mis on toonud esile uusi kirjanikuandeid. Raamatunäitustest on olnud suurim 1943. aastal Werner Söderström Oy poolt korraldatu Helsingis. Kaarlo Bergbomi ja Minna Canthi 100 aasta juubelid on omalt poolt meenutanud inimestele soome kirjandust ja näitekunsti.

Selles kirjutes ei saa veel lõplikult hinnata sõja rasketel aastatel avaldatud kirjanduse tähtsust, et saa isegi öelda, millised raamatud jäävad elama ja millised kaovad aja jooksul unustusse. Mõned teosed näivad siiski olevat tänapäevast kestvamad, võib-olla on neil öelda midagi väärtuslikkugi tulevastele põlvetele. Kuid igal juhul nad viivad teate tänapäevast tulevikku ja räägivad vaimsest tööst, mida on Soomes kat-sutud sooritada vaenuaastate vältel.

Sulo Haltsonen.

Soome kirjandus sõjaaegses Eestis.

1939. a. traagilised sündmused lõikasid nagu noaga läbi kahe hõimurahva kultuurilised sidemed. Kõnelemata enamlaste okupatsioonist — ka pärast sellest vabanemist ei pääsenud need sidemed mõlema rahva tahtest hoolimata ja mõlemale arusaamatuil põhjusil uuesti tugevnema. Soome raamat Eestis kujunes haruldaseks nähteks, nii haruldaseks, et üksikuid lahe lõunapooltele pudenenud teoseid võis sõrmedel loetleda. Soome kirjandusest oli ülevaade olemas ainult raadiosaadete kaudu. Ja Saksamaalt tuli üksikuid tõlgitud teoseid, mis raamatukauplustes kutsusid esile tõsise tormijooksu. Nii näiteks levis Palolampi talvesõjaromaan tiitli all »Der Winterfeldzug» kiiremini, kui seda suudetud Saksamaalt tellida. Oli veel muudki saksakeelset fennicit, nagu »Ryti's Reden», J. Jaakkola »Die finnische Ostfrage», C. Strohmeyeri teosed Soome kohta jt.

Neis oludes pole ime, et iseseisvusaegne elav soome kirjanduse tõlkimine lakkas.

Vaevu sai ilmuda Aleksis Kivi »Seitsme venna» kolmas trükk Fr. Tuglase meisterlikus tõlkes, sõjaolude tõttu antiikvas ja kokkusurutud tekstipildiga. Kuid huvi Soome ja soome kirjanduse vastu oli põletavalt elav. Ajalehed katsusid täita tekkinud tühikut ja avaldada võimalikult tõlkeid ja kirjutusigi Soomest. Viimane kohtas tihti küll toime- tusest mitteolenevail põhjusil takistusi, mis olid suured eriti 1941. a. sügisel ja 1942. aastal. Nii pääses 1943. s. »kitsast väravast» läbi eelmisel aastal sinna kinni jäänud artikkel Soome Kalevala-päeva puhul. Karjala marsigi tõlge oli kord ajalehes ebasoovi- tav, nagu seda olid üldse kahe vennasrahva suhted.

Sellest hoolimata ilmus ajalehtedes siiski rida tõlkeid soome viimaste aastate ja vara- semast kirjandusest. »Postimehe» joone all ilmus 1942. aastal Mika Waltari »Antero ei tule enam tagasi» A. Rauni tõlkes. »Virumaa Teatajas» alustas 1943. a. sügisel ilmumist Toivo Pekkase »Nood möödunud aastad», mille tõlkis H. Salu. Peale selle ilmus »Posti- mehes» ja »Eesti Sõnas» rida soome novelle ja luuletusi F. E. Sillanpää, T. Pekkase, P. Haanpää, J. Aho, U. Kailase, E. Vaara, O. Mannise jt. loomingust.

Terve rida teoseid on käsikirjas tõlgitud ja ootab ainult avaldamisvõimalust. Ole- masolevail andmetel on tõlgitud või tõlkimisel järgmised teosed: K. Palolampi »Kollaa kestäää», P. Haanpää »Korpisotaa», F. E. Sillanpää »Elokuu», J. Jaakkola »Suomen his- torian ääriiviivat», valik P. Haanpää jutustusi ja valik Sakari Pälsi rahvakultuurilisi esseid.

Kõik see näitab seda elavat huvi, mida sõjaaegses Eestis tuntakse soome kirjanduse vastu. On traagiline, et hetkel, kus mõlemad hõimurahvad vajaksid võitluses ühise vaenlase vastu teineteise toetamiseks vaimset sidet, see on muutunud peaaegu võima- tuks motiividel, mis on sama hämarad kui lühinägelikud.

Sõjaaegset inglise- ja rootsikeelest kirjandust Eesti üle.

Käesolevas ülevaates kavatsen käsitleda praeguse sõja kestel inglise ja rootsi keeles ilmud teoseid meie maa ja rahva kohta, arvates nende hulka ka mõningaid, milles Eesti ei ole ainukeseks teemiks. Sääljuures pean kahjuks kõrvale jätma mõned spetsi- aalsemat laadi, näit. kirjandusloolisi ja filoloogilisi eriprobleeme käsitlevad tööd. Pää- rõhk on pandud poliitilisele aspektile. Ei ole võimatu, et üks või teine brošüür käes- olevast ülevaatest on välja jäänd, kuna sõjaolud ei võimalda täieliku bibliograafilise ülevaate saamist ja samuti mitte mõnede teada olevate teoste muretsemist kaugelt mere tagant. Hämaraks on jäänd Ameerikas ilmud publikatsioonide probleem. Järje- kord on jämedates joontes kronoloogiline, kuigi mõnel puhul täpsat daatumit polnud võimalik kindlaks teha.

1.

Kõige varasem nende ridade kirjutaja kätte puutund arvesse tulev ingliskeelne töö on Jaan A s p e »The Baltic Countries» (London, The Pallas Publishing Company Limited, 80 lk., aastaarv mainimata), mis on kirjutet enne Balti riikide okupeerimist Nõukogude poolt. Seetõttu on see brošüür täiesti kaotand oma aktuaalse väärtuse, kuigi see hästi loetaval kujul annab pildi — olgugi õige pinnalise pildi — Balti rahvaste saatuses 1939/40. a. talveni.

*

Üks parimaid raamatuid, mis kunagi ühes võõrkeeles on ilmund Eesti kohta, on J. Hampden Jacksoni «Estonia» (London, George Allen & Unwin Ltd, 1941 248 lk.). Autor, noor Oxfordis hariduse saand ajaloolane ja inglise tööerakonna liige, kelle sulest on ilmund rida teoseid uusima ajaloo üle, m.s. üks Soomet käsitlev teos, on teravmeelne, hästiinformeerit, sujuvasuleline isik, kellel päale kõrge intellektuaalse taseme on tõelist sisetunnet ja seda kultuuriliiki, mida nüüdsel paadumuse ja «realistliku» poliitika ajal leiab kõigest kõige vähem — südamekultuuri. Ta on ehtne, kuid reaalse pilguga idealist, kes teravalt eraldab terad sökläist ning vahedajooneliselt oskab kujutada ajaloolist arengut kõigis selle olulistes faasides. Ta ei kao romantikasse ega «ajaloolisse materjalismi», vaid oskab näha vaimeid väärtusi reaalsel alusel. Oma dramaatilise, tarbekorral — eriti balti sakslaste käsitamisel — leebelt humoristliku sulega oskab ta joonistada idüllilisi ja haaravaid, poeetilisi ja traagilisi pilte. Ta terve mõtlemine ei lase tal kuski kalduda äärmustesse ei parempoolse ega pahempoolse suuna hindamisel. Oma põhihoiakult ta on siiras demokraat selle sõna vanas hääs mõttes, tõeline rahvaste õiguste pooldaja, kes selgepilguliselt näeb suurrahvaste poolt harrastatavat ülekohtu ja vägivalda ja mõistab seda hukka ka siis, kui kõnesolev rahvas on tema enda oma. Kuni kõige viimase ajani on ta püsti hoidnud õigluse ja inimsuse lippu, ning nii meil kui soomlastel tuleb teda tänada paljude julgete sõnavõttude eest meie rahvaste vastu suunat sihilike ajakirjanduslike rünnakute puhul.

Hampden Jackson on Eestit külastand mitmel puhul. Viimati käis ta sääl 1939.a. suvel, paar kuud enne praeguse maailmasõja puhkemist. Nende ridade kirjutajal oli rõõm teda tutvustada rea meie tegelastega, m.s. Jaan Tõnissoniga. Kui sügava mulje Tõnisson autorisse jättis, selgub kogu sellest raamatust. Eesti on Jacksoni silmis Tõnissoni-liberalismi, meelekindluse ja sallivuse maa. Tõnissoni uhke kuju on talle Eesti sümboliks. Mulle näib, et paremat me ei saa soovida.

Autor on kirjutanud selle raamatu katsena kujutada rahvustunde, natsionalismi kandvat osa ühe rahva arengus, kellele päämiselt see tunne on andnud jõudu taluda paljude sajandite kuulmatuid kannatusi ja siiski oma väiksusest hoolimata jääda üheks rahvaks ning oma lühikese iseseisvusaja kestel võistelda suurrahvastega oma saavutustega nii kultuurilisel kui sotsiaalsel alal, jõudes neist paljudes suhetes isegi ette. Kuid ta tunnistab ise, et see teoreetiline siht ei olnud tema ainsaks motiiviks. Teiseks ja sama oluliseks motiiviks oli käsiteldava maa veetus — veetus, mis ei lähtund seevõrd maastikust ega sotsiaalsetest oludest kui rahvast endast — selle visadusest ja nõtkusest, selle energiast ja fatalismist, selle stoitsismist ja teravmeelsusest. See on veetus, mida minu kohmakas sulg ei suuda edasi anda,» ütleb autor. «Ent kui meenutada invasioonide ja rõhumise katsumusi, mis Eesti rahvas on läbi teind ilma murdumata ja kibestumata, kaotamata oma võimet enesevalitsemiseks ja sallivuseks, siis ei saa teisiti, kui peab end tundma tema võlglasena. Seda võlga see raamat püüabki tasuda.»

Peame tunnistama, et see võlg on hästi tasut. Isegi eestlane näeb oma maad värskema pilguga, olles läbi lugend selle teose.

Raamat algab sissejuhatava päätükiga 1939—40.a. sündmuste kohta, milles täiel määral tunnustetakse Eesti valitsuse püüdeid püsida häänaaberlikus vahekorras nii Vene kui Saksaga, kuid ühtlasi valgustetakse brutaaalseid meetodeid, millega need katsed aeti nurja, ja pettust ja vägivalda, mille abil toimus Eesti ebasaaduslik ja kõigiti rahva tahtele vastu käiv liitmine Venemaa külge. «Siis langes eesriie, varjates Eestit välisilma eest, kes ei saand enam näha midagi päale eesriiet koomale tõmbavate G.P.U. avasäädjate sõrmenukkide.»

Raamatu muu osa on pühendet ajaloolisele ülevaatele algaegadest kuni teise maailmasõja alguseni septembris 1939. Vist selgemini kui ükski välismaine eelkäija toonitab autor ühelt poolt kujutlematut julmust, millega kaslased, venelased ja isegi taanlased kohtlesid meie rahvast, ja teiselt poolt erandlikku vaprust ja üksmeelt, mida eestlased osutasid kõigi oma keskaegsete vaenlaste vastu, kuni naaberrahvaste liitumine vallutajatega viis Eesti muistse iseseisvuse languseni. Ta näitab, millise erakordse tuimusega baltlased alati jätsid kasutamata kõik võimalused rahulike suhete arendamiseks maa pärisrahvaga, kutsudes esile vastuhakkusid, mis kuulusid ohtlikemate hulka kogu keskaegses Euroopas. Kuigi balti vaimulikud, aadlikud ja linnakodanikud olid omavahel lõhestet ja tülis, olid nad ühes küsimuses alati ühel meelel — maarahvast tuli kurnata viimse võimaluseni. Oskuses seda kalduvust teostada ületasid nad autori väite järgi kõiki teisi meie maailmajao rahvaid. «Hää Rootsi aja» üürike vahemäng lõppes päämiselt balti maaomanike reetlikkuse tõttu, kes õigusega lootsid Venemaalt oma Rootsi poolt kärbit vanade õiguste restaureerimist. Venelaste all nad konsolideerisid kõik omad keskaegsed privileegiumid, imedes talupoegadest välja kogu nende jõu, et taas elada prisket elu maal, kus päale Suurt Põhja sõda polnud enam kuulda olnud ühegi kuke kiremist. Jackson pühendab mõned kujukad ja iroonilised leheküljed maa ülemseisuse idüllilisele, rangelt eksklusiivsele elule, mille harmooniat rikkusid ainult peksetavate ja piinatavate orjade kaebehääled ja üksikud Vene valitsejate katsed päriselanike olude parandamiseks, mida osava diplomaatia varal suudeti nurja ajada. Nii läks elu surmvaiksel edasi »Saksa valitsuse, Vene lipu» all, kuni talupoegade vabastamine ja venestuspoliitika tõid kriiskavaid dissonantse sellesse balti pastoraali. Küll pettusid eestlased täiesti oma lootustes Vene abile oma rahvuslike püüete jaoks, kuid raudse pingutusega töötasid nad endid üles, luues majanduslikke ja sotsiaalseid eeldusi võimu osaliseks ja lõppeks täielikuks ülevõtmiseks keset esimese maailmasõja ja Vene revolutsiooni maaväringut.

Käsitelles Eesti Vabadussõda rõhutab autor üsna erilisel, et kuigi Eesti sai välismaalt piirat abi, ei olnud isegi Inglismaal kavatsust teha meie maad iseseisvaks — Lääneriigid tahtsid vaid restaureerida tsarismi, ja ainuüksi Eesti enda vabadust-ihkav elaan suutis meie rahva viia ihaldet sihile — poliitilisele iseseisvusele. Sellestki elaanist poleks jätkund, kui meie valitsus ja parlament poleks parajal hetkel otsustand läbi viia maareformi, mis lubas maad rahva laiadele massidele. Seda oma maalapikese janu ei suudeta industrialiseerit lääneriikides õieti kujutellagi, ning Jackson teeb selgeks, kui võrd täielikult seda meil jõuti rahuldada. Ta seletab ühtlasi, kui leplikult eestlased sääljuares suhtusid endistesse mõisnikesse ja kui suurel määral nad vältisid igasuguseid rahvusliku sallimattuse avaldusi, lubades vähemusrahvusile täieliku kultuurautonoomia. Selle nähte ainulaadsust Euroopas kriipsutab ta tugevasti alla, näidates ühtlasi, kuidas eriti baltlased seda vääriti kasutasid.

Asjalikult käsitleb autor meie puht-demokraatse aja hüvesid ja pahesid. Meie esimeses põhisääduses näeb ta õigusega äärmiselt kaugele minevat katset puht-rahvalitsusliku korra kehtestamiseks, mis ei tunnusta klassi, jõukuse, ea, soo, seisuse, usu ega rassi eesõigusi ning püüab takistada vastutamatu võimu tekkimist. Praktikas viis see siiski poliitilisele killustumisele, ei võimaldand hädavajalikematki võimukeskendust ja sundis valitsust seega kõigi koalitsioonidega paratamatult kaasaskäivale nõrgale kompromisspoliitikale. Ometigi suutis maareformi tõttu tarviliku sisemise kindluse omandand riik üle elada 1924.a. kommunistliku riigipöörde katse, ilma et see selle tasakaalu oleks tunduvalt vapustand. Alles seoses üleilmse majanduskriisiga tekkis tõsisemaid raskusi, mis viisidki ajutisele autoritaarse korra maksmapanekule.

Jackson imetleb raudset hoolt, millega eesti rahvas kuni selle kriisini suutis korraldada oma iseseisvuseaastate alul täiesti laokil olnud majanduselu. Kõik senised välisturud, millest Venemaa moodustas tähtsaima, olid kadund. Nõukogud osutasid niivõrd väikest huvi majanduslike suhete sõlmimiseks Eestiga, et nad pärast oma ebaõnnestund riigipöördekatset enam ei kasutand isegi neile Tartu rahulepinguga lubat laialdasi transiitkaubanduse hõlbustusi. Siiski oskasid eestlased oma majanduse niivõrd taibuka nõtkusega ümber korraldada, et nende väikemaapidamine, millele paljud vaatlejad olid ennustand halva lõpu, osutus kaugelt tulusamaks kui omaaegne balti suurmoisade majandamine. Ühena väga vähestest riikidest maailmas mõistsid nad ühistegevust nõnda rakendada, et see muutus tuluallikaks mitte ainult tarbijale, vaid eeskätt põllumehesest tootjale. Rahvasteliidult saadud laenuga saneeris riik end sel määral, et varsti võidi kõnelda juba tõelisest jõukusest. Kuid see kõik oleks olnud võimatu, kui rahva hariduslik tase poleks olnud nii kõrge nagu ta oli, ja kui ta haridusjanu poleks teda sundind ikka suuremale pingutusile kasvatuslikul alal, kuni ülikooli- ja gümnaasiumiharidusega inimeste protsent kaugelt ületas vastavad arvud kõige haritumateski Lääne-Euroopa suurriikides, kuna põllumajandusliku hariduse alal jõuti veelgi kaugeemale.

Kõigest hoolimata ei suutnud Eesti Vabariik vältida 30-date aastate alguse üleilmse majandusliku surutise katastroofilisi tulemusi, eriti pärast naelsterlingi lahkumist kullaalusel, millele küllalt kiiresti ei lastud järgneda eesti krooni devalveerimist. Raskused eesti saaduste turustamisega olid päämiseks väljastpoolt toetet ja õhutat Vapside liikumise edu eelduseks. Ainult Pätsi osav vastulöökk suutis selle isamaalsust teeskleva, kuid tegelikult fašistlike sihte taotleva liikumise rünnakut pidurdada, asendades seda küllaltki robustse, kuid siiski kõige hilisemaga võrreldes väga talutava autoritaarse korruga, mis vähemalt majanduslikul alal osutus ettenägelikuks ja osavaks. Maa tulunduslik olukord paranes aasta-aastalt, milleks ilmsesti kaasa aitas ka maailmamajanduse üldine tõusutendents. President ise leidis mõne aja pärast aja tulnud olevat aeglaseks tagasipöördumiseks demokraatsematele radadele. 1938.a. põhisäädus, kuigi kaugeltki mitte demokraatne selle sõna täies mõttes, erines väga kasulikult autoritaarsete naabermaade korrast. Igal juhul aga tüüriti riik fašistliku maailma tormilainetest läbi üsna minimaalsete vapustustega, kuigi oli ringkondi, kes valitsevat režiimi vihkasid ja kibedalt arvustasid, nimelt ühelt poolt linnade tööliskond ja teiselt poolt Tartu intelligents. Päts ise õigustas oma poliitikat ähvardava rahvusvahelise olukorraga.

Kas ta meetodid olid õiged, on küsitav, kuid olukorra ohtlikkus oli ilmne. Kollektiivse julgeoleku süsteem oli varisend, tuli tüürida natsistliku Scylla ja bolševistliku Charybdise vahelt läbi. Skandinaavia ega Soome ei tahtnud Eestiga sõlmida kaitseliitu, Poola ja Leeduga polnud selline liit võimalik osalt nende riikide vaheliste vastolude ja osalt Saksamaa terava vastuseisu tõttu. Liit Lätiga ükski aga ei pakkund kuigi lootustandvat tagatist võimaliku agressiooni puhuks. Jäi üle ainult absoluutse erapooletuse poliitika. Millised tulemused see on toond, on praegu kõigil teada.

Selline on üldjoontes Hampden Jacksoni analüüs. Ta näeb väga selge pilguga meie poliitiliste suunamuutuste seostumust üleilmsete olukordadega ning imetleb kõigist väärnähetest hoolimata seda põhilist demokraatset vaimu, mis ei lasknud Eestit ühelgi puhul langeda sääraseisse äärmusisse nagu valdav enamik teisi Euroopa riike — sellele vaatamata, et peagu kõigil neist oli võrratult rohkem poliitilisi kogemusi kui meie alles hiljuti maailmapoliitika areenile astund maal.

Oma viimises päättükis, «Asjad, mis püsivad», tegeleb autor Eesti kultuuriliste saavutustega. See, mis eestlasi päästis ka kõige hävitavamates tormides, oli nende ühtekuuluvustunne. Ning kõige selgemini ilmneb see tunne eesti keele ainulaadses arengus. Suutes veel vabadussõja aegu väljendada peagu ainult konkreetseid mõisteid, arenes see keeleuundajate tõttu mõne kümnendiga nii rikkaks ja painduvaks, et kogu maailma teadus ja klassika oleksid mahtunud vabalt selle raamidesse. Tõlgete teel suutsid eestlased kaasmaalastele vahendada kõik, mis maailma keeltes leidis väärtuslikku. Ning oma väga laialdase võõrkeelte oskusega said nad kõike tähtsat lugeda ka suurtes kultuurkeeltes enestes. Nende luule, arenenuim ala nende kirjanduses, on peagu tõlkimatu. Kuid nende proosa, mida tõlkida on kergem, on samuti saavutand väga kõrge taseme, ning on otse häbi, et näiteks Tammsaaret pole olemas inglise keeles: «Tõde ja õigus» on tõlgit poolde tosinasse euroopa keelde, kuid mitte inglise keelde, milles tuleb süüdistada alaväärsete tõlgete üliküllust— rootsi Lagerlöfist soome Seppänenini ja poola Reymontini—mistõttu lõpmatud põhjamaade külaelu kirjeldavad romaanid on raamatuturu tüütuseni üle ujutand . . . Tõsiasi, et Nobeli auhind määrati soomlasele Sillanpääle ja mitte eestlasele Tammsaarele heidab kurba valgust kirjanduslike auhindamiste süsteemile.»

Eestlased on üks kõrgeimini harit rahvaid Euroopas tänu oma koolide võrgule ja vähemalt samal määral oma teatritele, laulukooridele ja eel kõige oma vabariidusliikumisele. Tartu ülikooli atmosfäär on üks tõõkamaid ja erksamaid Euroopas, ning 1934.a. oli Eestis üks üliõpilane iga 332 elaniku kohta, kuna Inglismaal neid oli üks iga 885, Taanis üks iga 657, Norras iga 522 elaniku kohta. Eesti tulevase intellektuaalse elu laad peab moodustama aristokraatiat taotleva korporantluse ja demokraatiat harastavate seltside vaimu sünteesi. Esimese sümboolseks nimeks on Päts, selle kandjaks Tallinn, teise sümboliks Tõnisson, selle koduks Tartu.

Jackson tsiteerib kuulsat inglise kasvatustegelast ja ajaloolast Fisherit väidet, et peagu kõik, mis Euroopa kultuuris on väärtuslikku, on väikerahvaste loodud, ning on veendund, et Eesti on võimeline peatselt andma kõrgetasemelise lisandi maailma vaimsele varasalvele. Et ta eeldused selleks leiduvad, seda on Eesti rahvas juba tõendand.

Kuivõrd hädasti me vajame selliseid teoseid nagu praegu käsitledu, ei selgu mitte ainult Nõukogude palavlikust, fakte pää pääle pööravast propagandast Anglo-Saksi mail, vaid ka arvukaist nende maade eneste autorite artiklitest ja teostest, milles kogu meie ja teiste Balti riikide iseseisvust kujutetakse fašistliku korruptsiooni hiilgeajana, kuna sellevastu alles Nõukogud olevat kindlustand tõelise rahvavalitsuse. Võtkem kas või sellise raamatu nagu Anna Louise Strong'i 1943.a. ilmud «The Russians are People» (London, Cobbet Publishing Co. Ltd). Kirjeldades Balti riikide anneksiooni, mida autor ütleb ise jälgind olevat Leedus, mainib ta küll n.n. valimiste «pisut rutulist» korraldust, kuid püüab oma lugejaid veenda, et rahvas omast vabast tahtest ja koguni vaimustusega tõttas neist osa võtma läbi pori ja vihmal Balti riikide valitsused olevat olnud pool-fašistlike, «pisut natsisõbralike ja igatahes nõukogudevastaste käes», ringkondade, kes olevat sadu balti töölisi arreteerind ainult selle eest, et nad punaväelastega olid kõnelnud, ning üldine olukord olevat olnud säärane, et valimiste tulemused — 95,5 % kogu valijaskonnast osa võtmas, hääled peagu eranditult kommunistide poolt! — olevat Leedus olnud täiesti loomulik ja spontaanne nähe. Vihjatakse partisanijõukude väidetavale nõukogudesõbralikkusele ning leitakse, et «üheaastane tihe kontakt punaväega ja Nõukogude Liiduga» olevat Balti rahvais «lõitnud leegi, mida natsid ei saa lõmmatada, ning tugevdand tahte, mis toob neile uuesti vabaduse» —ilmsesti punase lipu all!

See on veel üpris tagasihoidlik faktide võltsimine. On veel palju halvemaid, eriti ajaleheartikleis. Neid ilmub praegugi ühtelugu, kusjuures korratatakse ikka samu valeandmeid. Seda suurem on nende ümberlökkamiseks avaldatavate brošüüride ja kirjutiste tähtsus.

*

Kaks huvitavat brošüüri, milles Eesti majanduse käsitletu etendab üsna silmapaistvat osa, on avaldet dr. Villibald Raud'i, meie Londoni saatkonna end. kaubandusnõuniku ja pääkonsuli poolt. Esimere neist, «The Baltic States as a British Market in the Past and Future» (ilmumiskoht ja -aasta puuduvad) tahab teha katset «kirjeldada nende (s.o. Balti) maade majanduslikku tausta seoses nende väliskaubandusega, eriti arvestades ühendet kuningriiki (s.o. Britit), ning võimalust mööda kalkuleerida nende vajadust kaupade ja masinate järgi otse sõjale järgnevate aastate taasehituse ajastul». Autor tähendab eessõnas: «Üldiselt ei olda sellest teadlik, et need maad, mille elanike arv ulatub vaevalt kuue miljonini, vedasid teise Maailmasõja eel täpsalt samas väärtuses Briti tööstustooteid sisse nagu nende idanaaber, Nõukogude Vene, oma 170 miljoni elanikuga. Samal ajal Balti riikide poolt impordit briti kaupade väärtus isiku kohta arvestetult oli viis korda suurem kui Kesksaagu-Euroopa riikide poolt impordit Briti kaupade väärtus samal alusel arvestades.»

Sellele järgneb 1942.a. lõpul käepärast olnud andmetel põhjenev kalkulatsioon neil maadel pärast sõda tekkida võivate vajaduste kohta veovahendite, põllutööriistade ja -masinate, tööstusvahendite ja elutarvete alal, milles jõutakse suhteliselt optimistlikele tulemustele Balti maade võime suhtes antavat krediiti võrdlemisi lühikese aja kestel tasuda, sääljures küll reservatsiooniga, et olukord võib muutuda, kui neid maid peaksid tabama uued õnnetused. Igal juhul aga luuakse veenev mulje, et Balti rahvad end jälle suudavad üles töötada minimaalsegi abiga ning et nad varsti jälle jaksavad tõusta produktiivseteks osalisteks maailmakaubanduses, pakkudes eriti Britile soodsaid kaubitsemisvõimalusi.

Sama autori teine brošüür «The Smaller Nations in World's Economic Life» (P.S. King and Staples Ltd., Westminster) asetab endale ulatuslikuma ülesande, käsitledes küsimust, kas väikeriikide tekkimine endistele Vene ja Austria-Ungari aladele pärast eelmist maailmasõda majanduslikult ei kahjustand neid uusi riike endid, riike, milledest nad tekkisid, teisi maid üldse ja Britit eriti. Selle tööga püüab Dr. Raud anda vastuse mõttesuunale, mis väidab, et Euroopa «balkaniseerimine» on olnud majanduslikult kahjulik maailmale ja Inglismaale. Hoolika statistilise analüüsi varal tõendab autor, et toodang neil mail tõusis kõigil aladel, et nende elutase tunduvalt paranes, et nende rahandus, pääle Austria ja Ungari oma, oli terve, kusjuures see ka viimastes maades näitas lõpu poole ilmseid tervenemissümptome, et nende majanduspoliitika oli vähem autarkiline kui suurtes riikides, et nende osavõtt maailmakaubandusest viimasele, eriti aga Briti kaubandusele osutus ainult kasuks ning et see soodus areng oli otse enne käesolevat sõda veel täiesti poolel teel. Iseäranis üllatavaks osutub see areng võrreldes suurriikide omaga, kus progress ei läind ligikaudugi riiki kiiresti. Paljudel aladel olid uued väikeriigid Lääne-Euroopa suurriikidest isegi suhteliselt ette jõudnud. Autor juhib tähelepanu ilmsele, kuid kaugeltki mitte üldiselt taibat seigale, et rahvad, kes töötavad iseenese eest, selle asemel et orjata mõnd tugevamat naabrit, mõnd «Herrenvolk'i», endastki mõista teevad seda üsna erilise, häid tulemusi kindlustava innuga, mille tõttu maailm saab pikapäle ainult võtta nende iseseisvusest. Tuleb mõnda, et ta seda teesi oskab tõendada väljapaistva kujukuse ja veenvusega.

Eesti saadik Londonis, minister A. Torma, pidas 4. märtsil 1943. a. Londoni Anglo-Scandinavian Christian Fellowship'i koosolekul ettekande »The Church in Estonia», mis ühes siin hiljem vaatlusele tuleva prof. H. Perlitzi nime all ilmund rootsikeelse brošüüri »Estlands kyrka under Sovjetväldet 1940 — 1941» ingliskeelse tõlkega avaldati 1944. a. World's Evangelical Alliance'i poolt Londonis. Ettekanne, mida trükkis on 20 lehekülge, kirjeldab Eesti kiriku tekkimist ja saatust kuni käesoleva sõja lõpuni, puudutades ainult üsna lühidalt Nõukogude okupatsiooni aegseid sündmusi. Päärõhk on asetet varasemaile aegadele, kogu pikale perioodile enne meie maa iseseisvumist. Hääli, selgel kujul kirjeldetakse Orduaja brutaalset »misjonitööd», Rootsi aja edusamme, määratud tagasilangust Venemaa all, Vennastekoguduse tähtsat osa kaheksateistkümnendal sajandil, venestamisperioodi, kreeka-katoliku usu vägivaldset päälesundimist, briti ja ameerika usuliste ringkondade huvi meie kiriklike ja sotsiaalsete olude vastu juba 1870. aastast pääle, ning tõelise rahvakiriku tekkimist möödunud sajandi lõpul ja käesoleva alguses. Kõiki neid probleeme vaadeldakse kogu meie ajaloo taustal. See on asjalik, kultuurne, kahtlemata meie inglise kiriklikes ringkonnis sümpaatiat äratamiseks kohane väike brošüür, mis näitab, kuivõrd meie kiriku hüvang on olnud sõltuv meie rahvuslike taotluste edust.

*

Üks meie suurimaid vigu iseseisvuse ajal oli vastumeelsus, millega välismaailmale tutvustasime oma kultuurilisi saavutusi. Ainult äärmiste raskustega oli võimalik saada üsna väikesigi riiklike krediite näiteks meie kirjanduse propagandaks. Seetõttu ongi praegu propagandavahendeid äärmiselt vähe. Liiga sageli kõnelevad meie vaenlased Eestist ja Baltimaadest üldse kui maadest, mis ei ole jõudnud luua iseseisvat kultuuri. Meie parimadki sõbrad, seevõrd kui nad korralikult ei tunne meie keelt, on endile suutnud luua vaid ebamäärase kujutluse meie kirjandusest. Neil ei ole konkreetset ainekku, millega nad saaksid meie kultuurilist prestiiži mõjuvalt kaitsta. Seetõttu on igasugune katse meie kirjanduse propageerimiseks eriti just inglise keeles enam kui teretulnud. Isegi kui säärane katse on puudulik, võib see ehk siiski anda pildi maailmast, millest välismaalased muidu ei teaks kõige vähematki. Meie suureks kahjuks jäid üritused sellel alal pooleli Vene okupatsiooni tõttu, m. s. Dr. W. Matthews'i andekalt tehtud eesti luule antoloogia. Londonis on siiski meie omade inimeste kulu ja kirjadega päevavalgele pääsnud ühe teise ammu aegse Eesti rahva ja luule sõbra, Edward Howard Harris'e ülevaade eesti kirjandusest päälkirjaga »Literature in Estonia» (Boreas Publishing Co. Ltd, 1943. 75 lk.). See on pikaajalise töö ja andumuse senini ainuke raamatukujuline vili — lühike juht läbi meie vanema ja uuema kirjanduse, nähtuna vastu meie rahva saatuste tausta. Lihtsalt, kuid suure sümpaatiaga joonistetakse meie rahvaluulest, valgustusaja kirjandusest, ärkamisajast, varasemast realismist, Noor-Eestist, Siuru-ajast, uusrealismist ja kõige viimastest suundadest, m. s. ka Arbujust, meeldiv pilt. Mitte igal pool ei ole valgus ja varjud nii jaotet nagu meie sellega oleme harjunud, ning mitte igal puhul ei anna tõlkeproovid olulisimat ühe autori laadist, kuid nii nagu ta on, on see väikene raamat täielikem ülevaade meie rahva kirjanduslikust loominguist, mis inglise keeles leidub. See on asjaarmastaja töö, kes ei ole säästnud vaeva, et meie kirjanduse olemusele nii lähedale pääseda kui iganes võimalik.

*

Ei saa kokkuvõttes öelda, et ingliskeelne literatuur meie maa kohta viimastel aastatel oleks olnud ligikaudugi nii ulatuslik või suur kui me seda tingimata vajame.

Just vastuoksa, see on hämmastavalt väike, ning avalikud vaidlused ajakirjanduses ja viited ja vihjed ning kategoorilisemad väited ka paljudes raamatutes näitavad selgesti, kui vähe meist teatakse ja kui valesti meist sagedasti aru saadakse. Osalt oleme selles ise süüdi oma kauaaegse passiivsuse tõttu siis, kui oleks võidud olla aktiivsemad, kuid enam on ses süüdi üld-poliitilised olud, mis huvi meie vastu põrmugi ei soodusta.

Omaette võttes on aga igaüks eespool mainit töödest väärtuslik, ja mõnel neist oleks eriti suur väärtus, kui neid suudetaks levitada küllaldaselt arvul ning õigestesse kohtadesse. Nad võiksid muuta nii mõnegi kõhkleja meie pooldajaks.

2.

Varaseim Eesti, ja sellega ühenduses ka kogu Baltikumi probleemi käsitlev käesoleva sõja ajal ilmunud rootsikeelne teos on Paul Olbergi «Tragedin Baltikum» (Baltimaade tragöödia, Natur och Kultur kirjastus, Stockholm 1941, 104 lk.) Raamat on pisut vananenud, kuna see ilmus enne Vene-Saksa sõja algust ja seetõttu jätab käsitlemata Saksa okupatsiooni perioodi ning lõpp-päätükis pääleegi esitab prognoose, mida sündmused ei ole kinnitand. Viimane seik vähendab tunduvalt selle väärtust välismaise lugeja silmis, kuigi raamat põhjeneb autentsel materjalil ja on korralikult ning objektiivselt kirjutet. Alapäälkirjaks on «Vabade vabariikide Eesti, Läti ja Leedu anneksioon». See näitab kogu teose sisu ja suunda. Paralleelselt kirjeldatakse arengut kõiges kolmes riigis, alates kaugest minevikust kuni raamatu koostamise hetkeni, s.o. veel enne 1941.a. küüditamist. Autor näitab, kuidas Balti rahvad kõigist neil läbi teha tulnud vallutusist ja orjastusist hoolimata kunagi ei leppind võõra võimuga ega l sknud end rahvuslikult assimileerida. Ta kirjutab nende vabadusvõitlust, rõhutades eriti bolševikkude hoolimattust igasuguste rahvuslike õiguste vastu juba enne esimest Saksa okupatsiooni ja toorust, millega nad maha surusid rahvaste vaba eneseavaldamise katseid, näiteks 1918 a. algul Eestis korraldet Asutava Kogu valimistel, kus kommunistid ootamatult olid jäänd vähemusse. Vabadussõda käsitatakse lühidalt, kuid õigesti. Iseseisvuse ajast minnakse võrdlemisi kiiresti mööda, vastavalt raamatu teemiasetusele. Selle eest analüüsitakse eriti pikalt ja asjalikult vastastikuste abiandmisaktide püüesundimist Balti riikidele Nõukogude poolt, nende teostamisel venelaste poolt korda saadet lepingurikkumisi ja viimastele krooni pähepanekut 1940.a. anneksiooniga. Olberg esitab tõendeid selle kohta, et Nõukogude sõnad igal sammul olid diametraalses vastolus nende tegudega, et nad murdsid kõik oma lubadused ning et nende kaunikõlalised sõnad olid vaid sildiks kõige brutaalemale imperialismile. Tol ajal ta veel ei võind teada, et eesmärgiks polnud mitte ainult Balti rahvaste absoluutne tasalülitamine, vaid koguni nende hajutamine üle laia Venemaa ja nende hävitamine.

Olberg kirjeldab ja kahetseb autoritaarsete režiimide tekkimist Balti riikides just hetkel, mil mujal maailmas oli jõutud veendumusele, et neis demokraatia oli teostat puhtamalt kui kuski mujal. Ta mõönab, et autoritaarne kriis Eestis oli lõpule jõudmas president Pätsi enda algatusel, kes liiga selgesti hakkas nägema selle korrupsiooni-tekkitavat, demoraliseerivat mõju. Igal juhul aga leiab ta, et riik, kus autoritaarsust on nii sajaprotsendiliselt teostat nagu Nõukogude Liidus, ei oma vähematki õigust tulla süüdistama teisi, kes selle pahe all kannatavad hoopis vähemal määral, eriti pärast tervet rida pühalikke lepinguid, milles see riik oli kinnitand hääd läbisaamist Balti maadega ja tunnustand nende lojaalset suhtumist temasse.

Eriti soodsalt arvustab Olberg Eesti poliitikat, mille ta leiab Baltimaade vabadusvõitluses olevat etendand juhtivat osa. Ka kultuurilisel alal eelistab ta meie maad tuge-

vasti meie lõunanaabreile, idanaabrist täiesti kõnelemata. Erielse kiitusega mainib ta meie kirjandust ja meie teatrit.

*

Täni kõige kogukam ja mitmes suhtes kõige silmapaistvam erikaantes ilmund publikatsioon Eesti kohta Rootsis on endise Tartu ülikooli rootsi keele ja kirjanduse professori Per Wieselgreni teos »Från hammarntill häckorset. Estland 1939 — 1941» (Ide och Form förlag. Stockholm 1942, 294 lk.) Nagu päälkiri osutab, käsitleb see mahukas ja ohtralt illustreerit raamat Eesti olusid käesoleva maailmasõja puhkemisest kuni praeguse Saksa okupatsiooni algaastani, mil autor saksa valitsusvõimude korraldusel saadeti Ida-alalt välja. Professor Wieselgren, kes õpetas Tartu ülikoolis rootsi filoloogiat juba 1930 a. alates, ei lahkund meie maalt ka venelaste ajal ja on seega saand jälgida punase valitsuse meetodeid. Ta on oma silmaga näind ka saksa võimude käitumist täpsalt kuni tsiviilvalitsuse kehtestamise päevani, mil ta saksa politseiohvitseri saatel asus Tartu jaamas raudteevagunisse ning Berliini kaudu sõitis oma tol hetkel juba väga tagaigatset Rootsi kodumaa poole. Meie maal on rootslaste seas vaevalt olnud siiramaid sõpru kui Wieselgren. Suure osa oma parimast energiast on ta kulutand Eesti-Rootsi suhete süvendamiseks, tutvustades rootsi kultuuri Eestis, kuid tehes palju ka Eesti olude valgustamiseks oma kodumaal küll artiklites, küll koguteostes. Oma südamlikkuse, teravmeelsuse ja huumoriga suutis ta endale Eestis võita väga suure hulga sõpru, saades intiimse pildi kogu meie akadeemilisest haritlaskonnast. Paljudel uurimisreisudel tutvus ta üsna põhjalikult ka meie maa ja väikelinnade eluga, ja Rootsi-Eesti kirjanduslike kokkupuudete jälgimisel oli tal põhjust kontaktivõtmiseks ka balti sakslastega. Tema ülevaade meie elust enne sõda oli järelikult täielikum kui väga mitmel meie omal akadeemikul. Kui juurde lisada, et Wieselgreni uurimis- ja uudislust oli loomult palju suurem kui enamikul inimestest ja et tal on loomupäraselt terav pilk psühholoogiliste nüansside tabamiseks, siis saame teatava aimu tema kvalifikatsioonidest. Millise huviga ta suhtus oma ümbrusse, selgub näiteks sellest, et ta Tartu pommitamise aegu 1941 a. suvel keeldus põgenemast keldrisse oma maja kaaselanikega, jäädes kolmanda majakorra aknast suurima põnevusega vaatlema kahuriprojektiilide löhkemist oma lähimas lähiduses. Ta on vist ainuke erapooletu riigi kodanik, kes on omaenda silmaga näind enamlaste terrori ohvrite laipu Tartu vanglas 1941.a. juulis ja võtnud vaevaks detektiivi silmaga uurida ruume, milles kõnesolev massimõrv saadeti korda. Kui arvestada veel ametipärast hoolsust, millega see rootslasest professor käsitleb oma ainetikku, tuues rohkesti statistikat ja dokumentaalset materjali, siis saame kujutluse tema tunnistuste väärtusest.

Nii väga meie sõber kui Wieselgren ongi, ei hoidu ta meid tarbekorral ka arvustamast. Ta tunnustab tuliste sõnadega meie iseseisvusaja saavutusi, nimetades meie arengut »hiilgavaks», kuid ta juhib tähelepanu ka meie paljudele veel parandamata jäänd puudustele. Kuulakem näiteks järgmist eestlaste iseloomustust: »Iseloomuvead, mida Eestis sageli kohatakse, on kadetus, moraalse julguse puudus ja kuulduste sepitsemine. Kuid eestlastel on nii suuri teeneid, et nende seas siiski on kerge end mõnusana tunda. Nad on lahked ja hääsüdamlikud, abivalmid, vähenõudlikud, tihti intelligentsed ja satiirilised, vaatavad elule kaine realismiga, on aruka meelega ja omavad hädas optimistliku tulevikuusu, mis aitab neid raskustest üle. Inimmaterjal on hää ja põhjamine tüüp on ülekaalus. Kuigi ei ole puudund katsed luua kodumaist ülemkihti, on kultuur demokraatne, valitsusvormist hoolimata. Enamik juhte on talupoegade ja

tööliste lapsed. Rahvakultuur on teind kiireid edusamme ning pole jälgegi neist määratuist sotsiaalseist vahedest, mis valitsesid näiteks Poolas. Seetõttu meie põhjamaalased tunnemegi endid Eestis seda kodusematena. Et see maa on kolmest Balti riigist jõudnud kõige kaugemale, seda on tunnistanud paljud, kellel on olnud võimalust neid kõiki võrrelda. See, mille poolest me nendest erineme, on nende väike majanduslik jõud.»

Peatudes oma sissejuhatavas päätükis paljudel koomilistel pisidetailidel eeskätt Tartu akadeemilisest elust, jagab Wieselgren ühtlasi rikkalikku tunnustust meie saavutustele nii kultuurilisel kui majanduslikul alal. Ta kirjeldab taseme kiiret tõusu kolmekümnendatel aastatel, toonitades veneaegse lõtvuse kadumist ja distsipliinikama, vägagi töö- ja saavutusvõimelise generatsiooni tekkimist. Eesti kunstile ja kirjandusele pühendab ta mõned imetlevad read, kuigi kahjuks mitte rohkem. «Kuid see hiilgav areng kõikidel aladel katkesteti brutaalselt.»

Autor kirjeldab täpsalt, kuidas see meie nii suuri, õigustet lootusi andva õitsengu katkestamine toimus. Ta annab detailse ja kõigepäält ka sageli väga intiimse pildi meil kõigil meeles olevast sündmuste käigust, esitades rohkesti meelde jäävaid pisi-episoodide näiteks sakslaste väljarändamisest, meie rahva kummaliselt optimistlikust suhtumisest venelastesse baaside ajastul ja nende lootuste seebimulli lõhkemisest 1940.a. suvel. Eriti elav kirjeldus antakse venelaste sissemarssi ajast. Elame veel kord läbi kogu toda närvide pingutust ja põlastust läbipaistvate ettekäänete puhul, millega meie maa vägivaldselt okupeeriti. Näeme, kuidas vana president Päts viimseni püüdis vägivallale vastu panna, keeldudes aktsepteerimast võõraste võimude poolt pääle surut nukuvalitsust, kuni ta päälinna halvimate elementide abil lõpuks sunniti järeleandmisele. Näeme vene tanke läbi linna veerevat «vabatahtlike» demonstratsioonide saatel, milledes norutavad tööliselid marssisid neile võõra ja vastumeelse lipu all paroolidega, mille koostamisega neil endil polnud olnud vähimatki tegemist. Uuesti elame läbi «vabad, demokraatsed» valimised, nagu Molotov neid nimetas — valimised, millede teostamiseks rikuti kõik säädused, nii kirjutet kui kirjutamatud, kuni peotäis valdavas osas meie üldsusele täiesti tundmatuid võõraid agente lihtsa käetõstmisega hääletas meie riigi Nõukogude Liidu osaks. Mis sellest, et vaevalt kuski 50 % hääletajaist oli astunud valimiskastide juurde, et suur protsent hääletussedeleist olid tühjad või sisaldasid bolševismivastaseid paroole ning et bolševikele oli antud täielik võimalus tulemuste kas või sajabrotsendiliseks võltsimiseks, kuna nende kohta puudus igasugune kontroll väljaspool kommunistlikku parteid ja igasugune võimalus valimiste puhul kaebuste esitamiseks. Mida tähendas seegi, et enne valimisi oli ähvardet igauhte, kes julges kaheldagi Eesti iseseisvaksjäämisest. Eks ähvardet alul ka neid, kes rääkisid Eesti talude kolhoosierimise võimalusest. Ent kui hetk oli tulnud, siis teostasid just ähvardajad ise nii Eesti inkorporeerimise Venemaasse kui ka talude kollektiveerimise, nagu Wieselgren näitab väga konkreetsete andmete najal.

Järgneb tõepärane kirjeldus meie maa elutaseme süstemaatselt langetamisest bolševike poolt, et Eesti jumalapärast millegi poolest ei erineks laia Venemaa viletsusest. Kirjeldetakse bolševistliku kultuuri raudset, kuigi äärmiselt ebaintelligentset päalesurumist meie rahvale inimeste poolt, kes ise osalt olid kirjaoskuse omandand alles äsja ja õige puudulikult. Meie maa täielik isoleerimine läänemõjudest ning Stalinipliidide ja punaste pühanurkade rituaal ei osutund aga küllalt mõjukaiaks, mistõttu NKVD õised tegelased õige pea hakkasid arendama oma võigast aktiivsust ülekuulamise, piinamise ja hukkamistega, mille ohvriks langesid kõik need, kes ei osand olla küllalt ettevaatlikud. Neil küsimusil peatub Wieselgren üsna pikalt ja toob paljugi

näiteid oma lähemast tutvuskonnast. Näeme punaste lippude lehvides jalge alla tallavat meie rahvuslikku kultuuri ja kirikut ja viimast asendavat võrratult sallimatuma ja julmema religiooniga, mille suurinkvisiitorite hukkavast käest end suudeti esialgseltki päästa ainult vaikimise ja mõnedel puhkudel teesklemisega. Üsna üksikasjalikult kujutetakse harimatute vene mõõdupuude ja tsiviliseerit eesti vaadete ja harjumuste groteskset ühtesobimattust ja kokkupõrkeid — Calibani võidukäiku! Eks olegi poolloomalik koletis Caliban mõningate tõlgitsuste järgi üks revolutsiooni õilsaimaid sümboleid.

Loomulikult pühendab Wieselgren palju tähelepanu ja ruumi ülikoolile, mille tegevusega ta ise oli nii intiimselt seotud. Loeme uue bolševistliku ülikooli avakõnede täieliku teksti, näiteks selle kõne, milles seltsimees Karotam kuulutas marksism-leninismi üheksaks kümnendikuks kõigest maailmatarkusest, mille abil saab lahendada kõik iganes tekkida võivad küsimused. Kuuleme surmväsitavast leninistlike kursuste jahvatamisest poolkirjaoskamatute lektorite poolt, keda pidid kuulama nii üliõpilased kui õppejõud. Loeme bolševistlike etteheiteid viimastele, et need senini liiga palju olid tegelnud omaenda tööga, kuna edaspidi arvestetavat ainult sellist tööd, mis on täpsalt ettekirjutet ja mis kannab kantsleilik-bürokraatlikku pitsert. Me teame kõik, kui õige see kirjeldus on. Bolševistliku loengute kursuse ideaaliks oli säärane, kus ühe lektori vahistamise või küüditamise puhul teine võis otsekohe astuda tema asemele ja masinlikult jätkata samast kohast, kus eelkäija oli oma töö katkestand. Vähimagi individuaalsuse, omavaimuse maik oli valjult keelatud. Wieselgren räägib ka sellest, kuidas organiseerit spioonid püüdsid kontrollida täpsat kinnipidamist neist orjanormidest. Rõõmuga tähendab ta siiski, et temal endal õnnestus sellest sundusest pääseda. Ta positsioon oleks varsti muutunud raskemaks, kui tema kateedrit ei oleks kaotet päale esimese bolševistliku semestri lõppu.

Kui Wieselgreni raamat oleks tõlgit inglise keelde, siis oleksid eriti õpetlikuks osutund need kohad, kus ta kirjeldab bolševikkude ägedat inglisevastast propagandat kuni Saksa-Vene sõja puhkemiseni. See on punkt, mida viimastel aastatel on väga vähe meelde tuletet, samuti nagu seda, et Eesti täieliku okupeerimise esimeseks eelmänguks oli kurjakuulutatav kiri «Pravdas», milles eestlasi ning eeskätt Tartu ülikooli ja selle inglise keele lektorit süüdisteti inglissõbralikus kihutustöös sakslaste kahjuks. Viimast fakti puudutab Wieselgren ainult riivamisi.

Üsna suure mõjuvusega oskab professor Wieselgren edasi anda seda absoluutse õiguse, täieliku lindpriiks-kuulutamise meeleolu, mis kivina lasus kõigi eestlaste südamele. Ta toob selle eriti haaravalt esile küüditamistele pühendet päätükis. Sellele järgneb 1941. a. suve sõjasündmuste käsitus Tartu vaatenurgast nähtuna. Tapmised Tartu vanglas, Kivi- ja Vabadussilla õhkulaskmine, naeruväärselt väikeste ja halvasti relvastet eesti salkade võitlus määratult ülekaalukate nõukogude jõududega, Tartu pommitamine ja põletamine mõõduvad meist kiiretes, kuid teravajoonelistes piltides, milledest muide nähtub, millise muretu julguse ja uudishimuga autor alati ise rühkis tegevuskohtadele, et iseseisvalt koguda muljeid. Üllatav on meelerahu, millega ta kõigist mahajäetud Tartu ülikooli raamatukogus jatkas teaduslikke uurimistöid otse keset sõjamõllu. Selle ettevõtlikkuse tõttu õnnestus tal näha mõndagi, mis mitmelgi teisel kohalolijal jäi silmapaari vahele.

Saksa perioodi käsitlemisel toonitab Wieselgren ka uute okupantide sajabrotsendilist ükskõiksust Eesti rahva kui sellise vastu, ning viisi, kuidas üle võeti Vene korra «sotsialistlikud» alused, asendades ainult Vene riiki Saksa riigiga. Saksastamisplaanid, maa ja varanduste denatsionaliseerimise lubaduste teostamata jätmine, Soome harrastuste

keelamine, täiesti tundmatute inimnullide asetamine n.n. omavalitsuse etteotsa, majandusliku olukorra kiire halvenemine pärast Saksa okupatsiooni esimesi kuid leiavad kõik käsitlemist. Wieselgren juhüb tähelepanu saksa sõdurite eneste halbadele ennustustele oodatava tsiviilvalitsuse puhul, kuid lähemalt ta viimasega ei tegele, kuna lahkus Eestist just päeval, mil administratsioon läks tsiviilvõimude kätte.

Olen puudutand ainult raamatus esinevaid üldisemaid probleeme. Teose detailrikkusest on võimatu kujutlust anda. See põhjeb eeskätt isiklikele tähelepanekuil, sisaldades palju kujukaid ja iseloomustavaid üksikasju, mis mitmekordistavad esituse veenvust ja konkreetsust. Rohkesti on antud ruumi eesti rootslaste probleemidele, autori uurimustele ja uurimisreisudele ning anekdootidele, milledest väga mitmed on pipardet ironia või huumoriga. Teoses ei ole kuigi palju süstemaatsust, kuid igal võimalikul puhul on toodud sõnasõnalisi tõlkeid ajaürikuist, ajalehist, ametlikest määrusist jne. Raamatul puudub täielikult teaduslik raskepärusus, kuid seda suurem on selle vahenditu sugestiivsus. Mõnigi märkus on subjektiivne ja mõnigi kriitiline, kuid olulised punktid on esitet nii hästi dokumenteeritult, et nende puhul subjektiivsuse süüdistust saab tõsta ainult sihilik lugeja: meie maa saatusest antakse veenev, tõetruu pilt — seda veenvam, et see kuski ei jäta ühekülgse meid-kaitsta- tahtmise muljet. Faktid räägivad iseenese eest. Ning autori »Epiloog» võtab mõjuvalt kokku seda raamatut kandva meeoleu ja põhihoiaku:

»Eesti rahvas — andekas, ettevõtlik, uskumatult vähesega leppiv ja säästlik, võimeline visalt taluma kannatusi ja ebaõnnestumisi — oli hingestet palavast soovist rahu elada omaenda elu ning arendada oma varem alaliselt mahasurut võimalusi. Kas oli see nii lubamatu soov, et sellel iialgi ei näi lubatavat täide minna? Ning siiski — kui palju ei ole need kakskümmend kaks aastat iseseisvat rahvuslikku elu toond sisemist koondumist ja jõudu! Kas ei ole pandud kindel põhi ja kas pole nii hästi valitset, et tulevased põlvned sellest saavad ammutada jõudu ja tervist? Kõik asjassepuutumatu rämps võidakse koristada ja unustada ning näha ja meeles pidada vaid iseseisvuse aja parimat, kõigil aladel tehtud ausa töö tulemusi. Iseseisvuse aeg oli Eesti suuruse aeg. See annab julgust ja lootust uueks tõusuks.»

*

Hoopis teisiti kui professor Wieselgren suhtub meie rahvasse Carl Mothander oma raamatus »Baroner, bönder och bolsjeviker i Estland» (Stockholm, Lars Hökenbergs bokförlag, 1943, 316 lk.). Järjestus »Paruneid, talupoegi ja bolševikke Eestis» on iseloomustav autori hoiakule. Mothander, kes rootsi vabatahtlikuna võttis osa Eesti Vabadussõjast, abiellus hiljem balti aadlivõsuga ning võttis peagu ilma reservatsioonideta omaks balti endiste valitsejate suhtumise meie rahvasse. Armunud ja mitte ilma teatud pitoreskse huvitavuseta peatub ta oma teoses pikalt ja laialt balti aadli elu iseseisvuse ajal ja enne seda, andes detailseid kirjeldusi balti miljööst ja sealjuures pidades oma kohuseks rõhutada balti parunite »ennastsalgavat» andumust oma maale ja rahvale — muidugi mitte Eesti, vaid baltlaste rahvale, ja meie maale ainult seevõrd, kui nad seda ise said lugeda endi omandiks. Kuid neid reservatsioone Mothander ei suvatse selgesti mainida. Meie maareformi peab ta siiski tarvilikuks, kalkuleerides õieti, et ilma selleta poleks saavutat seda rahvuslikku ühtlust, mida oli tarvis bolševismile vastupanemiseks. Tema kirjeldusest tekib mulje, kui oleks Eesti rahvas jäänd mingile väga ebamäärasele pool-haritlaslikule tasemele, millest tema, major Carl Mothander, baroness von Wrangel'i abikaasa, end tunneb vägagi üle olevat. Teatud enesearmastusega mainib ta oma kohaliku rahva suus käibel olnud

nime »rootsi härra K a a r e l«. Eestlastega ta käis vähe läbi, kuigi ta oma enda väite järgi olevat püüdnud sobitada lähemaid kokkupuuteid balti ringkondade ja eesti intelligentsi vahel. See katse olevat aga ebaõnnestunud, päämiselt eesti daamide alaväärsuskompleksist tingit tagasihoidlikkuse tõttu. Üldse peatub Mothander meeleldi meie noore seltskonna mõningail kohmakusil ja ülistab baltlaste suurt *savoir vivre'i*, peent eluuskust. Kogumulje on, et Mothander ise on *grand seigneur manqué*, äpardund grand-seigneur. Seda enam imetleb ta neid, kelles arvab nägevat ehtsamaid aristokraatseid omadusi, s.o. alati baltlasi.

Ometigi tema kirjutamisoskus väärib mõningat tunnustust, ning mingit sentimentaalset spitzweglikku meeleolu leidub ta raamatus mitmelgi pool. Bolševiseerimisprotsessi algust kirjeldab ta üsna ilmeka vastumeelsusega. Päämine mulje, mis sellest raamatust jääb, on siiski — vahest pisut irooniline — kaastunne autori vastu, kes ei saa leppida näiteks faktiga, et Tallinnas *Douglase tänav* ümber ristiti *Piiskopi tänavaks*, ilmsesti sellepärast, et kuberner krahv *Douglas*, kellelt tänav omal ajal sai nime, kahjuks juhtus kuuluma tema abikaasa suguvõssa. Et see ühtlasi oli oma julmuse poolest kurikuulus provintsidespoot, keda meie rahval polnud mingit põhjust austavalt mälestada, seda tal ei tule meeldegi.

Ajalooliste faktide esituses ja tõlgitsuses veidralt vildak, ei ole see raamat kergeks lektüüriks siiski mitte päris sobimatu. Ise küsimus, kas see asjatundmatuis ringkonnis ei või tekirada täiesti pahupidiseid muljeid meie iseseisvuse olemusest. Ometigi võib autori enda isiku liiga silmahakkav koomilisus seda halba mõju intelligentse lugeja silmis tunduvalt vähendada.

*

Üks olulisi vahendeid, millega Nõukogude valitsus praegu püüab mõjutada maailma avalikku arvamist, on usuvabaduse näilik restaureerimine. Väheinformeerit eemalseisjail võib kergesti tekkida illusioon, et see on ehtne, senikaua kui nad ei tea, kui fanaatiliselt ja ebainimlikult Nõukogude Liidus võideldi usu vastu ja millise põhilise tähtsusega ülesandeks peeti usutunde väljajuurimist. Nõukogude põhimõtteliselt paindlik taktika lubab ajutiselt loobuda sellest poliitikast, eriti praegu, kus Liidu olemasolu ja tulevane maailma valitsemine on mängus. Kuid sellega, et näidatakse, kui kaugele veel hiljuti *mind* usu tagakiusamises, võidakse maailma usku sellesse komöödiasse mõnevõrra kõigutada. Seda otstarvet teenib eeskujulikult 1943. a. Stockholmis Svenska Kyrkans Diakonistyrelse kirjastusel ilmund 39-leheküljeline Prof. H. Perlitzi brošüür «*Estlands Kyrka under Sovjetväldet 1940—1941*» (Eesti kirik Nõukogude võimu all 1940—41), mille andmed põhjenevad Nõukogude ajakirjandusel ja Eesti Ev.-Lutheri usu kiriku konsistooriumi poolt muretset materjalil.

Brošüür, mille eest autorina vastutab prof. Perlitz, kuigi ta eessõnas tähendab, et see õieti on kollektiivne töö, annab aru usutagakiusamise eri järkudest Eestis. Juba viis päeva pääle esimese punase valitsuse loomist teateti, et kaalutakse usuõpetuse kaotamist koolidest. Ringhääling pidi umbes samaaegselt loobuma kõigist usulisist saadetest, kõik usulised noorteühingud ja Tartu ülikooli usuteaduskond suleti, ajakirjandus, raadio jm. hakkasid ajama vihaseimat usuvastast propagandat jne. Usuühingute varandus natsionaliseeriti, usk tunnustati kommunistlike vaenlikuks nähteks, korraldati usuvastase propaganda kursusi, usuõpetus kuulutati kriminaalkuriteoks ka väljaspool kooli. Samal viisil kvalifitseeriti ka laste ristimine. Endastki mõista keelati kõik usuline kirjandus.

Selle kõige kohta esitetakse detailsemaid andmeid. Jutustetakse ühtlasi, kuidas Nõu-

Kogude võimud mõnel juhul rahva ägeda vastuseisu tõttu olid sunnit tagasi võtma mõne määrused, näit. jõulupühade tööpäevaks kuulutamise asjus. Põhimõtteliselt püüti esialgu mitte liiga avalikult solvata rahva usulisi tundeid, kuid seda otsustavamaid samme astuti vaimulike ja usuühingute majanduslikuks laostamiseks. Teame kõik, millist üri vaimulikud pidid tasuma — mõnikord 10 % rohkem kui nende palk, — kuidas kirikute elektritasu tõsteti 14-kordseks, kuidas vaimulikke sunniti korterist korterisse kolima ja kuidas lõppeks 1941. a. suvel 31 kirikutegelast sõna tõsisel mõttes surid märtrisurma.

Kõik need tõsiasiad ja mitmedki muud esitatakse detailselt kõnesolevas brošüüris. See annab pildi tõelisest martüüriumist, mille kohta siiski kõik teame, et see oli mõeldud vaid algusena. Teos on äratand õigustet tähelepanu nii Rootsis kui ka väljaspool. Selle esitusviisi on selge, hästi dokumenteerit ja veenev.

*

Järgmiseks Rootsis elavate eesti kui ka teiste balti ja ka baltisõbralike rootsi ringkondade suuremaks trükiürituseks on Stockholmis asuva Balti komitee poolt 1943. a. lõpu poole Hugo Geberi kirjatusest ilmund koguteos »Ha de rätt att leva?» (352 lk.) See teos, mille mõjuv päälkiri on nüüd kahjuks juba mulda varisend tulise Balti riikide sõbra, luuletaja Nils Bohmani leiutat, tahab neile, kes usuvad Atlandi deklaratsiooni põhimõttesse, anda pildi Balti rahvaste olemusest, ajaloo ja praegusest olukorrast. Eestit käsitlevad selles eriti August Rei pikk artikkel »Kas Balti rahvad on vabatahtlikult loobund oma poliitiliselt vabadusest?», Greta Wieselgreni kirjutis »Vabast Eestist», Harald Perlitzi ülevaade »Eesti. Maa ja rahvas» ja Sten Karlingi kunstiajalooline artikkel »Ükskülast Narvani». Eesti probleemid etendavad tähtsat osa ka Elis Hästadi artiklis »Baltikum vasara ja haakristi all».

Kõige olulisem kõigist selle raamatu kirjutisist — üks olulisimaid, mis kogu sõja kestel üldse Balti riikide kohta on ilmund — on A. Rei oma. Rangelt loogilisel, peagu matemaatilisel kujul käsitleb see meetodeid, milledega Eesti kõiki juriidilisi ja inimliku aususe säädusi jalge alla tallates läbi viidi kurikuulsad n.n. »valimised», mis viisid bolševistliku »parlamendi» loomisele ja meie maa »vabatahtlikule» ühinemisele Nõukogude Liiduga. Lähtudes liitlaste valitsuste omaaegsetest hukkamõistvatel seisukohavõttudest Balti riikide okupatsiooni puhul ja ka Venemaa poolt allakirjutet Atlandi deklaratsiooni põhimõttest, näitab autor, kuidas õieti ainukeseks argumendiks, millega bolševikud avalikumalt julgevad õigustada oma pretensioone Balti riikidele ja mida nad igal võimalikul ja võimatul juhul kordavad, jääb see, et Balti rahvad 1940. a. suve valimistel ise selgesti olevat avaldand soovi Nõukogudega liitumiseks...

Selle väite vastu on mõjuvalt kirjutet juba varemini, näiteks Wieselgreni raamatus, kus seda küsimust käsitlellakse süstemaatselt, kuid nii selge loogikaga ja nii rohke materjaliga nagu A. Rei artiklis polnud seda veel kunagi tehtud. Peagu eranditult Nõukogude allikaist põlvneva materjali põhjal, milles »Pravda» ja Eesti kompartei häälekandjate väljendused on eriti silmapaistval kohal, näitab ta samm-sammult, kuidas n.n. »valimised» olid vaid häbematu jant ja pettus. Igaüks meist, kes me ise selle lavastuse oleme läbi eland, võib tunnistada, kuivõrd täielikult vastavad tõe selle artikli väited, mis vahel eksivad vaid tagasihoidlikkuse suunas. Otse pärast seda, kui nad kõigile oma Eestiga sõlmit pühalikule lepinguile käega heites vägivaldselt olid meie maale tungind, muutsid vene okupandid ja nende käsilased põhisaadusevastaselt 32 selle põhisaaduse artiklit, et hõlpsamini teostada valimisi, milledes polnud ebamääraseimat jälgegi

demokraatsest valimiste vabadusest. Seda protsessi, selle kestel teostat vastuokusi, lubadusi ja lubaduste tagasivõtmisi, valijate pääle avaldet kõige jämedamat survet, otseseid võltsimisi ja valesid ja lõpptulemuste arvutamisel kordasaadet pettusi val-gustab A. Rei väga üksikasjalikult ja nii veenvalt, et ainult pime võib tema järeldustes kahelda. Ainuke oluline seik, mida oleks tulnud juurde lisada, kuid mille kohta kirjuta-mise aegu polnud dokumentaalseid andmeid, on »valimistest» osavõtu vähesus. A. Rei tõendab selgesti, et bolševikkude väited ligemale sajaprotsendilisest osavõtust ei ole kooskõlas isegi mõnede nende eneste avalike väljendustega, kuid tal polnud võimalik sama rabavate tõenditega näidata, kui väike see tõeliselt oli. Täieliku selgusega näitab ta sellevastu, et isegi kui viimne kui valimisõiguslik kodanik oleks ära annud oma hääletus-sedeli, ei oleks neil valimistel olnud vähimatki säaduslikku ega moraalseid kaalu. See artikkel on üks väärtuslikemaid dokumente meie võitluses anastajate vastu.

Professor Harald Perlitzi artikkel »Eesti. Maa ja rahvas» annab detailirikka, teaduslikult täpsa, sageli hää vaimukusega võrtsit entsüklopeedilist laadi ülevaate meie maast ja selle arengust.

Greta Wieselgreni kirjutis »Vabast Eestist» annab meeldiva pildi autori muljeist oma enam kui kümneaastasest Eestis-viibimisest. Pisut impressionistlikus laadis käsitellakse argi- ja pidupäevast elu eriti ülikooliringkondades, kooliolusid, rootsi kultuuripropagan-dat jne.

Dotsent Adolf Schück võtab oma kirjutises lühidalt kokku Vene ja Saksa okupatsioonide kohta leiduva materjali, peatuses pikemalt majanduslikul, hariduslikul ja usulisel alal ja näidates, kuidas Nõukogud ilmselt taotlesid Balti rahvaste täielikku ümbersulatamist punases katlas, püüdes kaotada nende omapära ja hüvangu viimseidki jäljed. Ta esitab m.s. lähemaid andmeid ka küüditamiste kohta, esitades m.s. loendi esmajärjekorras küüditamisele määrat kategooriaist, millest vastuvaidlematult selgub Nõukogude kavatsus tervete rahvaste väljasuretamiseks.

Kahjuks ei ole praeguses seoses võimalik peatuda selle koguteose kultuuriloolisil kirjutisil, millest kõik mõnevõrra puudutavad Eesti-Rootsi suhteid. Need on kompet-sented artiklid silmapaistvate eriteadlaste sulest, nagu prof. Sigurd Erixoni »Ida-Balti talupojakultuur võrrelduna rootsi omaga», prof. Birger Nermani »Muinassuhteid Rootsi ja Ida-Baltikumi vahel», prof. Sten Karlingi »Ükskülast Narvani. Rootsi-Balti kunsti-suhteid möödunud aegadel» ja prof. Johan Bergmani »Rootsi kultuuriline tegevus Balti-mail suurriigiajastul». Ajaliselt lähemaid olusid puudutab dotsent Adolf Schücki »Rootsi-Balti kultuuriühtlus uuemal ajal».

Koguteosest jääv üldmulje on tugev, nagu seda ka Rootsi arvustus on konstateerind. See on apell maailma avalikule arvamusele, mille tuuma võtab kokku Birger Nermani eessõna, öeldes, et »seda demokraatset maailmakorda, mille tekkimist sellest kohutavast maailmaheitlusest me loodame, pole võimalik teostada, kui ka Balti rahvad ei saa oma iseseisvust tagasi. Kui neilt tulevikus rõõvitakse vabadus, siis õigusele ja õiglusele lüüakse parandamatu haav.»

Tervelt kolme rahva elu ja olemust kujutada tahtva teosena ei suuda »Ha de rätt att leva?» muidugi tungida ühegi käsiteldava küsimuse detailidesse. Ainuüksi A. Rei artikkel annab tühjendava ülevaate Vene anneksioonimeetodite juriidilisest palgest. Seetõttu jääb veel palju ruumi erimonograafiaile, mida vahepääl ongi üks ilmund, nimelt Arvo Hormi »Estland fritt och ockuperat» (Vaba ja okupeerit Eesti, Tidens för-lag, Stockholm 1944, lk. 88). See brošuur esitab eeskätt statistilisil andmeid meie maa sotsiaalsetest oludest iseseisvuse ajal ja Vene ja Saksa okupatsiooni all, andes selge ülevaate eriti tööliste olukorra katastroofilisest halvenemisest pääle iseseisvuse kadu-

mist. «Töörahva paradiisi» julmast tegelikkusest antakse siin lääneeurooplastele pisut konkreetset aimu, kuigi antav pilt kujutab vaid proletariseerimisprotsessi algust, mida kavatseti viia veel võrratult kaugemale. Täpsate tabelite najal näidatakse reaalpalkade alalist, hukatuslikku langust Nõukogude poolt kõige teadlikuma pahatahtlikkusega astut sammude tagajärjel. Paralleelselt kirjeldetakse õiguslikku olukorda, mida summeerivad näiteks järgmised laused: «See, mida säääl (Nõukogude Liidus) katsuti rakendada töökaitse nime all, on rafineerit, julm süsteem tööliste töölesundimiseks kõige viletsamates töö-, tasu- ja elutingimustes . . . Nõukogude Venes valitseb diktatuur, mis peab end võimul brutaalse terrori ja küünilise demagoogia abil, kuid see pole tööliklassi diktatuur. See on diktatuur tööliklassi ja kogu rahva üle, mis lasub raskelt kõigil elanikkonna kihtidel». Mõjuvalt kujutab Horm absoluutse õigusetustunde laastavat mõju inimestesse selle režüümi all.

Kuid ka järgmist okupatsiooni ei saa ta kujutada soodsamates värvides.

Enamik eespool vaadeldud teostest heidab väärtuslikku valgust probleemile meie maa õigusest iseseisvusele. Meie poolt osutat elu- ja tegu jõud, usumatult kiire edu, mida saavutasime, niipea kui ohjad võtsime omaeneste kätte, ja laastamine ning hävitamine, mida on toond kaasa võõrad okupandid, leiavad üsna üksikasjalist käsitlust. Kuid ükski neist töist ei võta süstemaatselt kokku Nõukogude Vene poolt esitet argumente meie iseseisvuse vastu, et need siis metoodiliselt ükshaaval ümber lükata. Seda püüab teha üks käesolevate ridade kirjutamise hetkel alles ilmumisel olev A. Rei brošüür, esimene Stockholmi Balti komitee poolt väljaantavast uuest seeriast «Brännande Östersjö-problem» (Põlevaid Baltiprobleeme). Brošüüri pealkirjaks on «Balticum och Sovjetunionens säkerhet» (Baltimaad ja Nõukogude Liidu Julgeolek).

*

Rootsikeelne kirjandus meie maa kohta on rikkalikum ja üldiselt ka kaalukam kui ingliskeelne, eriti kui arvestada veel üsna rohket arvu kirjutisi ajalehtedes ja ajakirjades, mida siin kahjuks ei saa käsitleda, ning Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamatut «Svio—Estonica», mille prof. *Wieselgreni* ja prof. *Karlingi* toimetusel ilmud huvitavat, kuid käesoleva ülevaate jaoks liiga spetsiaalseid teeme puudutavat seitsmendat aastakäiku siinkohal saame ainult mainida. Rootsis viibivate eestlaste ja Eesti sõprade, eriti intelligentide, suhteliselt suure arvu tõttu on ka kirjanduslik propagandategevus siin võtnud suurema ulatuse kui Inglismaal. Poliitiline väärtus võib sellel osutada üsna suureks, päämiselt seetõttu, et Rootsis ilmuv materjal praegu kas kokkuvõtete või tõlgete kaudu suurelt osalt pääseb ka üle blokeerit merepiiride laiemale maailma. Siingi on ruumi veel palju rohkemaks tööks, kuid on olemas juba küllalt materjali kõigi meie õigustet rahvuslike nõuete veenvaks põhjendamiseks — kui neid põhjendusi aga läbetakse kuulda võtta! Maailma praeguses kakofoonilises, kõrvulukustavas propagandamürinas pääsevad säärased puhtad üksikhääled vaid harva küllaldaselt kuuldavale. Kuid vahel nad teevad seda siiski. Vahel nad mõjutavad ja õhutavad üksikuid, kes omakorda võitlevad õige asja eest edasi. Nii võivad impulsid edasi kanduda, kuni nad muutuvad tõeliseks jõuks. Neile impulssidele ikka rohkem toitu ja hoogu anda on üks meie tähtsamaid praegusi kohuseid.

Ants Oras.

Kaasaegne inglise kirjandus.

Põgus vaade tänapäeva inglise kirjandusele näitab jätkuvat viljakust.

Ka Inglismaa raamatuturg kannatab paberipuuduse all, sellest hoolimata on aga ainult 1943.a. jooksul asutatud 200 uut kirjastust.

Mida loeb ja peaaesjalikult — mida kirjutab inglane sõja viiendal aastal?

Ajal, kus elu ise pakub igal sammu põnevust ja seiklusi, kus tõeline toorus ja närvi-vapustused ületavad igasuguse kujutlusvõime, ei tunne inglise sõdur-kodanik enam mingit tarvidust «kollase» kirjanduse või põnevusjutu järele. Inglane igatseb lugeda seda, mille mõjupiirkond ulatuks kaugemale ja sügavamale kui ainult lühike lugemisa-aja kestus ja nii on tõusnud taas ausse XIX sajandi klassikud. Küll mitte Dickens ega Walter Scott, vaid Jane Austen, eriti aga Trollope, kelle peen ironia leiab hindamist ning kelle kirjanduslikud kujud otse uskumatult praegusaegseiks on saanud.

Ent tõelist tuge otsib inglane siiski oma tänapäeva autoreilt, eluallikaile arvab ta välja jõeldvat Huxley «awareness»-credo abil või Morgani «singleness of mind» mõttetõe kaudu.

Aldous Huxley nimi on tänapäeva inglise kirjandusest rääkides esimesena mööda-pääsematu. See teadlase poeg oma selge ja õige tulevikudiagnoosiga on peagu prohve-tiks tõusnud. Tema ennesõjaaegsed teosed pole kunagi nii loetavad olnud kui just nüüd. Tema »Ends and Means! An enquiry into the nature of ideals and into the methods employed for their realization», mis 1937.a. arvustati liiga pealetükkivalt »alarmeeri-vaks», on nüüd võõrsil viibivate inglise sõjavangide seas otse legendaarse kuulsuse saanud.

Peaaegu pime ning ka muidu äärmiselt viletsa tervisega, läks Huxley juba enne 1939. a. Kaliforniasse, et seal võida rahus töötada väljaspool käesolevat suurt rahvaste-vahelist heitlust. Kõrvaltvaatlajaks on aga Huxley jäänud ainult näiliselt — ta halastamattult terav pilk on enesesse imenud kõik praeguse aja pildid ja kajad.

Sõja puhkemisest tänaseni on Aldous Huxley avaldanud kolm teost. Kuigi igaüks neist hõlmab eri olukordi ja eri aegu, on nad kõik kolm tüüpilised Huxley teosed. Neist esimene, »After many a summer», on äärmiselt sügava filosoofiaga satiiriline romaan, mille sündmustik jookseb ühe Kalifornia miljonäri majas. Teine, »The art of seeing», on õige väikese lehekülgedearvuga teos, kus autor, kes ise nii palju aega oma elust on pimedana veetnud, analüüsib nägemise kompleksset imet. Ja lõppeks kolmas, väga mahukas teos — »Grey Eminence. A study in religion and politics», kus autor vaatleb moodsa psühholoogia arvukate avastuste taustal aastatuhandist müstitsismi, mis — nagu ütleb autor — on iga inimliku teovõimsuse alglatteks. See uurimustöö ei kuulu mitte üksnes Huxley paremikku, vaid inglise kirjandusteadlased liigitavad ta parimaks kogu sõja kestel ilmunud literatuurist.

Samasse kirjanduskategooriasse tuleb arvata ka osava romaania kirjaniku ja peene psühholoogi Victoria Sackville West'i »The eagle and the dove», kus julgelt, kuigi väga objektiivselt ja uurimuslikult täpsalt näidatakse meile kahe erakordse teineteisest erineva naisetüübi saatusi — väike Lisieux pühak ning tema aristokraatne nimekaim ning saatusekaaslane Avila Therese.

Hoopis teissugusele lugejaskonnale on aga määratud J. B. Priestley teosed. J. B. Priestley, kes ühel hoobil kirjanik, kõnemees, näitekirjanik ning lavastaja, on ise »üks rahva hulgast» ja seepärast oskab ta ka kõige paremini kõnelda rahvaga. Tema kuulus kaitsekõne Dünkircheni puhul — »Out of the people» —, mis määratud laiadele hulka-

dele, on julgesõnaline ning otse keeb üle elujaatavast dünaamikast. Tema arvukad romaanid ja draamateosed on kõik samast jõust märgitsetud ning nendegi menu on määratu.

Kuid Priestley on ka otsija, tihti otse prohvetlikult selgepilguline. Selleks vaja vaid lugeda tema kahte draamat: »Time and the conways» ja »We have been here before», samuti ta kahte mälestuskõidet »Midnight on the desert» ja »Rain upon goldshill» — tõelised vaimuodüsseiad.

Sõda on pannud Priestley'le rohkesti kohustusi ja uusi ülesandeid, parema osa endast annab ta nüüd juba nelja aasta kestel raadiovestlusis. Tema äsjailmunud kahest romaanist on üks (»Blackout in Gretley») mööduva osatähtsusega salakuulajalugu, kusjuures teine — »Daylight on saturday» —, kuigi kannab märgatava kiirustamise jälgi, on siiski äärmiselt kompaktne teos. Seal leiab käsitlemist ühe töönäda kestel ühe relvatööstuse kirju personaal. Puuduvad suures sõnad, ei jälgegi heroismist — ainult inimlik väiklus ja üllas inimlikkus kõnnivad seal tihti liigutavalt käsikäes. Kuigi »Daylight on saturday» ei pääse võistlema Priestley ennesõjaaegse »Angel Pavement' iga», mida üldiselt peetakse parimaks inglise romaaniks kahe maailmasõja vaheajalt, on see siiski haarav nii oma käsituslaadilt kui ka sisult, kuna siin ei lähe väike inimene ühte pimedasse massinimese patta, vaid ta pääseb individuaalselt maksvusele — ja see ongi teema, mille eestvõitlejaks J. B. Priestley terve oma loominguea on olnud.

Nagu Priestley, nii on ka Charles Morgan kaasa kistud sõjaga seoses olevasse tegevusse. Pärast kõnereisu Ühendriigesse on ta lülitatud mereaministeriumi juurde ning kui teada, kuivõrd see autor kirjutamiseks vajab rahu ja eraldumist, siis ei ole põhjust imestada, et tal pärast »The Voyage'i», mis ilmus aastal 1940 ja mille lõplikuks viimistlemiseks oli kulunud rida aastaid, on vaid peale ilusa »Ode to France'i» avaldanud vaid ühe romaani — »The empty room». Selle romaani loomisajaks oli napp ajajärk pärast Saksa-Prantsuse vaherahu, see tähendab enne Inglismaa invasiooni, mis tol ajal aga juba enam kui kindel oli. Romaani teemaks on usk, et kõik rahvused tõusevad taas, ka siis, kui kõik paistab olevat kadunud. Sellele peateemale lisandub veel truudusteema väga mitmesugusel kujul — kuulsa kirurgi truudus oma kutsele, mõningate noorte teadlaste truudus oma otsinguile, lõppeks ühe peategelase truudus oma vigasele naisele. Kogu selles praegusi sündmusi käsitlevas teoses aga puudub olukorda õigesse valgusse seadev tagasivaade, mida Morgan just ise teatavasti alati on esmajärguliseks pidanud.

Praegu kirjutab Morgan ühe kirjastuse ajalugu — »The house of Macmillan», 1843 — 1943». Nimetatud kirjastus on oma sünnimomendist alates inglise vaimuelus suurt tähtsust evinud. Veel annab Morgan iga nädal ühe lehekülje ulatuses kaastöö ühele Londoni valitumale nädalalehele. Need traditsiooni kohaselt anonüümsed kirjanduslikud filosoofilise põhitooniga artiklid evivad vaidlematult suurt mõju kaasaegsele inglise mõttemaailmale.

Lõppeks tuleks mainida veel H. G. Wells'i uut teost »The conquest of time», kus see varsti kaheksakümneaastane mõtleja libistab lugeja silme eest mööda kõik moodsa mõtte postulaadid; ning bioloogia professori Julian Huxley teos »The uniqueness of man», mis omapära ja huvi poolest venna Aldous Huxley'st maha ei jää.

Et aga saada täielikku pilti praegusest inglise kirjandusturust, ei saa märkimata jätta ühte päris kaasaegset kirjandusvoolu — nimelt sõjateemadel tekkinud literatuuri, millel aga ka hilisemas inglise kirjanduspildis jääb täita oma koht. Säärane literatuur tekib igas maas, mis sõjaga seotud, see on nii loomulik, kuna nii palju ennesõja-

aegset kirjanduses nagu eluski on lükatud kõrvale. Nii mõnigi varemajal ajal paljuloetud teos on vajunud nüüd unustusse, kuna ta ei vasta ajale, — meile helisevad sealt vastu vaid kõletühjad fraasid.

Suur osa tänapäeva kirjandust sünnib väga lühikese aja jooksul. Käsikiri, mis kortsunud paberile heidetud kaeviku veerel või lühikesel puhkushetkel valmib, läheb ka peagu alati säärasena trüki. Või ta sünnib ja saab küpseks suuris inimlikes kannetasis sõjalaatsarettide haigevoodeil, nagu seda on Richard Hillary »The last enemy».

Kas ei kirjutanud Stephen Haggard mõne tunniga vaid oma liigutava »I'll go to bed at noon», — ühe isa jumalagajätt oma kahe väikese pojaga. Isa, kuigi läheb sõbralikule maale, tunneb, et ta oma lapsi enam ei näe. Ilma väära paatoseta näitavad need leheküljed, mida praegu võitlev generatsioon elult nõuab. »Ärge tunnistaga omaks, mu lapsed, ühtegi uskumist», ütleb neile see, kes peatselt sõjas sureb, »ega ühtegi dogmat, mille juured poleks läbi kasvanud teie vaimu iga sõpiga, mis poleks saanud teie mõtte lahutamatuks osaks.»

Rex Warner'i allegoorilise romaani »The aerodrome'i» — millel pole midagi ühist RAF'iga — kandvaks ideeks on eelmainitud autori teema — et tõdesid ei tule kunagi kergekäeliselt omaks võtta, vaid tõdesi tuleb omaks elada. Oma järgmises romaanis »Why was I killed?», mis samuti allegooriline, laseb Warner surnud sõduri eest mööduda järjekorras viis eri maailmavaatega inimest, kellel igalühel on omad mõtted ja »süsteimid» sõja ja relvastuse kohta.

Jane Olivier, kes kaugeltki pole uus nimi inglise kirjanduses, kirjeldab oma romaanis »The hour of the Angel» ühe lendurinaise igakordset kolgatateekonda oma mehe vaenu-lendude puhul. Mehe kohutav lendurisurm aga ei mõjugi naisesse nii traagiliselt, kui seda arvata võiks, kuna nad õieti juba oma esimesest kohtamisest saadik hakkasid elama kahte elu — ajalist ja ajatut. Surnuna tuleb mees ikkagi koju, et jätkata nende ajatut elu.

Seda teemat on enne Jane Olivier'i kasutanud ta mees John Llewelyn Rhys, kelle peen luulesoon üldiselt tuttav, oma pärast surma ilmunud novellikogus »Englands is my village». Rhys loob seal meile pildi õhuvõitluses surma saanud lendurist, kes seeläbi naaseb oma kaaslaste juurde, ühisesse meeskonna ruumi. Seal kõneldakse traditsiooni kohaselt kõigest muust — mitte vaid viimasest vaenulennust. Vaid äsjasurnu ei taipa, miks välditakse viimast võitluskirjeldust, sest tema teada ei puudunud ju keegi loendusel. Ennast ikka veel elavaks arvates püüab ta sõpradega igaõhtust malemängu alustada, ent keegi ei märka teda. Ja kuigi ta elab veel täielikult kaaslaste mõtteis, ei näe nende silmad enam teda ning kurvana lahkub ta nende jõugust, kuna ta nüüd teab, et ta ei eksisteeri enam, temast on saanud mälestus. See üldist tähelepanu teeninud raamat sai trükivalmis just enne autori viimset lendu, kust ta enam tagasi ei pöördunud.

Veel on suure lugejaskonna endale võitnud noore kirjaniku R. C. Hutchinson'i romaan »Testament». See on noore autori teine romaan. Esimene ilmus sõja puhkemisega samaaegselt (»Shining Scabbard»), mille järgi otsustades kirjanikule edu ennustati. »Testament» ongi laiahaardeline ja rikkalikult probleeme üles kergitav suureköiteline moodne raamat, kus autor kirjeldab ühe tsaristliku Venemaa õhvitseri sisedraamat. Kirjanduses peagu üldse kasutamata on Hutchinsoni peategelase tüüp — ta on niivõrd aus ja omakasupüüdmatu, et ta ei suuda oma siseheitlusi muuga lahendada kui vabaturmaga — ja koguni seal kerkivad talle takistuseks ette uued probleemid. Ainult Morgán'i »The Voyage'ist» on tuttav Barbeti kuju, kes lähedalt hingesugulane Hut-

chinsoni tsaariaegse ohvitseriga, olles veel tüüpilisem oma omakasupüüdmatuses ja kõigi materiaalsete edude mittepüüdluses.

Umbes säärane on ring ümber inglise tärapäeva kirjanduse — nurg peab ütlema, et võrdlemisi sümpaatre pilt, eriti kui mõelda, et pole palju enam maid, kus kirjandusele on jäänud ta endire koht — olla siht iseeneses, mitte aga abirõu.

Varia.]

Nii nagu mõnelgi varasemal perioodil, on praegugi rida eesti kirjanikke, kunstnikke ja teadlasi pidanud otsima endale elukohti teistel maadel — eriti Põhja-Euroopas. Kõigil neil on aga elav side oma maa ja selle saatusega jäänud püsima ja vaimne looming jätkub. Üksikud kaalukad teosed on ilmunud originaalkujul võõras keeles, osa on ilmumas ja osa valmimas.

Eesti Kirjanike Liidu viimane esimees prof. Gustav Suits töötab praegu teaduslikul alal Rootsis ja on võõrsil kirjutanud ka mõningaid luuletusi. Stokholmis on endale tööpõllu leidnud ka tuntud kriitik ja luuletõlkija prof. Ants Oras. Mõlema vennasrahva ühiskirjanik Aino Kallas on siirdunud Kesk-Soome ja pühendunud seal oma mälestuste kirjutamisele, mis käsitlevad Eesti saadiku abikaasana Londonis veedetud aastaid ja elamusi ning mälestusi Eestist.

Soomes asuvate eesti kirjanike peres on Karl Ristikivilt Werner Söderströmi kirjastusel ilmumas romaan «Rohtaed» (Yrttitarha) soomekeelses tõlkes ja autori uus Eesti lä hemat minevikku käsitlev romaan «Kõik, mis kunagi oli» on lõpetamisel. Edgar V. Saksal on koostamisel novellikogu «Inimesed tuulekeerises». Samal autoril on käsikirjas valmis ajalooline romaan «Õigusenõudjad», mis käsitleb 18.sajandi alult ühe mõldriperekonna võitlust oma eluõiguse eest kitsarinnaliste mõisnike ja Vene kroonuvõimuga. Novellistil Valev Uibopuul on Werner Söderströmi juures ilmumas novellikogu «Häkkilinnut» (Linnud puuris), milles osa novelle näevad originaalkujul trükivalgust soome keeles. Sama autor on veel avaldanud rea kildusid ja novelette soome ajakirjades. Ajakirjanikuna laiemalt tuntud E. J. Voitkil on valmimas eelmise maailmasõja miljööd käsitlev romaan «Kirikuküla». Noortest luuletajaist on J. Sinimäe ja R. Kolk praegu rindel Soome armees vabatahtlikena võitlemas. Avalikkusele seni vähetuntud, kuid originaalse luuletajaandega Ilmar Laaban ja Mikiver töötavad praegu Rootsis.

Juba pikemat aega Eestist eemal asuv poliitik ja novellist Karl Ast-Rumor, kes vahepeal viibis Lõuna-Ameerikas, on siirdunud viimasel ajal Ameerika Ühendriigesse ja rakendunud seal ajakirjanduslikul alal tegevusse Eesti diplomaatilise esinduse juures.

*

Soome armees teenivate eesti vabatahtlike ja erakordsete olude tõttu kodumaalt Soome ja Rootsi siirdunud eestlaste vajadusi silmaspidades hakkas Helsingis möödunud aasta detsembris ilmuma eestikeelne ajaleht «Malevlane». Lehe esimeses numbris, mis ilmus 9. dets. 1943, üteldakse saatesõnas, et «Malevlase» sihiks on olla kõikide vabade eestlaste mõttevahetuse organiks, aidata kaasa eestlaste võitlusmoraali tugevdamisele, et saavutada kõikide rahvuslike eestlaste ühist sihti — Eesti iseseisvuse taastamist. Peale poliitilise informatsiooni on «Malevlane» avaldanud ka rohkesti kultuurielu küsi-

musi käsitavaid artikleid. Lehte trükitakse praegu 4 500 eksemplari ning see ilmub nädalalehena, neljaküljelisena.

Vabaduspäeva ja võidupüha puhul on «Malevlane» ilmunud laiendatud väljaandena — 8- ja 10-küljelisena. Lehe peatoimetajaks on mag. E. Parikka, peatoimetaja abiks H. Mark.

*

Eesti maalikunstnikkudest on praegu Soomes töötamas portretist Ed. Ole, kes siin on saavutanud suure menu ja rohkesti tellimisi. Ed. Olel on Soomes suuremate töödena valminud minister A. Varma ja pr. M. Varma portreed, prof. Lauri Kettunen, W. Söderström O/Y kirjastusjuhi mag. Jäntti ja kirjandusteadlase prof. V. Tarkiaise portree. Viimast teost, mille tellimine on tehtud Soome Kirjanduse Seltsi poolt, tuleb eriti õnnestunuks pidada.

*

Maikus ilmus Helsingis W. Söderström O/Y kirjastusel A. Annisti uurimus «Kalevala taideteoksena». Teos on dr. Elsa Haavio-Enäjärvi tõlge käsikirjast.

Kohe ilmumise järel äratas eesti teadlase töö suurt tähelepanu ja üksteise järel ilmusid selle kohta kiitvad hinnangud kõigis suuremais Soome ajalehtedes. «Helsingin Sanomais» 28. 5. lausus kirjanik Lauri Viljanen muuseas:

«Tuntud eesti rahvaluule- ja kirjandusuurija Aug. Annist on oma teosega «Kalevala kunstiteosena» andnud meile parima praegusaja üldesituse meie rahvuseeposest. Eesti kirjandusuurimus on üldse värskendaval kombel mõistuslikum kui soome oma. Selle nägemusviisile on omane nii ühiskondlikult kui psühholoogiliselt külmem reaalsus — mida arvatavasti mõnigi esialgu ei kujutleks meie lõunapoolsest vennasrahvast. Käesoleva autor tarvitab kord ühes oma kirjutuses väljakutsuvat lööklauset «Eesti kaudu Euroopasse». See juhtus aegadel, kui meie kirjandus vajab mannermaisi äratuse ja ärksamat, teravamalt mõistuslikkust. Doktor Annist — või õigemini noor magister tookord — esines noil aastail ühe eesti kirjanduse ärksama «ideoloogina». Tookordseid kalduvusi ta ei ole unustanud ega seda käsitlusviisi, mida ta noil sõjajälgseil moderniseaegadel omandas. See selgub muuseas tähtsast peatükis, kus ta «psühhoanalüüsib» Kalevala sangareid, esitades neid õnnestunud valgustuses, mis teeb müüdi ja muinasjutu kujud meile üllataval määral ligidasemaks . . .»

Ka teised ilmunud sõnavõttud on samalaadselt kiitvad.

Tänuavaldus.

“Eesti Loomingu” toimetus loeb endale meeldivaks ülesandeks tänu avaldada kaastöölisele ja ka kõigile neile abilistele, kes huvist oma rahva vaimse loomingu vastu on kaasa aidanud, et käesolev koguteos võis ilmuda eemal kodumaast ja hoolimata praegusest raskest olukorrast.

Eriti tänab toimetus aga O/Y Otava juhatajat dir. Heikki Reenpääd, kes soliidse summa annetamisega aitas tunduvalt kaasa koguteose majandusliku külje korraldamisele, ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon Osakeyhtiö juhatajat valitsusnõunikku Esko Riekkit, kelle kõigekülgsel lahkkel vastutulekul võimaldus ja teostus koguteose trükkimine.

“Eesti Loomingu” toimetus.

Kaane töötlemine: Ed. Ole.

Keeleline korrektuur: M. Kures.

Ajalooline dokument

Jaan Siiras:

Viro neuvostokurimukses

Varjunime all esineva tuntud eesti avaliku tegelase käsikirjast soomen-
tatud teos. See kirjeldus eesti rahva saatusest a. 1939—41. on äratanud
Soomes erakordset tähelepanu.

"Veenvamat, asjalikumad ja tasakaalukamad teost nii värskete sünd-
muste kohta vaevalt võib mõelda. Siiras on eelkõige aus, kuid samas ka
avarapilguline, mitmekülgselt ja sügavalt asjasse tunginud uurija. Teos
annab tõendi kultiveeritud sulemehest." ("Uusi Suomi".)

"Dokument, millel minu arvates on püsiv ajalooline väärtus. Stiil on
ühtlasi tasakaalukalt asjalik ja ometi eestlase omapära kohaselt tempera-
mendikas." (Lauri Viljanen, "Hels. Sanomat".)

"Eriti mõistuslikult kirjutatud. Seda suurepärasest teost loed algusest
lõpuni raugemata põnevuse ja huviga. Autor ei rahuldu ainult jutustuse
ja kujutamisega, vaid ta uurib ja analüüsib ka nähete põhjusi ja võima-
lusi, ta tõstab üles probleeme." (Dr. Elsa Haavio, "Suomal. Suomi".)

Teos on kirjastajal lõppenud. Seda on siiski veel saada paljudest
raamatukauplustest. 258 lhk., hind 46 mk, köidetult 63 mk.

Jälle saada

Leeni Vesterinen:

Soome-Eesti miniatuursonaraamat

Kolmas, põhjalikult parandatud trükk. Köidetult 29 mk.

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

Eestlased, hoidkem kõrgel oma rahvuslikku lippu!

Tellige, ostke, lugege ja soovitage kõigile

"MALEVLAST"

väljaspool kodumaad asuvate eestlaste
võitluslehte!

Ilmub iga nädal. Tellimisi võtavad vastu kõik postkontorid.
Toimetus ja talitus: Helsinki, Hallituskatu 1, 4. kord.
Tel. 55 928.

STOKHOLMIS võtab "Malevlase" tellimisi vastu ja
müüb üksiknumbreid hr. A. Linkhorst, Kungsgatan 50. III.
Estniska Hjälporganisationen.

Laivanvarustamo

"Saarentähti" OY.

TERITUSTÖÖKODA

A. UFER

Helenankatu 4. Kntr. 66557.

Mannerheimintie 14 b
Tel. 27701, 27711

METALLIVERSTAS ja
AUTOKORJAAMO
Tel. 64466

Huolintaa — Spedition

TRANS NORD OY/AB

Mannerheimintie 14 a

Tel. 66777

Jälleen oikea Fenno-Filmi

Hiipivä vaara

Äänimusiikki jännittää arkkatekniikkaan
riiksen- ja uuttokuvakamera-komposiitillaan
tavan kätönsä kiinnittävää.

ENSIESITYS SYKSYLLÄ

K I N O

"ROBERTA"

I. Robertinkatu 30

Telef. 31 783

Heimokansojamme koskevaa kirjallisuutta

Emil Vesterinen: EESTI. Lyhyt yleiskatsaus. Runsaasti kuvia. Karttaliite. Hinta 14 mk.

Leeni Vesterinen — Helmer Vinter: EESTI LUGEMIK. Näytteitä kirjallisuudesta, kielioppi ja sanasto. Hinta 46 mk, kangask. 57 mk.

Kerttu Mustonen: OPI EESTIÄ. Pieni eestin kielen opas. Hinta 17 mk 75 p.

*

Väinö Salminen: VIENA-AUNUS. Itä-Karjala sanoin ja kuvin. Ansiokas, monipuolinen ja mielenkiintoinen tietoteos Viena-Aunuksen maasta, kansasta, kansanomaisesta kulttuurista, elinkeinoista ja vaiheista. Kirjan loppupuolen täyttää upea syväpainokuvasto. Toinen painos. Hinta 57 mk, kangask. 79 mk.

KARJALAN LAULU. Edustava ja mielenkiintoinen valikoima Suomen Karjalan, Vienan, Aunuksen ja Inkerin runoutta. Koonnut prof. V. Tarkiainen. Runot kuvailevat Karjalan luontoa, kansaa, oloja ja elämäntapoja tai liittyvät Karjalan historiaan. Hinta 52 mk, sid. 75 mk.

Y. S. Hämeen-Anttila: INKERI. Majuri Hämeen-Anttila esittää teoksessaan mielenkiintoisesti heimokansamme Inkerin maata ja vaiheita, Inkerin, joka vuosisatoja on ollut heimomme lujana rintavarustuksena Pietarista hyökävää venäläisyyttä vastaan. 37 kuvaa ja karttaliite. Hinta 29 mk, sid. 37 mk.

Sándor Domanovszky: UNKARIN HISTORIA. Tämä tunnetun historioitsijan huomiotaherättänyt esitys Unkarin vaiheista luo veljeskansamme elämään ja kulttuurikehitykseen monin paikoin aivan uutta valoa. Hinta 60 mk, kangask. 97 mk.

SUOMEN SUKU. Kokoomateos suomensukuisista kansoista. Toimituskunta: A. Kannisto, E. N. Setälä, U. T. Sirelius ja Yrjö Wichmann. I. 277 kuvaa. 86 mk, kangask. 108 mk, II. Värillinen kartta, 559 kuvaa ja 16 karttaa. Hinta 114 mk, kangask. 148 mk. III. 736 kuvaa ja 32 värikuvaa. Hinta 171 mk, kangask. 200 mk.

OTAVA

UUSI SUOMI

Uutistensa runsaudesta ja luotettavuudesta sekä tilanneselostuksiensa seikkaperäisyydestä tunnettu sanomalehti. Uuden Suomen, jonka edeltäjä perustettiin jo vuonna 1847, nettolevikki on nykyään sunnuntaisin 114.000 kpl.

TILAUSHINNAT: $\frac{1}{1}$ vsk. 330:—, $\frac{1}{2}$ vsk. 180:—, $\frac{1}{4}$ vsk. 95:— ja 1 kk. 35:—

EESTI LOOMING

Toimetus ja talitus: Helsingis, Hallitusk. 1. IV. Eesti Büroo.
Stockholmis, Kungsgatan 50. III. Estniska Hjälporganisationen.

Hind 70 mk.